

Recenzenci
prof. dr hab. Andrzej Paczkowski, dr hab. Andrzej Leon Sowa

Redaktor wydawnictwa
Anna Grzesik

Redaktor techniczny
Jarosław Brzoskowski

Skład i łamanie
Anna Atanaziewicz

41423

© Copyright by Polska Akademia Umiejętności
Kraków 2010

Dystrybucja
PAU, ul. Sławkowska 17, 31-016 Kraków
wydawnictwo@pau.krakow.pl

ISBN 978-83-7676-065-0

Objętość: ark. wyd. 27,3; ark. druk. 25,0; nakład 300 egz.

Spis treści

Wykaz ważniejszych skrótów	7
Wstęp	9
Legalne ugrupowania polityczne w województwie krakowskim w 1945 i 1946 roku	
1. Zarys sytuacji ogólnopolitycznej ze szczególnym uwzględnieniem Polskiej Partii Robotniczej i jej sojuszników w latach 1942–1944	21
2. Najważniejsze uwarunkowania przejmowania władzy w 1945 roku	33
3. Okres działalności Rządu Tymczasowego i Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (styczeń 1945–styczeń 1947)	45
Najważniejsze organy władzy wykorzystywane przez komunistów w polityce wobec PPS w 1947 i 1948 roku	77
Działalność PPR wobec najważniejszego sojusznika w obliczu istnienia osłabionej legalnej opozycji (I 1947–X 1947)	
1. Sytuacja poszczególnych ugrupowań politycznych w województwie krakowskim po 17 stycznia 1947 roku	105
2. Na fali wyborów. Polityka wobec PPS w pierwszych miesiącach 1947 roku	128
3. Następstwa kwietniowego plenum KC PPR	147
4. Wykorzystanie czerwcowej uchwały Rady Naczelnej PPS	156
5. Konsekwencje powołania Biura Informacyjnego Partii Komunistycznych i Robotniczych dla krakowskich socjalistów	172
Likwidacja autonomii PPS na scenie politycznej (listopad 1947–czerwiec 1948)	
1. Położenie partii politycznych po unicestwieniu PSL	179
2. Wokół XXVII Kongresu PPS	194
3. Nasilenie presji na likwidację niezależności socjalistów	205
4. Następstwa marcowej kapitulacji kierownictwa PPS	224

W przededniu powstania Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (lipiec–grudzień 1948)	
1. Sytuacja PPR i ugrupowań satelickich	262
2. Wpływ nabrzmiewającego konfliktu we władzach partii komunistycznej na politykę wobec PPS	277
3. Ostateczne unicestwienie autonomii organizacyjnej socjalistów	289
4. Połączenie PPR i PPS	322
Zakończenie	331
Polish communists' policy toward socialists within the years 1947–1948 the Małopolska case	337
Aneks	343
Bibliografia	349
Wykaz tabel i fotografii	385
Indeks osób	387

Wykaz ważniejszych skrótów

AAN – Archiwum Akt Nowych
AMHMK – Archiwum Muzeum Historii Miasta Krakowa
AN PAN i PAU – Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności
APK _r – Archiwum Państwowe w Krakowie
ARR – Archiwum Ruchu Robotniczego
AUJ – Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego
AZHRL – Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego
BJ – Dział Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej
BN – Biblioteka Narodowa
BP KC PPR – Biuro Polityczne Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej
CKW – Centralny Komitet Wykonawczy
KC – Komitet Centralny (m.in. PPR)
KM – Komitet Miejski (m.in. PPR)
KBW – Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego
KP – Komitet Powiatowy (m.in. PPR)
KPP – Komunistyczna Partia Polski
KSG – Korespondencja Sekretarza Generalnego (PAU)
KW – Komitet Wojewódzki (m.in. PPR)
MAP – Ministerstwo Administracji Publicznej
MBP – Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego
Mf – Mikrofilm
MK – Miejski Komitet (m.in. PPS)
MUBP – Miejski Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
NKWD – (w tłumaczeniu) Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych (ZSRR)
OKR – Okręgowy Komitet Robotniczy (PPS)
OKZZ – Okręgowa Komisja Związków Zawodowych
PAU – Polska Akademia Umiejętności
PK – Powiatowy Komitet (m.in. PPS)
PKPSD – Powiatowa Komisja Porozumiewawcza Stronnictw Demokratycznych
PPR – Polska Partia Robotnicza

PPS – Polska Partia Socjalistyczna
 PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe
 PSL „Nowe Wyzwolenie” – Polskie Stronnictwo Ludowe „Nowe Wyzwolenie”
 PUBP – Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
 PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
 SD – Stronnictwo Demokratyczne
 SL – Stronnictwo Ludowe
 SP – Stronnictwo Pracy
 UW II – Urząd Wojewódzki II
 WiN – Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość”
 WK – Wojewódzki Komitet (m.in. PPS)
 WKPSD – Wojewódzka Komisja Porozumiewawcza Stronictw Demokratycznych
 WKR – Wojewódzki Komitet Robotniczy (m.in. PPS)
 WRN – Wojewódzka Rada Narodowa
 WUBP – Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
 ZMP – Związek Młodzieży Polskiej
 ZW – Zarząd Wojewódzki
 ZWM – Związek Walki Młodych

Czasopisma

„ZN UJ” – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”
 „ZN AGH” – „Zeszyty Naukowe Akademii Górniczo-Hutniczej”
 „ZN WAP” – „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej”
 „ZN Polit. Rz.” – „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej”
 „ZN UJ Pr. N. Pol.” – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego – Prace z Nauk Politycznych”
 „ZN ASW” – „Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych”
 „ZN UJ Pr. Hist.” – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego – Prace Historyczne”

Wstęp

Tematem niniejszej pracy jest polityka komunistów wobec partii politycznych na przykładzie Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) na terenie województwa krakowskiego w okresie od sfałszowanych wyborów do sejmu 19 stycznia 1947 r. do powstania Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR) w grudniu 1948 r. Celem monografii jest ukazanie sposobów stopniowego podporządkowania, a następnie wchłonięcia tego ugrupowania przez Polską Partię Robotniczą (PPR) oraz przedstawienie w jak dużym stopniu propagandowe slogany o stosunkach międzypartyjnych nie przystawały do tworzonej przez komunistów rzeczywistości. Cezura początkowa pracy jest związana z poważną zmianą sytuacji socjalistów na scenie politycznej po wyborach parlamentarnych. PPR uznała ich wówczas za najpoważniejszą przeszkodę w uzyskaniu pełni władzy politycznej w kraju. Biorąc pod uwagę sytuację polityczną, społeczną i ekonomiczną, uwzględniono wpływ działalności komunistów na społeczeństwo, losy pozostałych ugrupowań na scenie politycznej oraz przedstawiono ogólnie sytuację gospodarczą. Te powiązane ze sobą czynniki rzutowały też na aktywność PPS. Przy omawianiu stopniowego podporządkowywania socjalistów komunistom uznano za celowe przedstawić w ogólnym zarysie taktykę PPR wobec Organizacji Młodzieżowej Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego oraz reprezentacji PPS w związkach zawodowych i spółdzielczości¹. Wspomniano też o roli najważniejszych instrumentów oddziaływania będących w częściowej lub całkowitej dyspozycji PPR, np. w roku 1947 i 1948 skuteczność przeprowadzania polityki komunistów w komisjach współdziałania partii prorządowych wynikała jedynie z groźby stosowania represji UB, milicji i administracji w razie sprzeciwiania się planom PPR przez delegacje pozostałych ugrupowań zasiadających w tych gremiach.

¹ Nie jest możliwe wyczerpujące przedstawienie wszystkich pól, na których komuniści próbowali dla osiągnięcia swych celów wykorzystywać sojuszników na scenie politycznej. Wynika to nie tylko z braków źródłowych. Warto pamiętać, że w 1948 r. charakter polityczny miało niemal wszystko, łącznie ze św. Mikołajem i Dniem Dziecka. Podporządkowane PPR partie satelickie zaangażowano np. w forsowanie w społeczeństwie nieposiadającego skojarzeń religijnych Dziadka Mroza (np. Archiwum Państwowe w Krakowie (APKr) PPR 773, Instrukcja Głównego Komitetu Obywatelskiego w sprawie organizacji i obchodu Międzynarodowego Dnia Dziecka w 1948 r.).

Pod względem terytorialnym przedmiotem pracy jest obszar województwa krakowskiego ustalony w drugiej połowie 1945 r.² Obejmował on miasto Kraków i 15 powiatów: bialski, bocheński, brzeski, chrzanowski, dąbrowski, krakowski, limanowski, miechowski, myślenicki, nowosądecki, nowotarski, olkuski, tarnowski, wadowicki i żywiecki.

Praca składa się z pięciu rozdziałów. Przyjęto układ chronologiczno-problemowy. Komuniści realizowali swoją politykę w sposób płynny, stąd trudności w ustaleniu precyzyjnych cezur, które są bardziej dyskusyjne niż data wyborów czy powołanie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej. Wobec tego, że praca obejmuje tylko dwa lata, problemem jest też poślizg czasowy w realizacji wielu poleceń „Warszawy” na szczeblu lokalnym.

W pierwszym rozdziale ogólnie zarysowano sytuację polityczną w czasie wojny od momentu powstania PPR, ze szczególnym uwzględnieniem województwa krakowskiego; przypomniano główne uwarunkowania obejmowania władzy na tym terenie przez komunistów w 1945 r.; omówiono w skrócie losy zalegalizowanych ugrupowań politycznych od wyzwolenia województwa spod okupacji hitlerowskiej do wyborów parlamentarnych. Przedstawienie tych zagadnień wynika stąd, że PPS miała specyficzną genezę, w znacznym stopniu determinującą jej pozycję względem PPR, a wybory do sejmu w 1947 r. nie spowodowały takiej zmiany politycznej jak koniec II wojny światowej.

Następnie w drugim rozdziale umieszczono krótkie omówienie ważniejszych organów władzy wykorzystywanych w 1947 i 1948 r. przez komunistów w polityce wobec krakowskiej PPS. Działania komunistów wobec socjalistów na terenie województwa przedstawiono w trzecim, czwartym i piątym rozdziale. Ramy czasowe wyznaczyły kolejno: koniec działalności legalnej opozycji i konflikt w kierownictwie PPR. Śladem innych badaczy, zajmujących się tą problematyką³, w kilku drobnych fragmentach ostatniego rozdziału pracy ramy czasowe rozszerzono poza grudzień 1948 r. Dotyczą one zakończenia realizacji w 1949 r. na terenie województwa niektórych nakazanych przez Biuro Polityczne Komitetu Centralnego (KC) PPR akcji wobec socjalistów i polityki komunistów wobec innych ugrupowań. Wspomniano też o represjach wobec części byłych aktywistów krakowskiej PPS. Zagadnienie to czeka dopiero na zbadanie.

Po rozdziałach umieszczono zakończenie i aneks. W tym ostatnim podano wybór nazwisk działaczy komunistycznych mających największy wpływ na politykę wobec krakowskiej PPS i mapki ukazujące zróżnicowanie liczebności PPR na terenie województwa.

² Wyjątkiem jest 1 i część 2 podrozdziału I rozdziału pracy, w których zajmowano się województwem w granicach odpowiednio z okresu międzywojennego i do lata 1945 r.

³ Z najnowszych opracowań R. Syrwid, *Od partnerstwa do wymuszonej „jedności”*. Olsztyńska organizacja Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1945–1948, Łódź 2004.

Umieszczenie w zasadniczej części opracowania syntetycznych informacji o pozostałych ugrupowaniach na scenie politycznej wynikało z kilku przyczyn. Przede wszystkim postawa tych ugrupowań rzutowała na wzajemne relacje obu najważniejszych partii. Chciano także wskazać na znaczne podobieństwa polityki komunistów wobec niektórych ugrupowań (np. PPS, Bundu i „odrodzonego” PSL) oraz wpływ wzajemnych relacji obu najważniejszych partii na politykę komunistów wobec reszty sceny politycznej.

Rolę akcji mobilizacyjnych w polityce wobec socjalistów zilustrowano szerzej na przykładzie zbiórki pieniędzy na siedzibę przyszłych władz PZPR. W kilku wypadkach nie wchodzono w szczegółowe omawianie zagadnień opisanych już kompetentnie i obszernie w literaturze przedmiotu. Przykładem konfliktu w kierownictwie PPR w 1948 r. czy tzw. krakowski proces Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” (WiN) i Polskiego Stronnictwa Ludowego (PSL).

Nie jest to więc ani monografia partii komunistycznej, ani socjalistycznej. Zrezygnowano m.in. z szczegółowego opisu krakowskich struktur PPR i PPS. Wzięto tu pod uwagę funkcjonujące w obiegu naukowym rezultaty badań tej problematyki⁴ oraz fakt, że także podstawowe opracowania na temat polityki komunistów wobec innych ugrupowań (Janusza Wrony i Bogusława Barnaszewskiego⁵) nie zajmują się tymi zagadnieniami. Nie zobowiązuje też do tego tytuł niniejszego studium.

Praca dotyczy działań komunistów w województwie, podejmowanych na wszystkich szczeblach organizacyjnych. Nieprzypadkowo kierownictwo PPR pouczało podwładnych: „Trzeba aby każdy partyjniak urobił sobie ręce po łokcie w związku z jednością organiczną. Wtedy nasza partia tak wzrośnie, że potrafimy wchłonąć i przerobić często nawet obce elementy w PPS wtedy osiągniemy rzeczywistość, a nie mechaniczną jedność organiczną”⁶. Działacze szczebla wojewódzkiego i niższych starali się ściśle wypełniać płynące z „Warszawy” polecenia, bowiem „uczestnictwo w lokalnych elitach [władzy] było dla najbardziej przebojowych jednostek drogą do dalszej kariery”⁷. W tak scentralizowa-

⁴ Z. Kozik, *Partie i stronnictwa polityczne w Krakowskim 1945–1947*, Kraków 1975; K. Ćwik, *Problemy współdziałania PPR i PPS w województwie krakowskim 1945–1948*, Warszawa–Kraków 1974; E. Serwa, *Z dziejów rozwoju organizacyjnego Polskiej Partii Robotniczej w mieście Krakowie w latach 1945–1948*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” („ZNUJ”) 1972, z. 304. Pozytywnie na wiarygodność ich ustaleń wpływa fakt, że rzetelne przedstawienie tej problematyki było wówczas zdecydowanie mniej niewygodne dla reżimu niż polityka PPR. Ustalenia Z. Kozika i K. Ćwika są dość często cytowane w publikacjach dotyczących omawianego regionu wydanych po 1989 r.

⁵ J. Wrona, *System partyjny w Polsce 1944–1950. Miejsce – funkcje – relacje partii politycznych w warunkach budowy i utrwalania systemu totalitarnego*, Lublin 1997; B. Barnaszewski, *Polityka PPR wobec zalegalizowanych partii i stronnictw*, Warszawa 1996.

⁶ Archiwum Akt Nowych (AAN) PPR Mf 2093/1 (295/VII-4), Protokół posiedzenia Sekretariatu KC PPR z 22 marca 1948 (wypowiedź Romana Zambrowskiego).

⁷ M. Golon, *Elity władzy na Pomorzu i Kujawach w latach 1945–1956*, [w:] *Kujawy i Pomorze w latach 1945–1956*, pod red. W. Jastrzębskiego i M. Krajewskiego, Włocławek 2001, s. 165–166.

nym ugrupowaniu jak partia komunistyczna awansował jedynie ten, kto spełniał oczekiwania centrali „w przenoszeniu” poleceń Biura Politycznego KC „do Partii i mas [...] w przenoszeniu naszej linii do innych Partii politycznych”⁸. Najczęściej w praktyce nie dostosowywano jej do warunków lokalnych i nie uwzględniano interesów pozostałych ugrupowań. Nieprzypadkowe są tu (wzmiankowane w niniejszej pracy) późniejsze awanse na stanowiska do „Warszawy” m.in. obu komunistów piastujących w latach 1947 i 1948 funkcję I sekretarza krakowskiego Komitetu Wojewódzkiego (KW) PPR. W tej sytuacji, śladem innych badaczy (np. Zdzisława Zblewskiego, Bolesława Derenia czy Bogusława Barnaszewskiego⁹) zrezygnowano z przytoczenia danych biograficznych ważniejszych działaczy PPR i PPS szczebla wojewódzkiego i powiatowego (notki biograficzne musiano by sporządzić dla około 800 osób). Znaczenie miały tu też znaczne braki źródłowe, względy wydawnicze i obecny, pozostawiający bardzo wiele do życzenia, stan badań na ten temat. Część nielicznych, wydanych po 1989 r. opracowań zawierających takie biogramy – odnośnie do omawianego okresu zaskakuje tendencyjnym doborem faktów¹⁰. Można ponadto bardzo wątpić czy wobec upływu jedynie kilkudziesięciu lat od opisywanych wydarzeń żyjące rodziny owych działaczy byłyby zadowolone np. z imiennego wskazania autora pochwał agresji Hitlera na Polskę.

Występowanie obszarów niezbadanych w istniejącej bogatej, ale nierównej merytorycznie i w większości tendencyjnej literaturze daje podstawy do przypuszczeń, że niniejsza praca częściowo poszerza dotychczasowy stan wiedzy, szczególnie odnośnie do bezwzględności działań komunistów wobec ugrupowania uznawanego oficjalnie za sojusznicze.

Jeżeli chodzi o bazę źródłową, ogółem przeprowadzono kwerendę w 57 zespołach archiwalnych przechowywanych w 15 archiwach i bibliotekach. Najistotniejsze znaczenie miały akta własne PPR przechowywane dziś w Archiwum Państwowym w Krakowie (APKr) i Archiwum Akt Nowych (AAN). Szczególnie cenne okazały się protokoły posiedzeń egzekutywy KW i Sekretariatu Komitetu Centralnego (KC). Razem z opublikowanymi protokołami Biura Politycznego KC¹¹ oddają one rzeczywisty stosunek do PPS i sposób myślenia kierownictwa krakowskiej PPR i jej zwierzchników. Cennym uzupełnieniem były akta Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (WUBP) przechowywane w cza-

⁸ AAN PPR Mf 2093/1 (295/VII-3), Protokół posiedzenia Sekretariatu KC PPR z 17 listopada 1947 (wypowiedź Romana Zambrowskiego).

⁹ Z. Zblewski, *Między wolną Polską a „siedemnastą republiką”*. Z dziejów oporu społecznego na terenie województwa krakowskiego w latach 1945–1947, Kraków 1998; B. Dereń, *Polskie Stronnictwo Ludowe w Krakowskim 1945–1947*, Warszawa 1998; B. Barnaszewski, *Polityka PPR...*

¹⁰ M.in. B. Słuszkiewicz, *Burmistrzowie Nowego Targu. Galeria portretów historycznych 1867–2002*, Kraków 2002.

¹¹ *Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1947–1948*, oprac. A. Kochański, Warszawa 2002.

sie kwerendy najpierw w Urzędzie Ochrony Państwa Delegatura w Krakowie, a później w Archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Krakowie (IPNKr). Tylko fragmentarycznie były one dotąd wykorzystywane przez badaczy. Uzyskane z tych dwóch źródeł informacje starano się weryfikować i uzupełnić głównie w oparciu o, częściowo tylko zachowane, akta własne PPS (przechowywane w APKr i AAN) oraz materiały pozostałych ugrupowań (znajdujące się głównie w Archiwum Zarządu Wojewódzkiego PSL w Krakowie¹² i AAN).

Z innych zespołów należy szczególnie wymienić Urząd Wojewódzki II (UW II) oraz WiN. Są one przechowywane w APKr. Bardzo skromne rezultaty przyniosły poszukiwania w spuściznach (głównie zaangażowanych politycznie uczonych) zgromadzonych w Archiwum Nauki Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności (AN). Przeprowadzono też kwerendę m.in. w Archiwum Muzeum Historii Miasta Krakowa (AMHMK); Dziale Rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej (BJ); Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego (AUJ); zbiorach Ossolineum (za pośrednictwem mikrofilmów z Biblioteki Narodowej); Bibliotece Naukowej Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk, Centralnym Archiwum Wojskowym oraz Bibliotece Polskiej w Paryżu.

W omawianym okresie podstawowym mankamentem dokumentów zawartych w aktach partii prorządowych i administracji (materiały PSL zachowały się w niewielkim stopniu) jest ich tendencyjność. Na niewiarygodność sprawozdań narzekali już współcześni decydenci z I sekretarzem PPR Władysławem Gomułką na czele¹³. W omawianym okresie dokumenty tego typu stanowiły „instrument urabiania opinii odbiorcy, którego przychylności czy akceptacji chciano uzyskać dla określonych korzyści”¹⁴. Bardziej odzwierciedlają one oczekiwania władz oraz stan świadomości piszących, niż rzeczywistość. Przykładem mogą być np. zasięg opisywanych zjawisk czy notorycznie zawyżane dane liczbowe. W 1947 i 1948 r. wojewodą i ministrem administracji publicznej byli socjaliści, dlatego większe znaczenie dla poznania polityki komunistów mają w tej grupie źródeł sprawozdania kierowane do KW i KC PPR.

W tej sytuacji dużo większą rolę odgrywają protokoły posiedzeń partyjnych PPR. Mimo specyficznego języka, jakim są zapisane, znacznie lepiej ukazują rzeczywisty sposób myślenia decydentów i postrzeganie sojusznika. Zapisujący przebieg zebrań i kontrolujący ich pracę nie dążyli jednak do obiektywnego ukazania przebiegu posiedzeń. Dotyczy to zresztą protokołów wszystkich partii prorządowych. O skali tej praktyki pouczają m.in. skreślenia dokonywane na

¹² W momencie oddawania książki do druku są one przechowywane w Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego (AZHRL). W przypisach sygnatury uaktualniono.

¹³ Np. Przemówienie I sekretarza KC PPR na plenum KC PPR 20 maja 1945, [w:] Archiwum Ruchu Robotniczego (ARR) 1982, t. 7, s. 11.

¹⁴ S. Ciesielski, W. Wrzesiński, *Uwagi o stanie badań nad dziejami powojennej Polski, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 1995, t. 1, s. 222.*

bieżący przez lidera małopolskich socjalistów Bolesława Drobnera w stenogramach posiedzeń Wojewódzkiego Komitetu Robotniczego (WKR) PPS już w 1945 r. Niemal zawsze dotyczą one wypowiedzi niewygodnych dla PPR¹⁵. Brak obiektywizmu powyższych źródeł w niewielkim stopniu może zniwelować konfrontacja z materiałami WiN, ponieważ organizacja ta w 1947 r. została zniszczona przez komunistów. Równocześnie następowało stopniowe ujednoczenie powstającej dokumentacji pod względem sposobu opisu sytuacji politycznej (oraz społecznej i gospodarczej) w województwie.

Tendencyjność pogłębia nierówne zachowanie powstałych w latach 1947–1948 materiałów PPR i PPS. Nie jest ono przypadkowe. Ważnym celem powołania Wydziału Historii Partii KC PPR było rozszerzenie wpływów ideologii komunistycznej w naukach historycznych oraz utworzenie bazy archiwalnej dla realizacji doraźnych celów propagandowych i zwalczania opozycji¹⁶. Warto tu wspomnieć, że Wydział ten miał też służyć „perspektywie organicznego połączenia PPR i PPS, czyli rozwoju obu partii do jednolitego frontu z krytyką błędów i oportunistów”¹⁷. Inny problem stanowi niszczenie akt niepotrzebnych do bieżącej działalności instytucji. Z tego powodu ważna część akt UB dotyczących krakowskiej PPS została zniszczona w czasie PRL. Nie udało się także odnaleźć materiałów przekazanych z organów bezpieczeństwa po październiku 1956 r. do KW PZPR¹⁸ ani zebranych przed 1989 r., z polecenia hegemonu sceny politycznej, relacji działaczy partii komunistycznej. Równocześnie, biorąc pod uwagę precedensy w niektórych innych województwach, nie można wykluczyć, że część akt krakowskiej PPS dotyczących relacji z PPR zniszczyli sami socjaliści w 1948 r. Słusznie się bowiem obawiali, że po powstaniu PZPR ich treść może posłużyć komunistom do stosowania represji. Wielokrotnie mniejsze znaczenie mają skutki późniejszego niedbalstwa archiwistów hegemonu sceny politycznej w Krakowie: zespoły obu partii robotniczych nie są całkowicie uporządkowane, często jednostki PPS zawierają akta PPR. Na mniejszą skalę można też spotkać sytuację odwrotną¹⁹.

¹⁵ APKr PPS 8, Protokół posiedzenia WKR i Okręgowego Komitetu Robotniczego (OKR) PPS z 12 marca 1945 r.

¹⁶ W. Horst, *Archiwum Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej w latach 1945–1948*, „Teki Archiwalne” 2001, t. 6 (28), s. 88, 106–107. Najszerszej o losach akt PPR i PPS oraz odpowiedzialnych za ich porządkowanie struktur partyjnych pisał W. Horst w pracy: *Kancelarie i archiwa Centralnego Komitetu Wykonawczego Polskiej Partii Socjalistycznej, Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej i Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (1944–1990)*, Warszawa 2006.

¹⁷ AAN PPR Mf 2093/1 (295/VII–3), Protokół posiedzenia Sekretariatu KC PPR z 24 marca 1947.

¹⁸ Informacje o takim przekazie (lub przekazach) oraz o zniszczeniu znacznej części akt dotyczących PPS uzyskano w czasie kwerendy w Archiwum Urzędu Ochrony Państwa. Delegatura w Krakowie.

¹⁹ Archiwiści APKr pracują nad usunięciem tego problemu.

Powyższe luki w źródłach nie wyczerpują bynajmniej trudności, które stoją przed badaczami tego okresu. Wiele spraw rozstrzygano telefonicznie i osobiście, bez odnotowywania tego w dokumentach. Szczególnie ważne były bezpośrednio nieformalne kontakty części prominentnych działaczy partii sojusznicy z kierownictwem krakowskiej PPR. Rozmów nie protokołowano, a ich uczestnicy zeszli już z tego świata. Kontaktom tego typu sprzyjała lokalizacja siedzib władz wojewódzkich wszystkich polskich²⁰ ugrupowań (poza PSL i „odrodzonym” PSL). W 1947 i 1948 r. był to Rynek Główny w Krakowie lub jego bezpośrednia okolica. Czasem jedynie dzięki uważnemu porównywaniu dokumentów i kontekstowi ich powstania można próbować opisać niewygodne dla PPR fakty i procesy. Autor zdaje sobie sprawę, że zasygnalizowane ograniczenia źródłowe mogły zaciążyć na sposobie przedstawiania niektórych zagadnień.

Ze zrozumiałych względów z opublikowanych wyborów dokumentów najważniejsze znaczenie miały protokoły posiedzeń Biura Politycznego PPR oraz odpraw w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego (MBP). Znacznie mniejszą rolę odegrały wydane wybory dokumentów z archiwów rosyjskich²¹. Odnośnie do pamiętników należy wymienić powstałe w 1948 r. anonimowe wspomnienia chłopów krakowskich, opublikowane w drugim tomie „Wsi Polskiej 1939–1948”²². Główną zaletą tej pozycji jest częściowe ukazanie sytuacji politycznej na poziomie lokalnym.

Omawiany okres pozostawał dotąd w badaniach historycznych raczej w cieniu lat 1944–1946. W skali ogólnopolskiej najważniejsze znaczenie dla niniejszego opracowania miały monografie Janusza Wróny, Bogusława Barnaszewskiego i Marka Łatyńskiego²³. Z publikacji bardziej syntetycznych należy wymienić książki Andrzeja Paczkowskiego, Krystyny Kersten i Andrzeja Leona Sowy²⁴. Rozczarowuje natomiast odnośny rozdział opracowania Zbigniewa Kumosia. Autor wydanych w PRL materiałów szkoleniowych Wieczoro-

²⁰ Uwaga ta nie dotyczy partii żydowskich mających w Krakowie swe siedziby głównie lub wyłącznie w dzielnicy Kazimierz.

²¹ *Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1947–1948...*, [opublikowano tam także kilka protokołów posiedzeń Sekretariatu KC]; *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategia, metody*, oprac. A. Paczkowski, cz. I, Warszawa 1994; cz. II, Warszawa 1996; *Sovetskij faktor v Vostočnoj Evropie 1944–1953*, t. 1, 1944–1948, dokumenty, red. T. V. Volokitina (i in.), Moskwa 1999; *Vostočnaja Evropa v dokumentach rossijskich archiwov 1944–1953*, t. 1, 1944–1948, red. T. V. Volokitina, T. M. Islamov, G. P. Muraško i in., Moskwa–Nowosybirsk 1997.

²² *Wieś Polska 1939–1948. Materiały konkursowe*, oprac. K. Kersten i T. Szarota, t. 2, Warszawa 1968.

²³ J. Wróna, *System partyjny...*; B. Barnaszewski, *Polityka PPR...*; M. Łatyński, *Nie paść na kolana. Szkice o polskiej polityce lat powojennych*, Wrocław 2002.

²⁴ A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*, Warszawa 1995; K. Kersten, *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*, Poznań 1990; A. L. Sowa, *Wielka Historia Polski. Od drugiej do trzeciej Rzeczypospolitej (1945–2001)*, t. 10, Kraków 2001.

wego Uniwersytetu Marksizmu-Leninizmu w opublikowanej kilka lat temu książce potraktował 1947 i 1948 r. po macoszemu i oparł na bardzo ubogiej bazie źródłowej²⁵.

Znacznie skromniej prezentują się publikacje dotyczące polityki PPR wobec PPS na omawianym terenie. Po przełomie politycznym 1989 r., umożliwiającym pełną swobodę badań naukowych, legalnymi ugrupowaniami politycznymi w skali województwa zajmowali się jedynie Bolesław Dereń i Zdzisław Zblewski²⁶. Ten ostatni poświęcił polityce PPR wobec partii po wyborach sejmowych 1947 r. łącznie kilka stron, skupiając się, zgodnie z tematyką swej książki, głównie na losach PSL. Znacznie szerzej losy legalnej opozycji w tym okresie i jej rzekomej kontynuacji w województwie omówił Bolesław Dereń, m.in. szeroko opisując działania organów bezpieczeństwa. Poza uwagami obu badaczy, mającymi najczęściej zarysować tło polityczne działalności opozycji, polityka komunistów wobec PPS nie była omawiana. Jeśli nie liczyć wartościowego artykułu Krzysztofa Kosińskiego²⁷, licznych wzmianek w obu wyżej cytowanych opracowaniach, monografiach Macieja Korkucia i Zdzisława Zblewskiego dotyczących nielegalnej opozycji²⁸ oraz niektórych publikacji regionalnych²⁹ także zagadnienia związane z krakowską PPR pozostawały na uboczu zainteresowań badaczy.

²⁵ Z. Kumoś, *Geneza satelickiego systemu władzy w Polsce 1941–1948*, Warszawa 2001, s. 373–428; Z. Kumoś, *Geneza Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej. Materiały pomocnicze dla słuchaczy WUML*, Warszawa 1988.

²⁶ B. Dereń, *Polskie Stronnictwo Ludowe...; Z. Zblewski, Między wolną Polską...*

²⁷ K. Kosiński, *Walka o miasto z tradycjami. PPR w Krakowie*, „Więź” 1997, nr 9.

²⁸ M. Korkuć, *Zostańcie wierni tylko Polsce... Niepodległościowe oddziały partyzanckie w Krakowskim (1944–1947)*, Kraków 2002; Z. Zblewski, *Okręg Krakowski Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” 1945–1948. Geneza – struktury – działalność*, Kraków 2005.

²⁹ Z opracowań obejmujących lata 1947 i 1948 należy wymienić m.in.: A. Chwałba, *Kraków w latach 1945–1989*, Kraków 2004; Cz. Brzoza, *Wieliczka w latach 1945–1980*, [w:] *Wieliczka. Dzieje miasta (do roku 1980)*, pod red. S. Gawędy, A. Jodłowskiego, J. Piotrowicza, Kraków 1990; Z. Zblewski, *Życie polityczne Chrzanowa w latach 1945–1948*, [w:] *Chrzanów. Studia z dziejów miasta*, t. 2, cz. 1, Chrzanów 1999; T. Biedroń, *W pierwszych latach powojennych (1945–1948)*, [w:] *Limanowa. Dzieje miasta*, t. 2, pod red. T. Biedronia, Kraków 2002; z prac regionalnych mniej przydatnych dla omawianego tematu m.in.: R. Sady, *Kraków i jego dzielnice 1945–2002*, Kraków 2003; J. Polit, *Rozwój życia religijnego, kulturalnego i społeczno-administracyjnego Grybowa i regionu po II wojnie światowej*, [w:] *Grybów. Studia z dziejów miasta i regionu*, pod red. D. Quirini-Popławskiej, Kraków 2000, t. 2; M. Fortuna, *Lata powojenne*, [w:] *Sucha Beskidzka*, pod red. J. Hampla i F. Kiryka, Kraków 1998; U. Perkowska, *W Polsce Ludowej (1945–1989)*, [w:] *Wilamowice. Przyroda, historia, język, kultura oraz społeczeństwo miasta i gminy*, pod red. A. Barciaka, Wilamowice 2001; M. Fortuna, *Miasto i gmina w latach 1945–1949*, [w:] *Historia Starego Sącza*, t. 2, 1939–1980, pod red. F. Kiryka, Kraków 1995; M. Fortuna, *Życie polityczne, oświata i kultura*, [w:] *Trzebinia. Zarys dziejów miasta i regionu*, pod red. F. Kiryka, Kraków 1994; J. Malec, *Życie polityczne*, [w:] *Wierzchosławice. Dzieje wsi i gminy*, pod red. F. Kiryka i Z. Ruty, Kraków 1994.

Mimo postępu badań najobszerniej polityka komunistów wobec krakowskiej PPS jest omówiona w opracowaniach powstałych w okresie PRL. Tworzone wówczas pod określoną tezę prace miały jednak legitymizować system. Ówczesni badacze musieli się więc liczyć ze szczególną czujnością cenzury pamiętającej, że „Peperowska spuścizna ideowa i polityczna zajmuje w tradycjach PZPR miejsce szczególne”³⁰. Mieli też ograniczony dostęp do źródeł. Chodzi tu bynajmniej nie tylko o akta wytworzone przez krakowskie UB, ale także np. WiN oraz znacznej większości materiałów PSL i Stronnictwa Pracy.

Zdecydowanie najważniejszymi dla niniejszej pracy publikacjami z okresu PRL są wydane w połowie lat siedemdziesiątych książki Zenobiusza Kozika i Kazimierza Ćwika³¹. Opisując jednak relacje socjalistów z PPR, obaj uczeni przyjmują punkt widzenia partii komunistycznej – w której szeregach byli w trakcie przygotowywania omawianych prac. Pod tym też kątem dobierają i interpretują fakty. Jak wskazują np. przypisy wspomnianej wyżej monografii Zdzisława Zblewskiego o oporze społecznym, znaczna część wprowadzonej przez obu historyków w obieg naukowy stroniczo dobranej faktografii wytrzymała próbę czasu. Okres po wyborach sejmowych zajmuje w książkach Zenobiusza Kozika i Kazimierza Ćwika odpowiednio 1/7 i 1/4 publikacji i jest poświęcony głównie PPR i PPS. Obaj autorzy najwięcej miejsca poświęcają jednak liczebności tych partii i rozmieszczeniu ich wpływów w poszczególnych częściach województwa i różnych organizacjach. Ich ustalenia w tym zakresie są uznawane przez wielu współczesnych badaczy za wiarygodne i szeroko cytowane w literaturze przedmiotu. Stąd w niniejszej pracy potraktowano wymienione zagadnienia syntetycznie, najczęściej odsyłając czytelnika do powyższych opracowań oraz ustaleń zawartych w książce Bolesława Derenia³².

³⁰ Z. Kozik, *Kształtowanie się Partii w Polsce Ludowej. Metodologia i problemy badawcze*, [w:] *Rozwój i działalność PZPR 1948–1975. Materiały sesji naukowej poświęconej 30 rocznicy zjednoczenia ruchu robotniczego w Polsce*, pod red. W. Góry, Warszawa 1977, s. 117.

³¹ Z. Kozik, *Partie...* [wbrew tytułowi praca ta celowo zupełnie pomija partie żydowskie]; K. Ćwik, *Problemy...*; wybór artykułów obu autorów dotyczących omawianej problematyki zamieszczono na końcu pracy w bibliografii. Ze znacznie mniej wnoszących opracowań regionalnych m.in. W. Paryła, *Przemiany polityczne i społeczne w latach 1945–1975*, [w:] *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, pod red. F. Kiryka i Z. Ruty, Tarnów 1987; L. Bąk, A. Gadziła, E. Panek, *Kształtowanie się władzy ludowej w powiecie Dąbrowa Tarnowska w latach 1944–1948*, [w:] *Dąbrowa Tarnowska. Zarys dziejów miasta i powiatu*, pod red. F. Kiryka i Z. Ruty, Warszawa–Kraków 1974; A. Kastory, *Narodziny i kształtowanie się władzy ludowej*, [w:] *Bochnia. Dzieje miasta i regionu*, pod red. F. Kiryka i Z. Ruty, Kraków 1980; A. Urasiński, *Działalność Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego w powiecie olkuskim (1945–1948)*, [w:] *Z dziejów ruchu młodzieżowego na ziemi olkuskiej w latach 1945–1956*, pod red. J. Kantyki, Kraków–Katowice 1988; K. Ćwik, *Problemy walki o utrwalenie władzy ludowej w województwie nowosądeckim (1945–1947)*, [w:] *Z dziejów ruchu robotniczego w Nowosądeckim*, Nowy Sącz 1979, t. 1; J. Kantyka, *Z problemów walki o utrwalenie władzy ludowej na ziemiach obecnego województwa bielskiego*, [w:] *Podbeskidzie. Jego droga do Polski Ludowej*, pod red. J. Kantyki, Katowice 1979.

³² B. Dereń, *Polskie...*

Dopiero pojawienie się wydawnictw drugiego obiegu wpłynęło dodatnio na obiektywizm literatury wydawanej za zgodą rządzących PRL³³. Treść większości powstałych wówczas publikacji wymaga jednak ostrożnego traktowania i weryfikacji. Nieprzypadkowo, licząc się z rzetelnością polityczną, ich autorzy często podkreślali, że „Doświadczenia PPR z pierwszych lat powojennych mają nie tylko dużą wartość naukową i poznawczą, lecz również w wielu kwestiach praktyczną”³⁴.

Bardzo przydatne przy pisaniu niniejszego opracowania okazały się monografie zagadnień niemających formalnie bezpośrednich związków z partiami politycznymi, jak praca Jędrzeja Chumińskiego (związki zawodowe)³⁵, Franciszka Ziemskiego (rady narodowe), Łukasza Kamińskiego (żywiolowy opór społeczny); Czesława Szczepańczyka (Związek Samopomocy Chłopskiej) oraz Witolda Kowalskiego (spółdzielczość)³⁶. Ze względu na podejmowaną tematykę największe znaczenie miała książka Jędrzeja Chumińskiego. Wymienieni autorzy nie zajmują się jednak tą tematyką w skali województwa, ale całego kraju. Z przeciwnych powodów – skupienia się na jednej postaci – ograniczone znaczenie mają biografie socjalistów, Bolesława Drobnera i Zygmunta Żuławskiego, autorstwa Michała Śliwy³⁷. Wybór literatury, ograniczający się do prac cytowanych w przypisach, zamieszczono na końcu pracy.

Ograniczone znaczenie miała nadzorowana przez cenzurę prasa. Odnośnie do interesujących autora zagadnień, poza peeselowską i katolicką, pokazuje ona głównie to, co komuniści chcieli przekazać i do czego pragnęli przekonać społeczeństwo. Obiektywne i pełne opisywanie interesujących autora wydarzeń przez prasę niezależną od PPR skutecznie uniemożliwiała cenzura. Ze względu

³³ M.in. S. Ciesielski, W. Wrzesiński, *Uwagi...*, s. 229.

³⁴ H. Gnatowska, *Rola Polskiej Partii Robotniczej w kształtowaniu i realizacji polityki socjalnej Polski Ludowej*, Białystok 1986, s. 411.

³⁵ J. Chumiński, *Ruch zawodowy w Polsce w warunkach kształtującego się systemu totalitarnego 1944–1956*, Wrocław 1999. Ze względu na wymuszoną realiami PRL autocenzurę znacznie mniej przydatna dla niniejszej monografii okazała się pozostająca w większości w maszynopisie wiekowa praca doktorska Reginy Artymiak, *Wkład Związków Zawodowych w umacnianie władzy ludowej w województwie krakowskim w latach 1945–1949*, Kraków 1974, mps pracy doktorskiej w AUJ; zob. też tej autorki m.in.: *Wpływy polityczne PPR i PPS w ruchu zawodowym na terenie województwa krakowskiego (1945–1948)*, „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” 1974, nr 2; *Rola ruchu zawodowego w kształtowaniu jednolitego frontu klasy robotniczej w woj. krakowskim w latach 1945–1948*, „Zeszyty Naukowe Akademii Górniczo-Hutniczej” („ZN AGH”) 1976, z. 545.

³⁶ Ł. Kamiński, *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948: formy pozainstytucjonalnego, żywiolowego oporu społecznego*, Toruń 2000; W. Kowalski, *Wkład PPR i PPS w rozwój spółdzielczości w Polsce w latach 1944–1948*, Warszawa 1986; F. Ziemiński, *Rady narodowe w Polsce w latach 1944–1950*, Gliwice 1985; Cz. Szczepańczyk, *Związek Samopomocy Chłopskiej w latach 1944–1945–1956/1957*, Kielce 1992.

³⁷ M. Śliwa, *Bolesław Drobner. Szkic o działalności politycznej*, Kraków 1985; M. Śliwa, *Zygmunt Żuławski. Zarys biografii*, Kraków 1993; M. Śliwa, *Ludzie i idee socjalistyczne w Polsce*, Kraków 1989, s. 109–144, 234–258.

na upływ czasu i specyfikę tematu porównywalne znaczenie przy przygotowywaniu niniejszej książki miały, zdecydowanie bardziej obiektywne, relacje ustne działaczy politycznych (głównie z PPS).

Dla ukazania sposobu myślenia krakowskich komunistów przytoczono w pracy przykłady używanego wówczas w PPR specyficznego języka i terminów. Nie przystawały one do dotychczasowego definiowania określonych pojęć. Przykładowo „demokratyzacja” to usuwanie ze stanowisk przeciwników polityki PPR, a struktury nazywane związkami zawodowymi służyły nie interesom pracobiorców, ale pracodawcy (państwa). Z założenia więc ich cele i taktyka działania były strukturalnie sprzeczne z obowiązkami wobec swych członków. Działacze PPR na terenie ruchu zawodowego „byli przede wszystkim funkcjonariuszami partyjnymi oddelegowanymi na określony odcinek pracy. Do lojalności i posłuszeństwa czuli się zobowiązani przede wszystkim wobec organizacji, która ich delegowała, a nie wobec członków związku zawodowego, których jakoby reprezentowali. Regułą, a nie wyjątkiem było, że w sytuacji konfrontacji interesu partyjnego i związkowego preferowano ten pierwszy”³⁸.

Umieszczenie znacznej ilości informacji o decyzjach zapadłych na szczeblu „Warszawy” wynika z ogromnej centralizacji PPR. Jej kierownictwo miało olbrzymi wpływ na sytuację na terenie województwa w latach 1947–1948. Wynika z tego jasno niewielki stopień autonomii krakowskiej PPR w polityce wobec PPS. W każdym miesiącu zapadały w Biurze Politycznym KC decyzje wpływające decydująco albo bardzo poważnie na działania krakowskich komunistów w zakresie będącym przedmiotem niniejszego opracowania.

By ukazać typowość danej sytuacji na terenie kraju lub różnicę w skali poszczególnych działań oraz pomóc w rekonstrukcji faktów dotyczących województwa krakowskiego, podobnie jak np. Zdzisław Zblewski³⁹, w ponad dwudziestu miejscach książki wykorzystano fakty z innych regionów Polski. Dla części zjawisk nie udało się bowiem niestety znaleźć danych odnoszących się do omawianego terenu. Przywoływanie przykładów działań komunistów w innych województwach miało ponadto unaocznic, że polityka krakowskiej PPR nie była w skali kraju anomalią.

W celu redukcji liczby przypisów, śladem części badaczy⁴⁰, zdecydowano się na łączenie niektórych odsyłaczy. Chcąc ułatwić czytelnikom lekturę zasadniczej części pracy i zmniejszyć obszerność przypisów, zastosowano w nich większą ilość skrótów niż w tekście głównym.

Autor składa podziękowania Profesorowi Michałowi Pułaskiemu za kierownictwo naukowe, pomoc i życzliwość oraz recenzentom, Profesorom Andrzejowi Paczkowskiemu a szczególnie Andrzejowi Leonowi Sowie, za szereg

³⁸ J. Chumiński, *Ruch...*, s. 180.

³⁹ M.in. Z. Zblewski, *Między...*, np. s. 51, 168–169; R. Syrwid, *Od partnerstwa...*

⁴⁰ M.in. J. Chumiński, *Ruch...*; Z. Kozik, *Partie...*

cennych uwag, które pozwoliły ustrzec się od niejednego błędu w trakcie przygotowywania ostatecznej zawężonej tematycznie wersji tekstu.

Dziękuję bardzo Sekretarzowi Generalnemu Polskiej Akademii Umiejętności prof. Jerzemu Wyrozumskiemu oraz Wydziałowi Historyczno-Filozoficznemu Akademii na czele z dyrektorem Januszem Krzysztofem Kozłowskim, wicedyrektorem Janem Marianem Małeckim i sekretarzem Krzysztofem Baczowskim za życzliwość i zgodę na publikację niniejszej pracy w Wydawnictwie Korporacji.

Chciałby ponadto wyrazić wdzięczność pracownikom Wydawnictwa PAU i redaktorowi książki za cierpliwość i owocną współpracę, współuczestnikom seminarium doktoranckiego za krytyczne uwagi, pracownikom archiwów i bibliotek za pomoc przy zbieraniu materiałów będących podstawą niniejszego opracowania; ówczesnym działaczom za relacje ustne, dr Ricie Majkowskiej – dyrektorowi Archiwum Nauki PAN i PAU a nade wszystko Najbliższym będącym nieocenionym wsparciem w trakcie pracy nad książką.

Za wszelkie usterki niniejszej publikacji winę ponosi oczywiście jedynie autor.

Legalne ugrupowania polityczne w województwie krakowskim w 1945 i 1946 roku

1. Zarys sytuacji ogólnopolitycznej ze szczególnym uwzględnieniem Polskiej Partii Robotniczej i jej sojuszników w latach 1942–1944

W czasie okupacji hitlerowskiej zdecydowanie najważniejszym ugrupowaniem socjalistycznym był, działający w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego, Ruch Mas Pracujących Polski – Wolność Równość Niepodległość, nazywany przez wielu PPS-WRN. Na czele partii stał przedwojenny sekretarz Centralnego Komitetu Wykonawczego (CKW) Kazimierz Pużak (sądzony potem w osławionym procesie szesnastu). Struktury ugrupowania na obszarze województwa krakowskiego (podobnie jak przedwojennej PPS) należały do najsilniejszych w kraju. W maju 1944 r. partia zmieniła nazwę na PPS¹.

Program ugrupowania był zbliżony do programu lewicy socjalistycznej. Nawiązywano w nim niemal w całości do przedwojennego programu partii. Postulowano m.in. upaństwowienie kluczowych gałęzi przemysłu oraz przewidywano gospodarkę trzysektorową: spółdzielczą, państwową i prywatną. Planowano rozbudowę świadczeń socjalnych i dostrzegano niebezpieczeństwa związane z interwencjonizmem państwowym. W nowej III Rzeczypospolitej przewidywano dla swego ugrupowania czołowe miejsce na scenie politycznej².

¹ Szerzej losy tego ugrupowania są opisane m.in. w K. Dunin-Wąsowicz, *Polski ruch socjalistyczny 1939–1945*, Warszawa 1993; „*My tu żyjemy jak w obozie warownym*”. *Listy PPS-WRN Warszawa–Londyn 1940–1945*, Londyn 1992; *Polska Partia Socjalistyczna w latach wojny i okupacji 1939–1945, księga wspomnień*, t. 1–2, pod red. W. Czarnieckiego, Warszawa 1994–1995.

² Najszerzej D. Urzyńska, *Wizja III Rzeczypospolitej Polskiej w myśli programowej i działalności WRN-PPS*, Słupsk 1996, szczególnie s. 65–183; z nowszych publikacji np. J. Itrich-Drabarek, *Koncepcja demokracji w myśli politycznej polskich socjalistów w latach 1939–1948*, [w:] *Polska Lewica w XX wieku. Historia-ludzie-idee*, pod red. T. Ślęzaka i M. Śliwy, Kraków 2004, s. 203–216.

Partią skupiającą zwolenników radykalniejszych poglądów byli Polscy Socjaliści. W 1943 r. część ich działaczy przeszła do PPS-WRN. Pozostali utworzyli Robotniczą Partię Polskich Socjalistów. Kolejny konflikt doprowadził do powstania późniejszej PPS „Lewica”. Mniejszy odłam odrzucił te założenia programowe, które uniemożliwiały współpracę z komunistami i zawłaszczył nazwę Robotniczej Partii Polskich Socjalistów. Wobec polityki krakowskiej PPS-WRN nie uzyskał on w praktyce poparcia na omawianym terenie³.

Największe wpływy w społeczeństwie posiadało na terenie województwa powołane w 1931 r. jednolite Stronnictwo Ludowe. Działo ono w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego jako Stronnictwo Ludowe „Roch”. Program tego potężnego, przed i w czasie wojny, ugrupowania odwoływał się do agraryzmu, postulującego oparcie gospodarki na rolnictwie⁴.

Ważną rolę we władzach polskiego państwa podziemnego odgrywało Stronnictwo Pracy. Było ugrupowaniem chadeckim, tzn. kierującym się zasadami społecznej doktryny Kościoła przy zachowaniu, wobec jego struktur, autonomii działania. Na tle ludowców i socjalistów na obszarze województwa nie posiadało w społeczeństwie większych wpływów⁵.

W czasie wojny do struktur politycznych Polski Podziemnej weszło także, powołane w 1938 r., Stronnictwo Demokratyczne (SD). W 1943 r., wskutek rozłamu, lewicowi działacze utworzyli Stronnictwo Polskiej Demokracji. W jego skład weszli także ludzie powiązani organizacyjnie z komunistami (obecni notabene także przed wojną m.in. w krakowskich strukturach tego nurtu politycznego). W 1944 r. SD połączyło się z kilkoma mniejszymi ugrupowaniami, tworząc Zjednoczenie Demokratyczne⁶.

Po wybuchu wojny radziecko⁷-niemieckiej Józef Stalin podjął decyzję o odbudowie partii komunistycznej w Polsce (rozwiązanej z jego inicjatywy

³ Najszerzej odnośnie do Małopolski J. Andrusikiewicz, *Socjalistyczne podziemie w Polsce południowej w okresie II wojny światowej*, Kraków 1990, mps pracy doktorskiej, AUJ.

⁴ Odnośnie do omawianego terenu najszerzej te zagadnienia opisali A. Fitowa, J. Marcinkowski, *Ruch ludowy w Małopolsce i na Śląsku 1939–1945. Ludzie, myśl programowa, praca konspiracyjna*, Warszawa 1987; A. Fitowa, *Bataliony Chłopskie w Małopolsce 1939–1945. Działalność organizacyjna, polityczna i zbrojna*, Warszawa–Kraków 1984.

⁵ Szerzej m.in.: J. M. Majchrowski, *Stronnictwo Pracy. Działalność polityczna i koncepcje programowe 1937–1945*, Kraków 1979; tenże, *Polityczno-doktrynalne determinanty roli Stronnictwa Pracy w latach 1939–1945*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego – Prace Nauk Politycznych” („ZNUJ Pr. N. Pol.”) 1975, z. 8.

⁶ Syntetycznie: W. Żebrowski, *Z dziejów Stronnictwa Demokratycznego w Polsce*, Bydgoszcz 1999, s. 34–39; Z najnowszych publikacji szerzej o Krakowskiem: E. Fogelzang-Adler, *Stronnictwo Demokratyczne w Krakowie w latach 1939–1944*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2001, nr 5 i inne artykuły tej autorki zamieszczone głównie w „Krakowskich Studiach Małopolskich”.

⁷ Jak pisał jeden ze znanych politycznych emigrantów: „Dlatego bym o sprostowanie terminu »radziecki« raczej pióra nie łamał, gdyż z jednej strony jest on konsekwencją oficjalnego

w 1938 r.)⁸. Dla pozyskania szerszych wpływów ugrupowanie przyjęło nową nazwę, pozostało jednak na marginesie sceny politycznej. Najważniejszą przyczyną tego stanu rzeczy był ukształtowany w czasie wojny 1920 r. i znajdujący potwierdzenie w realiach II Rzeczypospolitej skrajnie negatywny stereotyp komunisty (np. udział osób pochodzenia żydowskiego w krakowskich strukturach Komunistycznej Partii Polski przekraczał w niektórych okresach jej istnienia 60%)⁹.

Jednym z podstawowych problemów było uzyskanie przez PPR większych wpływów w społeczeństwie. Zgodnie z instrukcjami sekretarza Międzynarodówki Komunistycznej myślą przewodnią przygotowywanej wówczas deklaracji programowej partii było utrwalenie niepodległości Polski, szybka odbudowa kraju oraz zapewnienie wolności narodowi (demokratyczny ustrój polityczny, oparcie rządu na antyfaszystowskim froncie narodowym). Nieprzypadkowo w dokumentach ugrupowania przeznaczonych dla szerszego odbiorcy oraz w publicystyce unikano zwrotów nawiązujących do komunizmu i posiadających „podobieństwo zewnętrzne do ujęć radzieckich”¹⁰.

Realizując płynące ze wschodu dyrektywy, kierownictwo partii pojęło próby nawiązania przyjaznych kontaktów z ugrupowaniami politycznymi istniejącymi w okupowanym przez III Rzeszę kraju. Komuniści chcieli być traktowani jako nowe stronnictwo robotnicze, niezależne od Moskwy, różniące się ideowo i organizacyjnie od Komunistycznej Partii Polski, otwarte na wszystkie grupy społeczne, nawołujące do podjęcia natychmiastowej walki zbrojnej z hitlerowskim najeźdźcą, zmierzające do budowy w Polsce socjalizmu na podstawie

spolszczenia, a z drugiej przypomina nam, że od »sowieckiego« wroga zewnętrznego gorszy jest »radziecki« zdrajca wewnętrzny” (J. Mackiewicz, *Sowiecki czy radziecki?*, „Wiadomości” z 28 grudnia 1947, nr 51–52, s. 5).

⁸ Wcześniejsze działania na rzecz odtworzenia partii komunistycznej w Polsce przerwał wybuch wojny (A. L. Sowa, *U progu wojny. Z dziejów spraw wewnętrznych i polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej*, Kraków 1997, s. 73–74; H. Cimek, *Komuniści, Polska, Stalin. 1918–1939*, Białystok 1990, s. 130–133).

⁹ Komunistyczna Partia Polski (KPP), a szczególnie Wydziały Wojskowy i Techniki jej KC oddawały, głównie z pobudek ideowych, cenne usługi radzieckiemu wywiadowi. Równocześnie zza wschodniej granicy dochodziły informacje o kolektywizacji i prześladowaniu religii. Duże znaczenie miało także traktowanie przez komunistów, do 1935 r., głównych sił politycznych jako wrogów. Określanie np., wielokrotnie liczniejszej na terenie województwa krakowskiego, PPS „socjalfaszystowską” nie mogło, rzecz jasna, sprzyjać współpracy. (Najszerzej na temat krakowskiej KPP w porównaniu z pozycją socjalistów: A. Pilch, *Dzieje ruchu robotniczego w Krakowskiem 1918–1939*, cz. 1 i 2, Kraków 1987; Z. Kozik, *Jednolity front KPP i PPS w Krakowskiem 1933–1937*, Kraków 1971. Szerzej o roli KPP w działalności wywiadu ZSRR w Polsce: A. Pełoński, *Wywiad Polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 1996, s. 222–277; P. Kołakowski, *Z działalności sowieckiego wywiadu wojskowego przeciwko II Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 2000, t. 32, nr 2, m.in. s. 24, 26, 34, 36).

¹⁰ M. Zaremba, *Komunizm, legitymizacja, nacjonalizm. Nacjonalistyczna legitymizacja władzy komunistycznej w Polsce*, Warszawa 2001, s. 124; cytat z: J. Sobczak, E. Tomaszewski, *Walka o dominację marksizmu w polskim ruchu robotniczym*, Warszawa 1984, s. 96–97.

przyjaźni i równoprawnego sojuszu z Moskwą. Wobec znanego powszechnie powiązania ze wschodnim sąsiadem, mimo, motywowanego taktyką, przeładowywania tekstów programowych frazeologią i symboliką narodową, komunistom nie udało się wejść w struktury Polskiego Państwa Podziemnego, cieszącego się powszechnym poparciem społeczeństwa¹¹. Na terenie Małopolski nowa taktyka polityczna nie przyniosła oczekiwanych efektów. Ugrupowanie głoszące konieczność pozostawienia po wojnie poza granicami odbudowanego państwa wschodniej części II Rzeczypospolitej z Wilnem i Lwowem, była traktowana „jako agentura moskiewska, działająca za moskiewskie pieniądze, dla oddania narodu polskiego pod but stalinowski”¹².

Większość obszaru województwa krakowskiego wchodziła w czasie okupacji w skład IV Obwodu PPR. Zgodnie z tradycjami przedwojennymi w celu zwiększenia swych wpływów starano się, z niewielkim skutkiem, wprowadzić do najbliższych ideowo partii swoich działaczy. Już w październiku 1942 r. raportowano, iż „Organizacja Krakowska postawiła sobie jako zadanie w dziedzinie wywiadu politycznego mieć w każdej organizacji politycznej i wojskowej swego przedstawiciela”¹³. Na terenie województwa do końca okupacji hitlerowskiej PPR nie udało się znacząco rozbudować struktur. Dotyczyło to zarówno partii, jak i podległej jej formacji zbrojnej – Gwardii Ludowej, przekształconej później w Armię Ludową. W kwietniu 1944 r. ówczesny sekretarz tutejszego Komitetu Obwodowego, powojenny I sekretarz KW tej partii na omawianym terenie, Włodzimierz Zawadzki, raportował o jednym z podokręgów: „z wyjątkiem sekretarza [...], cały aktyw składa się z przedwojennych działaczy KPP, którzy jak diabeł święconej wody obawiają się dopływu nowego narybka [sic!] [...], a młot i sierp mają symbolem PPR”¹⁴. Na terenie województwa robotnicy mieli być w szeregach partii głównie w rejonie Chrzanowa

¹¹ Monograficzne ujęcie zagadnienia: S. Ciesielski, *Mysł polityczna polskich komunistów w latach 1939–1944*, Wrocław 1990. Ostatnio próby budowania przez PPR frontu narodowego w latach 1942–1944 analizował Paweł Skorut, *Front Jedności Narodu w systemie politycznym PRL 1956–1983. Polityczny pozór czy rzeczywistość*, Kraków 2008, maszynopis pracy doktorskiej, AUJ, k. 106–127.

¹² Cyt. za J. Wegner, *Sternicy – opowieść o 10 przywódcach PPR-PZPR od Nowotki do Rakowskiego*, Kraków 1997, s. 42–43.

¹³ Raport nr 1 IV obwodu PPR z 3 października 1942, [w:] *Tajne oblicze GL-AL i PPR*, oprac. M. J. Chodakiewicz, P. Gontarczyk, L. Żebrowski, Warszawa 1997, t. 2, dok. 98, s. 203 (też cyt.); zob. m.in. A. Kozanecki, *Z dziejów konspiracyjnej PPR w Krakowskim*, [w:] *O ludziach i sprawie. Wspomnienia działaczy PPR z Krakowskiego (lata okupacji hitlerowskiej)*, oprac. S. Czerpak, M. Kaniowa, A. Kozanecki, Kraków 1964, s. 430; S. Dziwlik, *W sercu konspiracyjnego Krakowa*, [w:] tamże, s. 118; S. Walczak, *Duże i małe sprawy krakowskiej konspiracji*, [w:] tamże, s. 38, 40; J. Mulak, *Polska Lewica Socjalistyczna 1939–1944*, Warszawa 1990, s. 483.

¹⁴ PPR i Armia Ludowa w Obwodzie IV Krakowskim z 9 kwietnia 1944, [w:] *Tajne oblicze...*, s. 77, zob. tamże, dok. 17, 20, 23, 24, 37–39, 42, 87, s. 77, 88–89, 94–95, 103, 120–121, 144, 206.

i Jaworzna¹⁵. Nawet tam było ich jednak wielokrotnie mniej niż w PPS-WRN. Jak wynika z materiałów archiwalnych, wielu byłych członków Komunistycznej Partii Polski nie włączyło się w czasie wojny do działalności krakowskiej PPR¹⁶. Jedną z ważniejszych przyczyn był ich krytyczny stosunek do oficjalnie głoszonego programu budowanego ugrupowania¹⁷. Nie zawsze wystarczały im tłumaczenia, że nie jest to właściwy program partii, lecz jedynie „platforma” potrzebna „na danym etapie”¹⁸. Siła kontrolowanych przez PPR oddziałów partyzanckich pozostawała w rażącej dysproporcji do liczebności konspiracji niepodległościowej, wrogo nastawionej do ewentualnej dominacji Moskwy w tej części Europy. Nie zmieniło zasadniczo sytuacji wzmocnienie w 1944 r., także na omawianym terenie, wspomnianego wyżej zbrojnego ramienia partii przez przeszkolonych przez NKWD i zrzuconych z samolotów żołnierzy ani też dobra pod koniec okupacji hitlerowskiej sytuacja finansowa krakowskiej PPR. Sam podział struktur terenowych Armii Ludowej na obszarze województwa w znacznej części miał charakter propagandowy¹⁹. Nie udało się także pozyskać społeczeństwa. Na spuściznę przedwojenną i powiązanie z Moskwą w województwie krakowskim nakładały się m.in.: fale aresztowań, których skala uzasadniała podejrzenia o głęboką penetrację przez gestapo; kryminalna przeszłość jej niektórych partyzantów i zbyt częste złe odnoszenie się ich do ludności cywilnej²⁰. Nawet w okresie PRL pisano ogólnie przy różnych okazjach o „niedostatecznie wnikliwym dopasowywaniu” form „politycznej działalności partii i G[wardii] L[udowej] do istniejących w Krakowskim warunków”²¹. Według

¹⁵ Z. Kozik, *Zjednoczenie jako proces dziejowy*, „Materiały i Dyskusje” 1974, nr 15, s. 189.

¹⁶ M.in. APKr PPR 404, Pismo Janiny Kurczab do Komitetu Miejskiego PPR w Krakowie z 2 września 1948; APKr PPR 406, Życiorys Jana Jaskowicza z 1949; tamże, Charakterystyki Jana Pałki, Izabeli Szopskiej i Józefa Kloze.

¹⁷ M. Malinowski, *Organizacja terenowych instancji Polskiej Partii Robotniczej na obszarze GG (styczeń–sierpień 1942)*, „Materiały i studia z najnowszej historii Polski” 1967, t. 3, s. 129.

¹⁸ Cyt. z Cz. Brzoza, A. L. Sowa, *Historia Polski 1918–1945*, Kraków 2006, s. 618 (obydwa cytaty).

¹⁹ M. Korcuć, *Zostańcie...*, s. 49–53.

²⁰ Pewną orientację na temat stosunku do ludności dowódcy Armii Ludowej w Krakowskim Franciszka Książarczyka i części jego podwładnych daje opis ich poczyniń na przełomie 1944 i 1945 r. w województwie częstochowskim. Funkcjonariusz Biura Kontroli Państwowej – urzędu kontrolowanego przez komunistyczny aparat władzy alarmował: „wojewódzki komendant milicji płk Książarczyk toleruje nadużycia popełniane przez milicję [rekrutującą się w znacznej mierze z żołnierzy krakowskiej Armii Ludowej] i jest zwolennikiem twardych metod pacyfikacyjnych”. Donosił też o olbrzymiej skali „grabieży dokonywanych przez milicję i częstych aresztowań ludności”. Podwładni Książarczyka mieli być „przesiąknięci alkoholem” i działać „metodami stosowanymi przez zaborców”. (wszystkie cyt. za BJ Przyb. 27/89, E. Osóbka-Morawski, *Polityka wewnętrzna 1944–1947*, k. 602–603; na ten temat też: P. Majer, *Milicja Obywatelska 1944–1957. Geneza, organizacja, działalność, miejsce w aparacie władzy*, Olsztyn 2004, s. 182–183).

²¹ A. Kozanecki, *Polska Partia Robotnicza organizatorką walki wyzwolenczej w Krakowskim (1943–styczeń 1945)*, „ZNUJ” 1963, z. 62, s. 59 (obydwa cytaty).

Piotra Gontarczyka sytuacja wewnętrzna krakowskiej PPR, jej skład społeczny, wpływy itp. były znacznie gorsze od opisanych wyżej. Przykładowo, jego zdaniem w 1943 r. „praca polityczna niższych struktur PPR była bardzo słaba, a często wręcz iluzoryczna”. Często skupione były one na własnych problemach organizacyjnych. Uważa on, że w Obwodzie Krakowskim PPR bez przysłanych z centrali zawodowych funkcjonariuszy partyjnych lokalne struktury komunistycznej konspiracji nie były w stanie prowadzić poważniejszej działalności. Brak wpływów i kadr miał spowodować, że nieliczni działacze „nie bardzo mieli co i z czego organizować”. Jego zdaniem od końca 1943 r. dowództwo Okręgu Krakowskiego PPR „praktycznie rzecz biorąc” nie istniało. Wiosną 1944 r. „Nieliczne struktury komunistycznej konspiracji utrzymujące kontakty z Warszawą działały [tylko] na terenie Miechowskiego – tu w różnym czasie funkcjonowało kilka drobnych grup zbrojnych”. Oddziały partyzanckie podporządkowane PPR były wówczas „słabo wyszkolone, źle dowodzone, o mniej wojskowym a bardziej *anarchistycznym* lub *rabunkowym* charakterze”. Uważa on, że podstawą utrzymania, także w Krakowskim, „ogniw terenowych, członków oddziałów partyzanckich, a niekiedy i sympatyków A[rmii] L[udowej] i PPR” był rabunek²². W obecnym – pozostawiającym wiele do życzenia – stanie badań nad komunistyczną konspiracją nie można jednak wykluczyć możliwości, że – skupiając swą uwagę na (przemilczanych w okresie PRL) patologicznych zjawiskach trapiących to ugrupowanie – badacz ten nieco wyolbrzymił ich zasięg. Jeśli tak było, mogło to zaciążyć na przedstawionym przez niego obrazie struktur krakowskiego Obwodu PPR.

Kolejne ofensywy Armii Czerwonej i coraz bardziej niekorzystna dla przyszłości Polski sytuacja międzynarodowa wzmocniały pozycję komunistów. W celu poszerzenia bazy społecznej i politycznej na przełomie 1943 i 1944 r. utworzono Krajową Radę Narodową. Miała przejąć władzę po wkroczeniu wojsk podległych Stalinowi. W jej skład weszli jednak, poza przedstawicielami PPR, jedynie reprezentanci dwóch niewielkich ugrupowań: mniejszego odłamu Robotniczej Partii Polskich Socjalistów i (nieco później) Stronnictwa Ludowego „Wola Ludu”. To ostatnie było efektem fiaska próby doprowadzenia do transformacji ideologicznej i organizacyjnej ruchu ludowego w pożądanym przez komunistów kierunku. Budując konkurencyjną partię chłopską, bazowano na oddelegowanych członkach PPR i nielicznej grupie działaczy ludowych popierających Krajową Radę Narodową. Wobec powszechnych obaw chłopów przed, postulowaną wcześniej przez Komunistyczną Partię Polski, kolektywizacją, nie mogło ono uzyskać poparcia²³.

²² P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941–1944*, Warszawa 2003, s. 117–118, 237–240, 243–244, 247–248, 267–275, 350–354, 373 i in. (też 6 cytatów); por. A. Chwałba, *Dzieje Krakowa. Kraków w latach 1939–1945*, t. 5, Kraków 2002, s. 339–345.

²³ Ówczesną politykę wobec ruchu ludowego szeroko opisał m.in. M. Nadolski, *Komuniści wobec chłopów w Polsce 1941–1956. Mity i rzeczywistość*, Warszawa 1993, s. 25–104; z wcześ-

Zgodnie z ogólnymi wytycznymi do organizowania Rad Narodowych przystąpiono też na terenie województwa krakowskiego. Wobec postawy innych partii i, wspomnianych wyżej, nawyków działaczy PPR, w zasadzie nie spełniły one pokładanych nadziei. Na omawianym terenie żywot wielu rad był krótki. Największe znaczenie miała Wojewódzka Rada Narodowa. Powołano ją do życia około połowy 1944 r. Wojewódzka Rada Narodowa posiadała, w odróżnieniu od swych odpowiedników niższego szczebla, aż kilkunastu członków reprezentujących nie tylko PPR. Zasiadający w niej działacze niewiele jednak znaczyli na ówczesnej małopolskiej scenie politycznej. Przykładowo rachityczna Robotnicza Partia Polskich Socjalistów działała tylko w Krakowie, a jej szef to zasiadająca w Krajowej Radzie Narodowej komunistyczna wtyczka. Nic dziwnego, że po przejściu frontu jej działacze w dużej mierze przeszli formalnie do PPR²⁴. O sile związków personalnych na omawianym obszarze między oboma niezbyt licznymi partiami robotniczymi świadczy sytuacja z pierwszych miesięcy 1944 r. Odbudową okręgowych władz krakowskiej PPR zajęły się wówczas... okręgowe władze Robotniczej Partii Polskich Socjalistów. W marcu 1944 r. raportował do KC partii komunistycznej, że „opiekuje się całością ruchu PPR w okręgu” krakowskim. Prosił też o oficjalne pełnomocnictwa w tej kwestii²⁵. Mimo tak dramatycznie wąskiej bazy społecznej ugrupowań reprezentowanych w Krajowej Radzie Narodowej, PPR zgodnie „z ideologią bolszewicką” starała się „wypromować rady jako obywatelską szkołę socjalistycznego myślenia gdzie władza mas jest realizowana przez rady narodowe”. Na dłuższą metę komuniści nie przewidywali tu miejsca dla opozycji ani dla rzeczywistego wpływu obywateli²⁶.

W trakcie przygotowań do przejścia władzy, wobec braku, koniecznego w ówczesnej sytuacji, wsparcia militarne i przerwania łączności z centralą, całe krakowskie kierownictwo PPR z Włodzimierzem Zawadzkiem i ze zwierzchnikiem działających na tym terenie jednostek Armii Ludowej Franciszkiem Książarczykiem (razem z częścią podległych im sił partyzanckich) przebiło się

niejszych prac trzeba wymienić: J. Borkowski, *Od Waryńskiego do Witosa. Ruch robotniczy a chłopi i ludowy w Polsce*, Warszawa 1984, s. 225–257; H. Słabek, *U podstaw polityki PPR w dziedzinie przebudowy ustroju rolnego 1917–1948*, Warszawa 1964, s. 1–89.

²⁴ M.in. F. Ziemiński, *Rady...*, s. 28–29, 42 i in.; J. Antoniszczak, K. Nowak, *Rady Narodowe województwa krakowskiego*, Kraków 1955, s. 6–13, 18, 29; J. Mulak, *Polska...*, s. 511; L. Hass, *Wolnomularze polscy w kraju i na świecie 1821–1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 1999, s. 553; J. Andrusikiewicz, *Socjalistyczne...*, k. 642–643; APKr PPS 8, Protokół posiedzenia WKR i Okręgowego Komitetu Robotniczego (OKR) PPS z 12 marca 1945.

²⁵ S. Stępień, *Związek Parlamentarny Polskich Socjalistów w działalności prawodawczej Krajowej Rady Narodowej*, Lublin 1998, s. 35, przypis 31 (też cytaty).

²⁶ M. Nieć, *Partycypacja społeczności lokalnej w polityce na przykładzie działalności rad narodowych na Dolnym Śląsku w latach 1946–1950*, [w:] *Z politologiczno-historycznych badań nad najnowszymi dziejami Dolnego Śląska po II wojnie światowej*, pod red. Cz. Lewandowskiego i B. Rogowskiej, Wrocław 2000, s. 110 (też oba cytaty).

przez front. Wywołało to głęboki kryzys organizacyjny w i tak wątych strukturach komunistycznych na terenie województwa²⁷.

W lipcu 1944 r. w Moskwie powołano Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego. W celu osłabienia sprzeciwu wobec narzucanej ze wschodu władzy i ułatwienia społeczeństwu identyfikacji z nową rzeczywistością, poza przeprowadzeniem reform deklarowano przywrócenie swobód demokratycznych. Wyłączono spod nich „wrogów demokracji”, do których zaliczono w praktyce wszystkich kwestionujących budowany pod protekcją ZSRR ustrój. Zgodnie z planami Stalina próbujące występować w roli gospodarzy wobec wkraczającej Armii Czerwonej oddziały partyzanckie i administrację Polskiego Państwa Podziemnego bezwzględnie zwalczano.

Równocześnie, poprzez głoszenie haseł narodowych i demokratycznych, chciano wciągnąć jak największą część społeczeństwa do współdziałania w odbudowie gospodarki, administracji, oświaty i kultury. Starano się je przekonać, że nowe, narzucone władze przynoszą mu wyzwolenie. W celu wzmocnienia swej pozycji odzegnawano się od niepopularnych haseł Komunistycznej Partii Polski i starano się wyjść naprzeciw aspiracjom społecznym. Wbrew założeniom doktrynalnym zawiody jednak rachuby, że prowadzona jednocześnie eliminacja struktur Polskiego Państwa Podziemnego wystarczy, by większość mieszkańców Małopolski poparła tworzony przez ZSRR reżim. Większość z tych, którzy przystąpili do naturalnej, po przejściu frontu, odbudowy kraju i życia społecznego, współdziałało z nową władzą tylko dlatego, że nie widziało innego wyjścia. Niemniej polityka hitlerowskiego okupanta, rozczarowanie do rządu Rzeczypospolitej na emigracji i do zachodnich sojuszników Polski sprawiły, że nadciągająca od wschodu armia i posuwające się za nią władze były wyczekiwanie z niecierpliwością²⁸.

Po zakończeniu okupacji hitlerowskiej w podziemiu politycznym i zbrojnym istniało silne pragnienie powrotu do normalności i przystąpienia do odbudowy kraju. Mimo sytuacji politycznej wielu podważało sens dalszego trwania w konspiracji. Uniemożliwiała ona pracę dla dobra kraju m.in. przy odbudowie przemysłu, szkolnictwa, samorządu wiejskiego i fabrycznego²⁹.

²⁷ K. Ćwik, *Niektóre problemy rozwoju i współdziałania PPR i PPS w województwie krakowskim w latach 1945–1946*, „ZN AGH” 1971, z. 271, s. 50, 51, przypis 8; M. Korkuć, *Zostańcie...*, s. 51; zob. też *Dziennik bojowy I brygady AL Ziemi Krakowskiej im. Bartosza Głowackiego*, oprac. E. Mark, „Z Pola Walki” 1964, nr 4, s. 174.

²⁸ Depesza Komendanta Okręgu Armii Krajowej Kraków do sztabu Naczelnego Wodza i Komendy Głównej z 25 stycznia 1945 [w:] F. Gryciuk, P. Matusak, *Represje NKWD wobec żołnierzy podziemnego Państwa Polskiego w latach 1944–1945, wybór źródeł*, t. 2, Siedlce 1995, dok. 440, s. 21; K. Kersten, *Narodziny systemu...*, s. 27, 29, 32–33, 40–41, 87, 90–91, 94, 109.

²⁹ A. Friszke, *Opozycja polityczna w PRL 1945–1980*, Londyn 1994, s. 16.

W takiej sytuacji rozwijały się partie satelickie PPR. Po nawiązaniu przez kierownictwo mniejszego odłamu Robotniczej Partii Polskich Socjalistów kontaktów z socjalistami przebywającymi w ZSRR, we wrześniu 1944 r. zorganizowano wspólną konferencję partyjną. Powstałe ugrupowanie, zawłaszczające nazwę PPS, nawiązywało do tradycji lewicowych ruchu socjalistycznego. Od początku byli w jego szeregach oddelegowani aktywiści komunistyczni i sympatycy tej ideologii. Mimo napływu części byłych działaczy PPS-WRN, przeciwnicy nazywali je fałszywą lub koncesjonowaną PPS. Ugrupowanie deklarowało współpracę z PPR i poparło program Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego. W planach komunistów miano zasymilować z budowanym przez PPR reżimem wszystkie związane w przeszłości z ruchem socjalistycznym środowiska robotnicze, inteligentkie i drobnomieszczańskie³⁰.

Rozwojowi ugrupowania sprzyjał pogląd wielu lewicowych socjalistów, że przeciwnik jest przede wszystkim na prawicy. Ich celem była budowa niezależnej PPS, odwołującej się do niepodległości, demokracji i socjalizmu³¹. Wielu chciało się tu jedynie schronić przed represjami dotykającymi aktywnych w podziemiu działaczy lewicy. Byli też karierowicze. Współdziałanie z PPR fatalnie odbijało się na popularności w społeczeństwie. Napływ do szeregów ugrupowania dalszych członków byłej PPS-WRN oraz przystąpienie PPS „Lewicy” spowodowało działania kierownictwa komunistów mające zapobiec utracie kontroli politycznej nad partią. W lutym 1945 r. ze stanowiska przewodniczącego Rady Naczelnej usunięto źle postrzeganego przez Moskwę krakowianina, do 1939 r. jednego z liderów lewicy socjalistycznej, a po wojnie najwybitniejszego działacza prawego skrzydła we władzach ugrupowania, Bolesława Drobnera. Zarzucano mu nastawienie antyradzieckie i gloryfikację dawnej PPS. We władzach ugrupowania stwierdzano otwarcie, że partia dąży do przyszłego zjednoczenia z PPR. Kierownictwo partii komunistycznej zalecało podwładnym nierównoprawne traktowanie socjalistów przy obsadzie stanowisk. Członków wykazujących samodzielność nazywano w PPR „WRN-owcami”. Było to równoznaczne z określeniami typu „reakcjonista”³². W ówczesnej sytuacji

³⁰ Protokół zebrania delegatów PPR z Lubelszczyzny z 5 sierpnia 1945 (wypowiedź W. Gomułki), [w:] *Pierwsze kroki PPR na wyzwolonych ziemiach polskich. Dokumenty (1944–1945)*, oprac. J. Jakubowski i J. Szczepilewski, [w:] ARR, t. 1, dok. nr 1, s. 358; B. Syzdek, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1944–1948*, Warszawa 1974, s. 441, 445; L. Ciołkoszowa, *Spojrzenie wstecz*, Paryż 1995, s. 266.

³¹ Uchwały konferencji działaczy PPS w Lublinie 10–11 września 1944, [w:] *W 20 rocznicę rozpoczęcia działalności Odrodzonej PPS – pierwsze dokumenty*, oprac. B. Syzdek, „Z Pola Walki” 1964, nr 3, dok. 1–5, s. 184–187; [J. Holzer] Waclaw Pański, *Agonia PPS. Socjaliści w sojuszu z PPR 1944–1948*, Warszawa 1981, s. 5–7.

³² Uchwała Rady Naczelnej PPS z 26 lutego 1945, [w:] *Dokumenty Odrodzonej PPS z lat 1944–1947*, wybór, oprac. B. Syzdek, [w:] „Materiały i studia z najnowszej historii Polski” 1965, t. 2, dok. 5, s. 189–191; Protokół posiedzenia Biura Politycznego KC PPR z 17 grudnia 1944,

cji – zdaniem Drobnera – we władzach PPS były „dwa kierunki: jeden, który ma zaufanie do naszych kontrahentów [tzn. PPR] i drugi, który chce mieć zaufanie, ale życie nie daje podstaw do tego”³³. Biorąc pod uwagę znaczenie tej postaci w dalszej części pracy, warto przytoczyć „opinię, że był to typowy, niesforny szlachcic zabijaka, trochę warchoła, trochę marzyciel przeniesiony w czasy współczesne i do ruchu socjalistycznego”. Przed wojną panował pogląd, że: „gdyby Drobner miał rozagę, spokój i obiektywizm swojej żony, byłby świetnym działaczem, bo był człowiekiem ideowym i dobrym”³⁴.

Głównie na bazie Stronnictwa Ludowego „Wola Ludu” powołano władze krajowe ugrupowania zawłaszczającego nazwę Stronnictwo Ludowe (SL). Nazywano je często lubelskim. Zjazd organizacyjny stronnictwa (wrzesień 1944 r.) wykazał, że wielu ludowców zdecydowanych na współdziałanie z PPR uważało go jedynie za wymuszony aktualnymi realiami niezbędny kompromis³⁵. Oficjalną formą współpracy SL z komunistami był tzw. sojusz robotniczo-rolniczy. Z punktu widzenia PPR tylko formalnie oznaczał on równorzędność obu ugrupowań. W praktyce był wykorzystywany do realizacji najważniejszych celów komunistów, m.in. do uzyskania wpływów na wsi i zniszczenia opozycji³⁶.

Rozpoczęto też na terenie kontrolowanym przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego organizowanie stronnictwa zawłaszczającego nazwę SD. Kluczowe stanowiska objęli w nim ludzie powiązani z PPR. SD miało pomóc komunistom dotrzeć do środowisk inteligenckich i drobnomieszczańskich³⁷.

[w:] *Protokoły posiedzeń Biura Politycznego KC PPR 1944–1945*, oprac. A. Kochański, Warszawa 1992, dok. 14, s. 82; J. Wrona, *System...*, s. 71, 73–75, 107–109, 114, przypis 217, 153, przypis 56; APKr PPS 8, Protokół posiedzenia WKR i OKR PPS w Krakowie z 12 marca 1945; Archiwum Instytutu Pamięi Narodowej Oddział w Krakowie (IPNkr) 075/32 pudło (p.) 157, Anonim działacza PPS do Drobnera, b.d. [jesień 1946].

³³ APKr PPS 8, Protokół posiedzenia WKR i OKR PPS w Krakowie z 12 marca 1945. Nazwy OKR i WKR nawiązywały do tradycji międzywojennych i okupacyjnych ruchu socjalistycznego. Zostały zlikwidowane pod presją kierownictwa partii, forsującego model struktur zbliżony do PPR. (J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna 1892–1948*, Warszawa 1983, s. 436) Idące w tym samym kierunku zmiany w nazewnictwie władz wojewódzkich i niższych dotknęły także krakowskie SD, a później Stronnictwo Pracy.

³⁴ L. Ciołkoszowa, *Spojrzenie...*, s. 107, 110 (oba cytaty); zob. też K. Dunin-Wąsowicz, *Historia i trochę polityki. Wspomnienia*, Warszawa 2006, s. 157.

³⁵ Syntetycznie o jego programie K. Przybysz, *Ewolucja doktryny politycznej Ruchu Ludowego w Polsce (1944–1949)*, „Zeszyty Historyczne Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 1994, z. 8, s. 49.

³⁶ A. Mieczkowski, *Geneza i działalność polityczna Stronnictwa Ludowego 1944–1949*, Lublin 1987, s. 267.

³⁷ Bliżej przyjrzał się tym zagadnieniom m.in. J. Wrona, *Uwagi na temat restytucji i początków działalności Stronnictwa Demokratycznego w Lublinie (sierpień 1944–luty 1945)*, „Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego” 1984, z. 43, s. 57–82; por. J. Kosmaczewski, *Restytucja i działalność SD w „Polsce Lubelskiej”*, „Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego” 1975, z. 11, s. 21–30.

Jak słusznie zauważono: „manewr, polegający na powołaniu do życia własnych partii o tradycyjnych polskich nazwach, był szatańsko sprytny. Zrealizowany za pomocą nieliczącej się z niczym propagandy, wspartej terrorem NKWD, z biegiem czasu wydobywał z zmęczonego społeczeństwa i wpręgał do polityki powolnej wobec Rosji sporą gromadę ludzi. [...] pozostawiony im przez nowe władze okupacyjne monopol działania politycznego i organizowania życia polskiego stał się potężnym środkiem penetrowania społeczeństwa. [...] Pragnienie spokoju i powrotu do normalnego życia było zbyt silne, aby dało się wyhamować [...] napływ ludzi do tworzącego się jawnego aparatu, przystrojonego zresztą we wszystkie oznaki polskości”. Zapraszano do niego „osoby cieszące się w danej miejscowości szacunkiem i autorytetem”. Chcąc pracować dla dobra lokalnej społeczności, obawiały się one, że „»Wsadzą na stanowiska różnych spryciarzy, którzy się kręcą przy PPR i zmarnują robotę«. [...] Droga śliska, ale czy można było ją ominąć? Tysiące ludzi wchodziło na nią, poddając się tym samym kontroli i wpływom lubelskich partii”³⁸. Zdawali oni sobie sprawę, „że wszystkie organizacje polityczne w powojennej Polsce kierowane przez takich ludzi jak Drobner były niemal całkowicie pozbawione społecznej legitymacji. Powstawały one w latach 1944–1945 zgodnie z instrukcjami przysłanymi z Moskwy i były całkowicie zależne od demonstracyjnego poparcia sił sowieckich. Ich członkowie byli sługami obcego mocarstwa, które zajęło terytorium Polski, [...]. W oczach zdecydowanej większości narodu polskiego byli zdrajcami i prześladowcami, a w najlepszym razie oportunistami. Nie byli legalnymi przedstawicielami społeczeństwa”³⁹.

Margines zalegalizowanej sceny politycznej zajmowały odbudowujące się po kataklizmie wojennym ugrupowania żydowskie. Kontynuowały, oczywiście w zdecydowanie mniejszej skali, tradycje przedwojenne. Istnieje pogląd, że w ówczesnej sytuacji wielu nawet prawicowych aktywistów syjonistycznych, wrogo nastawionych do komunizmu, wołało rząd przywieziony z ZSRR od przejęcia władzy przez władze Polski Podziemnej. Pozytywną wobec reżimu postawę determinowały: wyzwolenie resztek społeczności żydowskiej ze wschodu, naturalne w ówczesnej sytuacji przewrażliwienie na, zbyt często niestety, niechętnie lub wrogo wobec obecności tej mniejszości reakcje polskiego otoczenia⁴⁰ i zależność tej społeczności od pomocy władz. Licząc na zwiększenie

³⁸ Z. Zaremba, *Wojna i konspiracja*, Londyn 1957, s. 304–305 (3 cytaty); zob. też A. Ciołkosz, *Walka o prawdę. Wybór artykułów 1940–1978*, Londyn 1983, s. 273–274.

³⁹ N. Davies, R. Moorhouse, *Mikrokosmos. Portret miasta środkowoeuropejskiego, Vratislavia-Breslau-Wrocław*, Kraków 2003, s. 447.

⁴⁰ Zdaniem Marcina Kuli zadziałał tu klasyczny mechanizm „przesunięcia agresji” wielu Polaków z komunistów na Żydów (M. Kula, *Uparta sprawa. Żydowska? Polska? Ludzka?*, Kraków 2004, s. 150–151, 204–205, 276–277). Ówczesny, zróżnicowany stosunek ugrupowań Polskiego Państwa Podziemnego wobec tej mniejszości w przyszłej wolnej Polsce opisali: Kazimierz Przybysz, *Mniejszości narodowe w programach partii i organizacji politycznych okresu II wojny*

szans pozyskania poparcia międzynarodowego dla Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego i wykorzystanie antysemityzmu jako narzędzia dyskredytującego opozycję polityczną, komuniści nie przeszkadzali w działalności partii żydowskich. Największe wpływy posiadał, rozbitý wewnątrz, ruch syjonistyczny. Upraszczając, komuniści tolerowali, a następnie stopniowo zalegalizowali: Zjednoczenie Syjonistów-Demokratów „Ichud” (po hebrajsku Jedność) [jego nazwa miała m.in. „nie prowokować władz komunistycznych użyciem w nazwie słowa »Syjon«”], Żydowską Socjalno-Demokratyczną Partię Robotniczą „Poalej Syjon” (Lewica), [po hebrajsku robotnicy Syjonu], Żydowską Socjalistyczną Partię Robotniczą „Poalej Syjon” (Prawica), Żydowską Socjalistyczną Partię Pracy – „Hitachdut” [po hebrajsku Związek], Żydowską Partię Robotniczą „Haszomer-Hacair” [po hebrajsku Młody Strażnik] i Organizację Syjonistów Ortodoksów Histadut „Mizrachi” [to ostatnie słowo jest skrótem od hebrajskiego pojęcia centrum duchowe]. Niezalegalizowane „Agudat Isroel” i Żydowskie Stronnictwo Demokratyczne działały jawnie. Natomiast niektórzy działacze nielegalnej z woli PPR partii rewizjonistów znaleźli się w pierwszych latach powojennych w więzieniach. Do końca swej działalności w Polsce uważani byli bowiem przez komunistów za „najsłabsze, najbardziej prawe, faszystowskie skrzydło syjonizmu”⁴¹. Bardzo silną pozycję miały w Polsce syjonistyczne organizacje młodzieżowe.

Jedną z głównych linii podziału wewnątrz ruchu syjonistycznego wynikała z różnicy zdań: czy tworzyć nowoczesną świecką społeczność, czy nawiązywać do tradycji, także religijnej. Omawiane ugrupowania były ściśle związane z partiami żydowskimi działającymi w skali międzynarodowej. Mając wśród członków tej mniejszości znacznie większe poparcie niż przed wojną, popierały emigrację tej społeczności z Polski i utworzenie żydowskiego państwa w Palestynie. W ówczesnych realiach realizacja pierwszego celu uzależniona była od zgody PPR⁴². Mniejsze znaczenie miał Ogólny-Żydowski Związek Robotni-

światowej, [w:] *Między rzeczywistością polityczną a światem iluzji. Rozwiązania problemu mniejszości narodowych w polskiej myśli politycznej XX wieku*, pod red. J. Jechymka i W. Parucha, Lublin 2002, s. 203–220 i M. Giedrojć, *Wizja Polski w myśli politycznej PPS-WRN, SL, SN i SP w latach 1939–1945*, Szczecin 2003, s. 130–135.

⁴¹ O negatywnym stosunku PPR do rewizjonistów, poza cytowanymi w następnym przypisie opracowaniami: Biuletyn Informacyjny Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (MBP) z 6 września 1947, [w:] *Biuletyn Informacyjny Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego 1947*, oprac. A. Paczkowski i G. Jakubowski, Warszawa 1993, s. 166.

⁴² M.in. N. Aleksun, *Dokąd dalej? Ruch syjonistyczny w Polsce (1944–1950)*, Warszawa 2002, s. 89, 97, 100, 102–121, 235–244 (oba cytaty); też, *Ruch syjonistyczny wobec systemu rządów w Polsce w latach 1944–1949*, [w:] *Komunizm ideologia, system, ludzie*, pod red. T. Szaroty, Warszawa 2001; G. Berendt, *Zjednoczenie Syjonistów Demokratów „Ichud” – „z biało-niebieskimi sztandarami w morzu czerwonych sztandarów”*, [w:] A. Grabski, G. Berendt, *Między emigracją a trwaniem. Syjoniści i komuniści żydowscy w Polsce po Holocauście*, Warszawa 2003, s. 105–117, 144, 169; zob. też: *Problem żydowski w Polsce* – pismo ambasadora wło-

czy „Bund”. Był ściśle związany z ugrupowaniem działającym w skali międzynarodowej. Sprzeciwiał się emigracji, postulując odbudowę tej społeczności w Polsce⁴³. Nieliczna tu reprezentacja PPR, zorganizowana później we Frakcję, pozostawała na marginesie zainteresowań KC. Popierała, ze względów koniunkturalnych, powstanie państwa żydowskiego w Palestynie⁴⁴.

2. Najważniejsze uwarunkowania przejmowania władzy w 1945 roku

Tak oczekiwanemu przez mieszkańców województwa wyzwoleniu spod okupacji niemieckiej towarzyszyły rabunki, bezprawne rekwizycje i gwałty⁴⁵. Po przejściu frontu władzę na terenie województwa krakowskiego przejęły radzieckie komendantury wojenne. Stanowiły gwarancję panowania wątków struktur nowego systemu i zapewniały bezpieczeństwo na zapleczu walczących armii. Od ich zgody zależało w początkowym okresie nie tylko ochronienie mieszkania przed zakwaterowaniem żołnierzy radzieckich, ale nawet włączenie przez elektrownię światła czy posiadanie maszyny do pisania. Stopniowa likwidacja komendantur rozpoczęła się w województwie latem 1945 r.⁴⁶ Jeszcze w listopadzie w mieście Krakowie wojska radzieckie zajmowały w całości lub częściowo przynajmniej dziesięć szkół (nie licząc innych budynków użyteczności publicznej)⁴⁷. Ich stan

skiego do Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Rzymie z 5 lipca 1946, [w:] E. Reale, *Raporty Polska 1945–1946*, Warszawa 1991, s. 243–245.

⁴³ Podstawowym opracowaniem losów tego ugrupowania w Polsce po wojnie jest książka Daniela Blatmana, *For our freedom and yours: the Jewish Labour Bund in Poland 1939–1949*, Londyn 2003, s. 164–218.

⁴⁴ Fragmenty memoriału Frakcji PPR do KC PPR z 15 maja 1945, [w:] *Dzieje Żydów w Polsce 1944–1968. Teksty źródłowe*, oprac. A. Cała, H. Datner-Śpiewak, Warszawa 1997, dok. 34, s. 111–112; Protokół posiedzenia Sekretariatu KC PPR z 27 września 1945, [w:] *Protokoły Posiedzeń Sekretariatu KC PPR 1945–1946*, oprac. A. Kochański, Warszawa 2001, dok. 19, s. 120; Szeroko na temat Frakcji w tym czasie m.in. A. Grabski, *Działalność Frakcji PPR w CKŻP (jesień 1944 r. – czerwiec 1946 r.)*, [w:] A. Grabski, G. Berendt, *Między...*, s. 9–32, 95–96.

⁴⁵ M.in. J. Chrobaczyński, *W latach drugiej wojny światowej (1939–1945)*, [w:] *Limanowa. Dzieje miasta*, t. 1, 1565–1945, pod red. F. Kiryka, Kraków 1999, s. 644; W. Gawron, *Wspomnienia z Limanowszczyzny*, Warszawa 1986, s. 286.

⁴⁶ M.in. M. L. Krogulski, *Okupacja w imię sojuszu. Armia Radziecka w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2000, s. 11–12, 20, przypis 24; AN PAN i PAU, PAU Korespondencja Sekretarza Generalnego (KSG) nr 18/1945, Pismo sekretarza generalnego PAU do Komendy Wojennej Miasta Krakowa z 10 lutego 1945; AN PAN i PAU, PAU KSG nr 25/1945, Pozwolenia (w języku rosyjskim) wojennego komendanta miasta Krakowa na posiadanie maszyn do pisania nr 514–521 z 9 marca 1945; AN PAN i PAU, PAU KSG bn/1945, Zaświadczenia o używaniu rowerów dla pracowników PAU z 7 lipca i 10 października 1945; J. Mikułowski-Pomorski, *Kraków w naszej pamięci*, Kraków 1991, s. 196.

⁴⁷ Co najmniej część z nich przejęto jak budynek szkolny przy ul. Krupniczej: „W dziewiętnastym dniu od rozpoczęcia nauki w świeżo wyremontowanym budynku w środę dnia 28-go

po zwróceniu prawowitym właścicielom pozostawiał wiele do życzenia. Znajdująca się przy Rynku Głównym siedziba radzieckiej komendantury w Krakowie (poprzednio użytkowana przez władze hitlerowskie) wróciła do rąk polskich dopiero w lutym 1947 r.⁴⁸

Umowa polsko-radziecka pozwalała na wywóz urządzeń, materiałów i produkcji z zakładów niemieckich lub rozbudowanych przez hitlerowców w czasie wojny. W praktyce jednak sojusznicy wojska wywoziły często niemal wszystko, co przedstawiało dla nich jakakolwiek wartość. Województwo krakowskie nie było wyjątkiem⁴⁹. Znaczna część ważnych zakładów przemysłowych na omawianym terenie była ponadto przejściowo pod kontrolą władz radzieckich⁵⁰. Niekiedy zrabowane dobra znalazły się z powrotem w rękach mieszkańców województwa drogą handlu wymiennego, np. za wódkę⁵¹. Równocześnie dużym obciążeniem ludności cywilnej były przymusowe prace wykonywane na rzecz wkraczających oddziałów.

Stan bezpieczeństwa cywilnej ludności pogorszył wiosenny powrót wojsk radzieckich z frontu. Wiadomo np. o rabunkach dokonywanych wówczas nawet w biały dzień na ulicach Krakowa⁵². Niewiele lepiej zachowywali się żołnierze ZSRR stacjonujący na stałe na terenie województwa. Jeszcze na początku 1946 r. miał się odbyć w Krakowie pogrzeb dorożkarza zabitego przez „wojskowych radzieckich”⁵³.

marca, szkoła musiała ponownie opuścić swój własny lokal gdyż zajęto go na szpital Czerwonej Armii. [...] W kilka dni później otrzymała Szkoła Przemysłowa budynek [...] bardzo zniszczony i bez szyb [...] w trzecim dniu [użytkowania] został on [zupełnie nieoczekiwanie] również zajęty na szpital Czerwonej Armii”. (AN PAN i PAU, Zespół Badawczy do Dziejów Oświaty w latach okupacji hitlerowskiej 1939–1945, Teka redakcyjna „Materiałów do Dziejów Oświaty w okresie okupacji Hitlerowskiej (1939–1945)”, t. 3, k. 82).

⁴⁸ M.in. Pismo zastępcy szefa Zarządu VII Głównego Zarządu Politycznego Sił Zbrojnych ZSRR do kierownika Wydziału Polityki Zagranicznej KC Wszechnarzędzowej Komunistycznej Partii (bol-szewików) z 20 listopada 1946, [w:] *Polska-ZSRR. Struktury podległości. Dokumenty WKP(b) 1944–1949*, oprac. G. A. Bordiugow, A. Koczański, A. Koseski, G. F. Matwiejew, A. Paczkowski, Warszawa 1995, dok. 53, s. 172; IPNKr 075/32 p. 158, Fotografia protokołu posiedzenia klubu radnych PPR i PPS w Krakowie z 24 lutego 1947; A. Palarczykowa, *Artur Potocki i jego pałac „Pod Baranami” w Krakowie*, „Biblioteka Krakowska” 1995, nr 134, s. 274. Siedziba radzieckich służb specjalnych mieściła się odtąd prawdopodobnie przy ul. Koletek. Być może równocześnie radziecki pododdział łączności stacjonował w Tarnowie (m.in. M. Golon, *Północna Grupa Wojsk Armii Radzieckiej w Polsce w latach 1945–1956. Okupant w roli sojusznika*, „Czasy Nowożytnie” 1999, t. 6, s. 110).

⁴⁹ Np. A. Skrzypek, *Mechanizmy uzależnienia. Stosunki polsko-radzieckie 1944–1957*, Pułtusk 2002, s. 35, 80–81, 96–97, 100; T. Torńska, *Oni*, Warszawa 1989, s. 183.

⁵⁰ A. Paciorek, *Uruchomienie i upaństwowienie przemysłu Krakowa oraz jego przeobrażenia w latach 1945–1949*, Kraków 1991, s. 67–68.

⁵¹ M.in. APKr PPR 403, Sprawozdanie E. Chmury do wydziału personalnego w Bielsku z 21 marca 1947; *Wiś polska...*, s. 449, 454.

⁵² Sprawozdanie Jerzego Borejszy ze spotkania z przedstawicielami środowisk katolickich 3 czerwca 1945, [w:] A. Garlicki, *Z tajnych archiwów*, Warszawa 1993, s. 24, 27.

⁵³ *List otwarty Sergiusza Piaseckiego do Karola Kuryluka z 27 kwietnia 1946*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 2001, t. 5, s. 319.

Próby interwencji u odnośnych władz były ryzykowne. Czasem kończyły się usunięciem ze stanowiska i uwięzieniem (np. starosty)⁵⁴. Rada Narodowa Niepołomic, po złożeniu oficjalnego protestu wobec zgwałcenia przez żołnierzy radzieckich czteroletniej dziewczynki, została ostro skarcona przez władze nadrzędne za godzenie „w przyjazne kształtowanie się stosunków polsko-sowieckich, co ze stanowiska interesów państwowych jest szkodliwe”⁵⁵. Nadużycia nie podlegały jurysdykcji polskiego sądownictwa. Na ich skalę wpływała pobłażliwość przełożonych. Na tak przygotowany grunt padała propaganda podziemia niepodległościowego przeciwko Moskwie i polskim komunistom⁵⁶. Niewiele mogło pomóc PPR przekonywanie obywateli, że „wieczysta przyjaźń i wieczysty sojusz ze Związkiem Radzieckim [to] gwarancja naszej niepodległości”⁵⁷.

Podstawowe znaczenie dla zapewnienia władzy komunistom miały działania radzieckich służb specjalnych⁵⁸. Wspomniane wyżej masowe represje wobec Polskiego Państwa Podziemnego rozpoczęły się już latem 1944 r. na Kresach Wschodnich. Wkrótce, wobec sukcesów na froncie, objęły one teren centralnej Polski. Szacuje się, iż represje w powojennych granicach kraju objęły minimum 45–50 tys. osób (aresztowania, deportacje, internowania, wywożenie na roboty przymusowe)⁵⁹. Wiosną 1945 r. oddziały radzieckich służb specjalnych stanowiły główną siłę zwalczającą niezależne od komunistów krakowskie struktury polityczne i militarne. Po przejściu tych funkcji przez UB jego działania w tym zakresie kontrolowali tzw. doradcy radzieccy⁶⁰.

⁵⁴ M. L. Krogulski, *Okupacja...*, s. 12, 16, 18, 163–164, 165, 177, 206; T. Aleksander, *Życie społeczne i przemiany kulturalne Nowego Sącza w latach 1870–1990*, Kraków 1993, s. 446; APKr PPR 27, Zapis rozmowy przeprowadzonej przez mjr. J. Borejszę z „obywatelem X” 2 czerwca 1945; APKr PPR 26, Odpis raportu kierownika PUBP w Limanowej z sierpnia 1945.

⁵⁵ Cyt. za: J. Chumiński, *Ruch...*, s. 59.

⁵⁶ M. L. Krogulski, *Okupacja...*, s. 210, 212, 218; zob. APKr UW II 770, Odpis pisma Ministerstwa Administracji Publicznej (MAP) do wojewodów z 2 października 1947; T. Biedroń, *Propaganda w obszarze południowym Zrzeszenia WiN (1945–1947)*, [w:] *Na przelomie stuleci. Narod–Kościół–Państwo w XIX i XX wieku*, pod red. M. Piotrowskiego, Lublin 1997.

⁵⁷ Archiwum Muzeum Historii Miasta Krakowa (AMHMK) D 697 t. 25/12. Plakat „Niech żyje wieczysta przyjaźń i wieczysty sojusz ze Związkiem Radzieckim gwarancja naszej niepodległości” b.d. [1945 lub styczeń 1946]; zob. AMHMK D 698 t. 25/7, Plakat „Sojusz Polsko-Radziecki – gwarancja naszej niepodległości” b.d. [1945 lub styczeń 1946].

⁵⁸ Szerzej np. *NKWD o Polsce i Polakach. Rekonesans archiwalny*, pod red. W. Materskiego i A. Paczkowskiego, Warszawa 1996.

⁵⁹ W literaturze można spotkać także wyższe szacunki. Szerzej np. A. Skrzypek, *Wywózki Polaków do ZSRR w latach 1944–1945, artykuł dyskusyjny*, [w:] *Z zagadnień historii XX wieku*, pod red. A. Głowackiego, Łódź 2001, s. 145–179. Korespondencja dotycząca zwolnienia poszczególnych aresztowanych „przez organa Armii Czerwonej” wpływała do krakowskiego UW przy najmniej do czerwca 1947 r. (APKr UW II 834–836).

⁶⁰ A. Paczkowski, *Polacy pod obcą i własną przemocą*, [w:] S. Courtois, N. Werth, J. Panne, A. Paczkowski, K. Bartoszek, J. Margolin, *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prze-*

„Tarczą i mieczem” oraz „oczami i uszami” nowej władzy były polskie organa bezpieczeństwa. Od początku wszystkie kluczowe stanowiska w nich starano się obsadzić ludźmi całkowicie dyspozycyjnymi wobec PPR. Kierujący działalnością UB na szczeblu centralnym, wojewódzkim i powiatowym byli automatycznie członkami egzekutyw komitetów partii komunistycznej działających na tym poziomie. Rychło pozbyto się przytłaczającej większości sympatyków innych partii politycznych. Wydatnego wsparcia przy powstawaniu i początkowej działalności udzielili towarzysze radzieccy⁶¹.

Organizacja struktur UB na omawianym terenie spoczęła niemal w całości na przybyłych z województwa rzeszowskiego grupach operacyjnych Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Powstałemu w styczniu 1945 r. WUBP podlegała sieć powiatowych i miejskich Urzędów Bezpieczeństwa⁶².

UB odgrywał początkowo rolę drugoplanową w stosunku do radzieckich służb specjalnych, jednak od nich funkcjonariusze przejmowali brutalne metody działania i od początku nie liczyli się z odbiorem swych działań w społeczeństwie. Wielu mieszkańców nie bez przyczyny porównywało ich postępowanie z gestapo, mieszczącym się czasem do niedawna w tym samym budynku. Brutalnemu odnoszeniu się do obywateli sprzyjały kłopoty kadrowe UB, brak ich pełnej kontroli ze strony lokalnych struktur partii komunistycznej⁶³, nieodpo-

śladowania, Warszawa 1999, s. 349–351; S. Ciesielski, W. Materski, A. Paczkowski, *Represje sowieckie wobec Polaków i obywateli polskich*, Warszawa 2000, s. 24. Szerzej te zagadnienia opisują m.in. P. Kołakowski, *GRU i NKWD na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2002, s. 211–293; M. Golon, *Represje Armii Czerwonej i NKWD wobec polskiej konspiracji niepodległościowej w latach 1944–1946*, cz. 1, „Czasy Nowożytny” 1996, t. 1, s. 75–110; cz. 2, „Czasy Nowożytny” 1997, t. 2, s. 107–136.

⁶¹ M.in. A. Paczkowski, *Od sfalszowanego zwycięstwa do prawdziwej klęski. Szkice do portretu PRL*, Kraków 1999, s. 33, 36, 39; M. Korkuć, *Kujbyszewiacy – awangarda UB*, „Arcana” 2002, nr 46–47, s. 74–95; AAN PPR Mf 2100/16 (295/VII–161). Wytyczne do pracy partyjnej w organach bezpieczeństwa, b.d. Kontrolą „prawomyślności” funkcjonariuszy zajmował się także odpowiedni Wydział do Spraw Funkcjonariuszy w MBP (H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997, s. 22). Z najnowszych publikacji o UB warto przykładowo wymienić R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007.

⁶² Szerzej na temat krakowskiego UB w latach 1945–1946 m.in. W. Frazik, F. Musiał, M. Szpytma, *Twarze krakowskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Krakowie. Informator personalny*, Kraków 2006; M. Korkuć, *Zostańcie...*, s. 93–95, 116–135, 195–212; Z. Zblewski, *Między...*, s. 30–38; Z. Nawrocki, *Zamiast wolności. UB na Rzeszowszczyźnie 1944–1949*, Rzeszów 1998, s. 51, 53–54; W. Frazik, *Struktura organizacyjna Urzędu Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1945–1956 w świetle akt normatywnych*, [w:] *Strażnicy sowieckiego imperium. Urząd Bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa w Małopolsce 1945–1990*, pod red. F. Musiała i M. Wenklara, Kraków 2009. W skali krajowej wiele cennych informacji o ówczesnym UB można znaleźć w publikacji „Zwyczajny” resort. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, pod red. K. Krajewskiego i T. Łabuszewskiego, Warszawa 2005.

⁶³ Zob. A. Paczkowski, *Polski aparat bezpieczeństwa jako kanał wpływów radzieckich*, [w:] *Elity władzy w Polsce a struktura społeczna w latach 1944–1956*, pod red. P. Wójcika, Warszawa

wiednia selekcja pracowników i wyalienowanie wielu z nich ze społeczeństwa (nie bez znaczenia była tu nadreprezentacja osób mających korzenie żydowskie). Skuteczność działań pozostawiała jednak sporo do życzenia⁶⁴. Mimo wysokiego procentowo udziału członków PPR⁶⁵ poziom „uświadczenia politycznego” pozostawiał, z punktu widzenia władz tej partii, wiele do życzenia⁶⁶.

UB stopniowo przejmowało od służb radzieckich kierownictwo działań przeciwko podziemiu oraz opozycji politycznej⁶⁷. „Ochroną kontrwywiadowczą” legalnych organizacji politycznych i społeczno-zawodowych zajmowała się 3 sekcja I wydziału WUBP, a następnie V Wydział.

Działania organów bezpieczeństwa ułatwiały tworzone przez komunistów „odpowiednie” ramy prawne oraz przekształcanie i podporządkowywanie PPR wymiaru sprawiedliwości⁶⁸. Władze instruowały organa administracyjne na terenie województwa krakowskiego, że bezstronność „nie ogranicza wcale swobody sędziów w zrzeszaniu się w związkach zawodowych lub nawet w stronnictwach politycznych prorządowych [!] tym więcej, że obecne związki zawodowe według zamierzeń władz państwowych mają stanowić jeden z poważnych

1992, s. 379–381. Przykładowo jeden z pierwszych sekretarzy KP PPR alarmował, iż „kierownik [Mieczysław] Naumowicz w ogóle nie uznaje Partii jako czynnika, który może wpłynąć na działalność UB. Spisujcie z por. Sikorskim przeciwko PPR (Sikorski z R[ejonowej]K[omendy]U[zupełnień]). Dopuszcili się nawet do zaarrestowania mnie jako sekretarza PPR”. (APKr PPR 101, Sprawozdanie KP PPR Nowy Targ do KW w Krakowie z 21 marca 1945). W styczniu 1946 r. raportowano do KW: pan Jakubowicz, próbujący odzyskać poddaną kontroli państwa fabrykę, „Z oświadczeń miejscowych czynników kpi i mówi, że on się nikogo nie boi, prawdopodobnie jakaś bliska jego krewna pracuje w UB Wojewódzkim”. (APKr PPR 405, Pismo II sekretarza KP PPR w Wadowicach do Kontroli Partyjnej przy KW PPR z 12 stycznia 1946).

⁶⁴ Wynikało to m.in. z, w znacznej mierze fikcyjnej, sieci agenturalnej UB (Odprawa kierowników WUBP w MBP [luty 1946], [w:] *Aparat bezpieczeństwa...*, cz. I, dok. nr 2, s. 64).

⁶⁵ Na początku października 1945 r. było ich na terenie województwa 1104. Dawało to czwarte miejsce w kraju (AAN PPR Mf 2100/16 (295/VII–161), Liczbowy wykaz PPR-owców zatrudnionych w MBP na dzień 1 października 1945).

⁶⁶ Nie był to stan przejściowy: m.in. AAN PPR Mf 2100/16 (295/VII–161), Protokół konferencji organizacji partyjnej PPR w MBP z 26 i 27 kwietnia 1947; zob. też APKr PPR 11, Protokół posiedzenia egzekutywy KW PPR z 12 października 1947.

⁶⁷ Szeroko na temat niezalegalizowanych przez PPR struktur politycznych i niepodległościowej partyzantki w województwie krakowskim w latach 1945–1946: M. Korkuć, *Zostańcie...*, szczególnie s. 170–195, 212–262, 272–597; Z. Zblewski, *Okreg...*; tenże, *Między...*, s. 89–156; zob. też *Wojna domowa czy nowa okupacja. Polska po roku 1944*, pod red. A. Ajnenkiela, Warszawa 2001.

⁶⁸ Zagadnienia te zostały szeroko opisane w literaturze: np. *Przestępstwa sędziów i prokuratorów w Polsce lat 1944–1956*, pod red. W. Kuleszy, i A. Rzeplińskiego, Warszawa 2000; M. Turlejska, *Te pokolenia żałobami czarne... Skazani na śmierć i ich sędziowie*, Warszawa 1990, s. 36–382; P. Kładocznny, *Prawo jako narzędzie represji w Polsce Ludowej (1944–1956). Prawna analiza kategorii przestępstw przeciwko państwu*, Warszawa 2004, s. 78–377; G. Jakubowski, *Sądownictwo powszechne w Polsce w latach 1944–1950*, Warszawa 2002; F. Musiał, *Polityka czy sprawiedliwość? Wojskowy Sąd Rejonowy w Krakowie (1946–1955)*, Kraków 2005; W. Kozub-Ciembroniewicz, J. M. Majchrowski, *Najnowsza historia polityczna Polski, wybór źródeł*, cz. 4, 1945–1948, Kraków 1993, dok. 8, 9, 10, 13, 19, s. 53–67, 91, 113–123.

czynników, którym ustrój państwowy będzie się posługiwał i na którym w pewnych zadaniach będzie się opierał⁶⁹. Istotną rolę w polityce wobec legalnych ugrupowań politycznych odegrała także powołana z inicjatywy PPR w końcu 1945 r., współpracująca z UB, Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym z Romanem Zambrowskim na czele⁷⁰.

Organem o mniej negatywnym odbiorze społecznym była milicja⁷¹. W województwie krakowskim stosunkowo długo posiadała w swych szeregach sympatyków pozostałych partii politycznych, byłych członków Armii Krajowej i bezpartyjnych⁷². Jej struktury organizacyjne w postaci Komendy Wojewódzkiej, komend miejskich i powiatowych oraz posterunków gminnych powstały w pierwszych miesiącach 1945 r. Zasady rekrutacji, niska fachowość i złe warunki materialne sprzyjały popełnianiu przez funkcjonariuszy różnorodnych przestępstw i nadużyć. Struktura milicji wzorowana była w zasadzie na przedwojennej Policji Państwowej, a zmiennym wyjątkiem byli zastępcy dowódców ds. polityczno-wychowawczych i podległe im referaty, będące z reguły pod wpływem PPR. W praktyce z biegiem czasu struktury milicji coraz bardziej podporządkowywano UB.

PPR forsowała model państwa scentralizowanego. Szybko rozrastającej się administracji nadano szerokie kompetencje wykonawcze. Dominowała nad powoływanymi w drodze kooptacji radami narodowymi. Problemem była zbyt mała liczba chętnych do pracy w administracji – w stosunku do potrzeb – spośród posiadających odpowiednie kwalifikacje urzędników przedwojennych i z okresu okupacji hitlerowskiej. Głównymi przyczynami były: marne zarobki⁷³, hekatomba wojenna; niechęć wielu do przejścia na usługi nowej, nieakceptowanej przez nich władzy⁷⁴, której rządu uważali często za tymczasowe; szybki wzrost biurokracji, przekraczający wkrótce normy przedwojenne; uprzedzenie do inteligencji ze strony wielu krakowskich komunistów oraz wyjazd na ziemie zachodnie i północne. Równocześnie PPR od początku odrzucała apolityczność

⁶⁹ APKr UW II 770, Kopia pisma wojewody krakowskiego do starostów z 14 maja 1945.

⁷⁰ Organ ten doczekał się monografii (kładącej jednak głównie nacisk na aspekty prawne) i wyboru dokumentów: P. Fiedorczyk, *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945–1954. Studium historyczno-prawne*, Białystok 2002; *Komisja Specjalna do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym 1945–1954, Wybór dokumentów*, oprac. D. Jarosz, T. Wolsza, Warszawa 1995. Nazywano ją potocznie Komisją Specjalną.

⁷¹ Najważniejszym opracowaniem na temat milicji jest praca Piotra Majera, *Milicja...*, zwłaszcza s. 19–254.

⁷² M.in. Protokoły posiedzeń Sekretariatu KC PPR z 30 maja i 4 czerwca 1945, [w:] *Protokoły posiedzeń Sekretariatu KC...*, s. 33, 39; Z. Zblewski, *Między...*, s. 37–39.

⁷³ Np. A. Andrusiewicz, *Stronictwo Pracy 1937–1950. Ze studiów nad dziejami najnowszymi chadecji w Polsce*, Warszawa 1988, s. 363.

⁷⁴ Np. W. Jakubowski, *Chłopi polscy 1944–1948. Perspektywa psychohistoryczna*, Pułtusk–Warszawa 2000, s. 49.

administracji państwowej, traktowała ją jako jeszcze jeden organ realizujący jej linię polityczną. Nie patrząc na kwalifikacje, przydzielała stanowiska tym, którzy wstąpili do tej partii ze względów materialnych. Krakowskich starostów pouczano o konieczności nawiązania „osobistej ścisłej współpracy z Powiatowymi Władzami Bezpieczeństwa Publicznego”⁷⁵. Wzajemne stosunki UB i administracji często nie układały się jednak najlepiej⁷⁶. Sformowany w tych warunkach aparat posiadał znikomy procent pracowników popierających szczerze komunistów. W marcu 1945 r. w Krakowie stwierdzono nie bez racji w obozie nowej władzy: „Wszędzie korupcja, łapówki, przekupstwo. Wszystko w kraju mamy opanowane a w rezultacie [...] nie można polegać na nikim”⁷⁷.

Szczególne miejsce w strukturach nowej władzy miało Wojsko Polskie. W połowie sierpnia 1945 r. w skali kraju około 33% oficerów było oddelegowanych z Armii Czerwonej, w tym szef sztabu generalnego, ponad 94% dowódców dywizji i przeszło 90% dowódców pułków. Jak donoszono we wrześniu naczelnikowi Głównego Zarządu Kadr Armii Czerwonej, w większości sumiennie realizowali „zadania postawione przed nimi przez Rząd radziecki i partię bolszewicką”⁷⁸. Ich działalność nadzorował specjalny pełnomocnik Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików)⁷⁹.

Wdrażaniem wytycznych KC PPR w wojsku zajmował się aparat polityczno-wychowawczy. W początkach 1945 r., wobec braków personalnych, musiało jednak, jako zło konieczne, tolerować na jego niższych szczeblach wielu członków partii sojusznicznych⁸⁰.

Mniej liczne Wojska Wewnętrzne, przekształcone rychło w Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego, posiadały wśród mieszkańców województwa zde-

⁷⁵ APKr UW II 770, Pismo wojewody krakowskiego do starostów z 21 czerwca 1945.

⁷⁶ M.in. APKr UW II 771, Odpis pisma UW do Powiatowej Rady Narodowej w Dąbrowie Tarnowskiej z 11 sierpnia 1945; zob. APKr UW II 835, Brudnopis pisma wysłanego przez UW do WUBP 18 czerwca 1946.

⁷⁷ APKr PPS 8, Sprawozdanie z posiedzenia WKR i OKR PPS w Krakowie 12 marca 1945 (cytat); tamże, Protokół posiedzenia OKR PPS w Krakowie z 16 lutego 1945, fragment skreślony przez Drobnera; AAN PPR Mf 2100/16 (295/VII–161), Specjalne doniesienie kierownika Wydziału Cenzury Wojskowej do Ministra MBP z 25 maja 1945.

⁷⁸ Referat A. F. Krickiego dla F. I. Golikowa z 18 września 1945, [w:] *Powrót żołnierzy AK z sowieckich łagrów*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1995, dok. 6, s. 99–113. Później stosunek procentowy był korzystniejszy dla obywateli polskich. Najszerzej o oficerach radzieckich w wojsku pisał E. Nalepa, *Oficerowie radzieccy w Wojsku Polskim w latach 1943–1968. Studium historyczno-wojskowe*, Warszawa 1992, cz. 1 i 2.

⁷⁹ M.in. AAN PPR Mf 2100/16 (295/VII–161), Pismo ministra MBP i sekretarza Komitetu PPR przy MBP do I sekretarza PPR w sprawie powołania analogicznego pełnomocnika w MBP z 27 czerwca 1945.

⁸⁰ AAN PPR Mf 2100/19 (295/VII–169), Wykaz odpowiedzialnych pracowników polityczno-wychowawczych Wojska Polskiego z 2 stycznia 1945; D. Baliśzewski, A. K. Kunert, *Ilustrowany przewodnik po Polsce stalinowskiej 1944–1956*, t. 1, Warszawa 1999, s. 183.

cydowanie gorszą opinię niż Wojsko Polskie. Szczególne znaczenie miał ich znaczny udział w zwalczaniu niepodległościowej partyzantki⁸¹. Jednak nawet tu, wbrew staraniom komunistów, wielu wcielanych miało, podobnie jak w wojsku, inne niż dowództwo sympatie polityczne⁸².

W celu pozyskania wsi jednym z pierwszych zadań, jakie postawiły sobie nowe władze, było przeprowadzenie reformy rolnej⁸³. Jej konieczność podnosił równoległe bynajmniej nie tylko niezależny ruch ludowy⁸⁴. Posunięcie to było szczególnie trafione w, mającym głównie charakter rolniczy, województwie krakowskim. W towarzyszącej podziałowi ziemi akcji propagandowej podkreślano, że dzięki powstającemu reżimowi chłopci otrzymują ziemię na wieczystą własność. Zapewniano, jak pokazały następne lata, niezgodnie z prawdą, o niewprowadzeniu w przyszłości kolektywizacji i dążeniu władz do wzmocnienia indywidualnych gospodarstw. Mimo obaw chłopów, reforma rolna została na wsi przyjęta pozytywnie. Problemem była najostrejsza w kraju dysproporcja możliwości do potrzeb. Do 1 stycznia 1946 r. rozparcelowano na terenie województwa krakowskiego łącznie 46,1 tys. ha, podczas gdy do zaspokojenia głodu ziemi, nawet po odliczeniu bezrolnych i służby folwarcznej, potrzeba było... 714 tys. ha⁸⁵. Na dodatek najmniej ziemi do podziału było w powiatach najbardziej przeludnionych i mających najgorsze gleby. Majątki podlegające reformie rolnej były ograbione z większości inwentarza. Podział gruntów traktowano powszechnie jako okazję do akcji werbunkowej w szeregach PPR. Jej wyniki były jednak poniżej oczekiwań. Nic dziwnego, skoro po szczegółowych dochodzeniach stwierdzono, że powiatowi pełnomocnicy „w większości wypadków zawiedli, nie wypełnili trudnego obowiązku nawet w stopniu dostatecznym, nie

⁸¹ Najszerszej na temat tej formacji pisał M. Jaworski, *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego 1945–1965*, Warszawa 1984; tenże, *Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego w walce o utrzymanie władzy ludowej w latach 1944–1948*, Warszawa 1978; odnośnie do jej działań przeciw partyzantce w województwie krakowskim: M. Korkuć, *Zostańcie...*, s. 169–170 i nast.

⁸² Wskazuje na to m.in. sytuacja w okresie późniejszym: AAN PPR 295/VI–170, Sprawozdanie z pracy kadrowej w Korpusie Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW) do KC PPR za 1–30 kwietnia 1947; tamże, Stan organizacyjny KBW na 1 kwietnia 1947.

⁸³ Podstawowym opracowaniem na ten temat jest książka Czesława Brzozy, *Reforma rolna w województwie krakowskim (1945–1948)*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.

⁸⁴ Z najnowszych opracowań zob. np. K. Przybysz, *Polska myśl polityczna 1939–1945. Zarys problematyki*, Warszawa 2000, s. 186–206; por. A. Wojtas, *Problematyka agrarna w polskiej myśli politycznej 1918–1948*, Warszawa 1983, s. 132, 134, 170, 312–315, 321.

⁸⁵ Szerzej Cz. Brzoza, *Reforma...*, Ostrość dysproporcji potwierdzają też nowsze opracowania regionalne, np. M. Fortuna, *Miasto i gmina...*, s. 85. Odliczono gospodarstwa poniemieckie i polemkowe (zob. np. J. Yoshioka, *Narodowościowy aspekt reformy rolnej w Polsce po drugiej wojnie światowej*, [w:] *Komunizm...*, s. 59–66). Późniejsze przypadki parcelacji majątków są nieliczne. Pewna ilość ziemi ornej trafiła do rąk chłopów w efekcie akcji „Wisła”. Zob. też P. Matuszak, *Reforma rolna PKWN etapem przygotowawczym do kolektywizacji w Polsce*, [w:] *Opór chłopów przeciw kolektywizacji wsi polskiej 1948–1956*, pod red. F. Gryciuka, Siedlce 1997, s. 10–16.

rozumieli ducha reformy rolnej, a przeważnie podchodzili do reformy jako okazji do dorobienia się⁸⁶. Obchodzone uroczyście zakończenie reformy rolnej w końcu marca 1945 r. tylko częściowo miało pokrycie w faktach. Przykładowo w jednym z majątków jeszcze w listopadzie 1945 r. na 510 ha „w uprawie było tylko 125 ha, reszta zaś [...] jako przeznaczona na parcelację leżała odłogiem”⁸⁷. Równocześnie w województwie krakowskim i rzeszowskim najwolniej w kraju regulowano sprawę tytułu własności przyznanych gruntów.

Największe bolączki krakowskiej wsi: wadliwa struktura agrarna, przeludnienie i szachownica pól, pozostały w zasadzie bez zmian. Jeszcze w końcu 1947 r., mimo popierania przez władze dobrowolnych przesiedleń⁸⁸, nadmiar ludności rolniczej szacowano na 834 604 osoby, w stosunku do ponad 2 mln mieszkańców województwa. Według Czesława Brzozy w warunkach krakowskich większość chłopów mających mniej niż 5 ha nie była w stanie utrzymać się z pracy na swojej roli. Duże znaczenie miało tu równoczesne obciążenie wsi kontyngentami, niewiele niższymi od obowiązujących w czasie okupacji hitlerowskiej⁸⁹, oraz bardzo skąpy inwentarz. Jeśli dodać do tego wiarę w rychłą kolektywizację i związaną z nią utratę nadanych gruntów, to nie dziwił przypadek porzucania przyznanych działek lub zwrot aktów nadania ziemi.

W opisanej sytuacji nie dziwi, że polityczne korzyści z przeprowadzenia reformy rolnej okazały się dla krakowskiej PPR znacznie mniejsze od oczekiwanych.

Szczególne znaczenie ze względów ideologicznych i propagandowych miało pozyskanie przez komunistów robotników. Stąd jednym z podstawowych, eksponowanych propagandowo punktów programu nowej władzy było przejście przez państwo kluczowych gałęzi przemysłu. Jego realizacja była ułatwiona polityką III Rzeszy, która przejęła pod swą kontrolę lwią część gospodarki⁹⁰. W czasie przejścia frontu wiele załóg, m.in. w trosce o swe miejsca pracy, starało się uniemożliwić wywożenie i niszczenie wyposażenia fabryk. W pierwszych tygodniach komunistów i ich satelitów reprezentowały grupy operacyjne,

⁸⁶ Cyt. za: Cz. Brzoza, *Reforma...*, s. 21.

⁸⁷ AN PAN i PAU PAU I–584, Pismo sekretarza generalnego PAU do Wojewódzkiego Urzędu Aproprowizacji w Krakowie z 2 listopada 1945. PAU była dotychczasowym właścicielem majątku.

⁸⁸ Przykładowo jeszcze w maju 1947 r. starostom i prezydentowi Krakowa polecono „by zajęli się akcją przesiedleńczą [Polaków] i podawali w swych sprawozdaniach dokładne cyfry przesiedlonych rodzin i osób”. (APKr UW II 770, Pismo wojewody do starostów i prezydenta Krakowa z 12 maja 1947).

⁸⁹ Szerzej to zagadnienie opisuje M. Nadolski, *Przyczynek do dyskusji o świadczeniach rzeczowych wsi w 1944/1945 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 1987, nr 4.

⁹⁰ Szerzej Cz. Łuczak, *Polityka ekonomiczna Trzeciej Rzeszy w latach drugiej wojny światowej*, Poznań 1982; tenże, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979.

które miały przejąć i zabezpieczyć fabryki. Ich praca pozostawiała jednak bardzo wiele do życzenia⁹¹, a na przeszkodzie tej działalności stanęły m.in. omówione wyżej rabunki Armii Czerwonej.

Poważnym problemem było, poza zniszczeniami, dotychczasowe podporządkowanie profilu produkcji przemysłu potrzebom hitlerowskiej gospodarki wojennej⁹². Trudności napotykało skompletowanie kompetentnego kierownictwa zakładów. Nawet aktywiści nowej władzy narzekali, że „Kierownikami przemysłu w Krakowie są ludzie nieodpowiedni. Zabrali się przede wszystkim do dewastowania przedsiębiorstw fabrycznych”⁹³. Ostatecznie na omawianym terenie do lipca 1945 r., głównie dzięki ofiarności pracowników, uruchomiono około 82% zakładów.

Wobec ówczesnego braku inwestycji przemysł istniał nadal, podobnie jak w następnych latach, głównie w Krakowie oraz północnej i północno-zachodniej części omawianego regionu. W całym przemyśle pracowało w województwie w grudniu 1946 r. (pierwsze wiarygodne dane) ogółem około 97,1 tys. osób (w tym w zakładach kontrolowanych przez władze państwowe około 88,3 tys.). Liczba zatrudnionych wówczas w transporcie, handlu, usługach i pozostałych instytucjach państwowych szacuje się na 65,5 tys. Równocześnie liczbę robotników szacowano ogółem na około 82,2 tys. (ponad 8% zatrudnionych w województwie), a liczbę pracowników umysłowych na 41,7 tys.⁹⁴ Poza rolnictwem i leśnictwem było zatrudnionych w województwie około 25% osób czynnych zawodowo (w 1950 r. 31%).

Rozpoczęta tuż po przejściu frontu nacjonalizacja została ostatecznie usankcjonowana w styczniu 1946 r. Teoretycznie nie obejmowała ona większości zakładów zatrudniających poniżej 50 pracowników na jedną zmianę. W praktyce komuniści dążyli do przejęcia pod kontrolę państwa (swoją) jak największej części także tego sektora gospodarki. Kierujący partią Władysław Gomułka podkreślał, że na przeszkodzie nie może stać niekompetencja wielu aktywistów PPR, nawet jeśli jest to niekorzystne dla polskiej gospodarki⁹⁵, która według

⁹¹ Działalność tych organów opisał m.in. S. Jankowski, *Grupy operacyjne Komitetu Ekonomicznego Rady Ministrów i Ministerstwa Przemysłu (1944–1945)*, „Kwartalnik Historyczny” 1987, nr 4, s. 63–93.

⁹² J. T. Gross, *Geneza społeczna demokracji ludowych. O konsekwencjach II wojny światowej w Europie Środkowej*, [w:] *Komunizm...*, s. 44.

⁹³ APKr PPS 8, Protokół posiedzenia WKR i OKR PPS w Krakowie z 12 marca 1945.

⁹⁴ Szerzej o stosunku inteligencji do reżimu w szeroko pojętym okresie stalinizmu: S. Murzyński, *Między kompromisem a zdradą. Intelktualiści wobec przemocy 1945–1956*, Kraków 2002. Gospodarczy rozwój zmieniający znacznie strukturę społeczną w województwie rozpoczął się po 1948 r. (np. E. Firlert, *Zmiany przestrzenno-urbanistyczne Krakowa w latach 1939–2006*, [w:] *Kraków. Nowe studia nad rozwojem miasta*, pod red. J. Wyrozumskiego, Kraków 2007, „Biblioteka Krakowska” nr 150, s. 676).

⁹⁵ R. Artymiak, *Wkład...*, k. 70–71, 78–85, 155 przypis 7, 156 przypis 9; J. Chumiński, *Ruch...*, s. 68.

komunistów powinna być centralnie zarządzana. Poza celami długofalowymi nacjonalizacja miała pozyskać władzy większą popularność przez „unarodowienie” przemysłu. Przejmowano w ten sposób idee forsowane również przez Polskie Państwo Podziemne⁹⁶.

Celem komunistów było przede wszystkim przejęcie pod swą kontrolę wszystkich sfer życia społecznego. Kontrolowane przez PPR ministerstwo przemysłu nadzorowało więc także przemysł prywatny i rzemiosło (zakłady spółdzielcze i samorządowe nie odgrywały w województwie krakowskim większej roli)⁹⁷.

Niekorzystnie dla komunistów kształtowała się sytuacja ekonomiczna zatrudnionych w przemyśle. Wpływ na nastroje robotników miało fatalne zaopatrzenie. Wielu musiało kupować towary na czarnym rynku, gdzie ceny były horrendalnie wysokie. Brak, w ich odczuciu, poprawy warunków materialnych – mimo upływu czasu od przejścia frontu, stał się jedną z głównych przyczyn strajków w fabrykach (także krakowskich). W wypadku części robotników wysoko kwalifikowanych dochodziła do tego degradacja społeczna. Ich zarobki utrzymywały się na kilkakrotnie niższym poziomie niż w czasach przedwojennych (zarówno płac realnych, jak i na tle dochodów innych przedstawicieli tej warstwy)⁹⁸. W tej sytuacji większość członków także tej grupy społecznej zdecydowanie odrzucała nowy ustrój. Dopiero po sfałszowaniu wyników referendum coraz więcej robotników w województwie zaczęło brać pod uwagę, „że ustrój obecny jest stały”⁹⁹.

Komunistom sprzyjało, związane z wojną, osłabienie konsolidacji środowiska robotniczego, zwiększenie stopnia jego demoralizacji i napływu nowych, niezwiązanych wcześniej z tą grupą społeczną ludzi. Z punktu widzenia PPR problem polegał na tym, że ta część omawianej grupy społecznej, która „ze względu na kwalifikacje i doświadczenie zawodowe powinna wziąć na swoje barki ciężar odbudowy i rozwoju przemysłu” w większości kontestowała narzuconą władzę, a awansujący dzięki komunistom, „nie mogli, a często nawet nie

⁹⁶ A. Friszke, *Polska: losy państwa i narodu: 1939–1989*, Warszawa 2003, s. 112.

⁹⁷ [W. Roszkowski] A. Albert, *Najnowsza historia Polski 1914–1993*, Londyn 1994, t. 2, s. 84–87; H. Słabek, *Historia społeczna Polski Ludowej (1944–1970)*, Warszawa 1988, s. 96, 436. W styczniu 1947 r. rady zakładowe zostały ostatecznie formalnie włączone do związków zawodowych (szerzej o stymulowanym ogólnie przejmowaniu kontroli związków zawodowych nad radami zakładowymi – np. K. Kłoc, *Historia samorządu robotniczego w PRL 1944–1989*, Warszawa 1992, s. 41–46).

⁹⁸ Szerzej m.in.: J. Chumiński, *Spoleczno-ekonomiczne konsekwencje trudnej sytuacji materialnej pracowników przemysłu (1945–1948)*, [w:] *Polska XX wieku – przemiany polityczne społeczne i ekonomiczne*, cz. I, pod red. J. Kordasa, A. Kudłaszyka i Cz. Lewandowskiego, Wrocław 1999, s. 59–85; H. Słabek, *Zmiany społecznych postaw robotników polskich (1944–1970)*, „Z Pola Walki” 1985, nr 4, s. 52; zob. Protokół plenarnego posiedzenia KC PPR z 10 lutego 1946, [w:] ARR, t. 9, s. 285.

⁹⁹ IPNkr 075/34, Sprawozdanie dekadowe I sekcji V Wydziału WUBP za 10–20 lipca 1946.

chcieli, podjąć tego wysiłku”. Ze względów ideologicznych zakładano, iż w budowanym przez komunistów ustroju, niejako z definicji, robotnicy muszą mieć zbieżne interesy z państwowym pracodawcą¹⁰⁰. Tymczasem jeszcze w 1946 r., by zmusić ich do masowego udziału w obchodach święta pierwszego maja, musiano na terenie województwa grozić opornym sankcjami finansowymi¹⁰¹.

Wobec małych wpływów wśród robotników, w czerwcu 1945 r. władze ograniczyły rolę rad zakładowych w zarządzie przedsiębiorstwa na rzecz dykcji. Posunięcie to miało swoje minusy. Wobec braków kadrowych komunistów i ich sojuszników w skład dykcji wchodziłi głównie przedwojenni fachowcy, niechętnie widziani przez PPR.

Dużym ułatwieniem dla komunistów była osuwająca z przemocą spuścizna wojny. Jak słusznie zauważono, polityka III Rzeszy doprowadziła do tego, że prawo własności stało się jedynie przywilejem otrzymywanym z łaski okupanta, który może być w każdej chwili odebrany¹⁰². W połączeniu z radykalizacją nastrojów społecznych spowodowało to mniejszy opór większości mieszkańców wobec upaństwowiania najważniejszych gałęzi przemysłu.

Okupacja hitlerowska spowodowała pauperyzację i zniekształciła strukturę demograficzną Polski. Kraj z olbrzymimi stratami ludzkimi stanął przed wyzwaniem zapewnienia środków do życia setkom tysięcy wdów, sierot i inwalidów wojennych. Wytworzona w czasie wojny atmosfera sprzyjała donosicielstwu, osłabiła więzi społeczne, sprzyjała ujawnianiu najniższych instynktów i negatywnych cech charakteru¹⁰³. Duże znaczenie miały masowe migracje. Ludzie musieli przyzwyczaić się do terroru okupanta. Wobec tego, że uczciwa praca często umacniała, działającą na szkodę Polaków, hitlerowską gospodarkę wojenną, podupadła w wielu gałęziach gospodarki dyscyplina pracy i etyka zawodowa¹⁰⁴.

¹⁰⁰ J. Chumiński, *Ruch...*, s. 30, 70–92, 115 (oba cyt.), 263 i in. W swej najnowszej pracy o robotnikach Henryk Słabek przecenia znacznie wpływy komunistyczne wśród tej warstwy społecznej i zaniża rolę represji w polityce PPR wobec nich (H. Słabek, *Obraz robotników polskich w świetle świadectw własnych i statystyki 1945–1989*, Warszawa–Kutno 2004; por. H. Słabek, *O społecznej historii Polski 1945–1989*, Warszawa 2009, s. 309–332).

¹⁰¹ J. Chumiński, *Działalność...*, s. 223; zob. też IPNKr 075/34, Sprawozdanie dekadowe WUBP do MBP z 10 maja 1946. Być może odpowiedni okólnik wydał w 1946 r. komunistyczny prezydent Krakowa (IPNKr 075/32 p. 158, Fotografia protokołu posiedzenia WK PPS, b.d. [po 1 maja 1946]).

¹⁰² A. Paczkowski, *Pól...*, s. 163; J. T. Gross, *Geneza...*, s. 45.

¹⁰³ M. Wieliczko, *Dzieje społeczne Polaków w warunkach okupacji 1939–1944/1945*, Lublin 1999, s. 139; A. Chwałba, *Dzieje...*, t. 5, s. 443–444, 447–448; J. Chrobaczyński, *Stan anomii. Wpływ okupacji na zjawiska negatywne i naganne w postawach społeczeństwa polskiego w latach 1939–1945 (na przykładzie Krakowa)*, [w:] *Studia z dziejów Małopolski w XIX i XX wieku*, pod red. L. Mroczyki, Kraków 1992, s. 247–274; BN mikrofilm nr 47299, E. Bielenin, *Szkice z przeszłości. Pamiętniki*, k. 220; APKr Okręgowa Komisja Związków Zawodowych (OKZZ) 1725, *Historia półtoraroczna OKZZ z 1946*.

¹⁰⁴ M.in. K. Kersten, *Narodziny...*, s. 147; J. T. Gross, *Geneza...*, s. 45, 47.

Można wyodrębnić trzy postawy wobec budowanego przez komunistów systemu. Pierwsza charakteryzowała się wrogością wobec nowego obozu rządzącego. Powtarzano wymienione wyżej zarzuty wobec PPR z okresu międzywojennego i okupacji, a przyjmując początkowo pozycję obserwatora, od drugiej połowy 1945 r. jej zwolennicy zaczęli stosować różne formy oporu wobec nowej rzeczywistości. Znaczna część społeczeństwa, zmęczona warunkami okupacji hitlerowskiej, oczekiwała od rodzącego się systemu głównie stabilizacji warunków życia. Rychłe rozczarowanie spowodowało przejście zwolenników tej postawy od biernej obserwacji działań władz do sprzeciwu wobec rzeczywistości oraz poparcia legalnej i nielegalnej opozycji. Dotyczyło to także większości członków tej grupy społecznej, której komuniści głosili się reprezentacją. Ostatnia, najrzadziej reprezentowana postawa była charakterystyczna dla osób z różnych względów opowiadających się po stronie PPR i jej sojuszników. Ich liczba wyraźnie wrosła dopiero po sfałszowanych wyborach do sejmu¹⁰⁵.

3. Okres działalności Rządu Tymczasowego i Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (styczeń 1945–styczeń 1947)

Stalin wykorzystał stosunek USA i Wielkiej Brytanii do powołanego, po dymisji Stanisława Mikołajczyka, rządu Tomasza Arciszewskiego, w celu przekształcenia Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego w Rząd Tymczasowy. Jego premierem został socjalista, Edward Osóbka-Morawski.

Jednym z następstw sukcesu ofensywy styczniowej Armii Czerwonej była budowa w województwie krakowskim struktur ugrupowań popierających nowy system polityczny. W wypadku PPR¹⁰⁶ organizacją struktur partyjnych na wyzwolonych spod okupacji niemieckiej terenach województwa zajmowały się Grupy Operacyjne. Na miejscu dołączyli do nich nieliczni komunistyczni aktywiści. W większości powiatów zaczynano od zera¹⁰⁷. W celu zdobycia popularności i werbunku członków organizowano wiece, na których łączono pojęcie narodu polskiego ze wszystkim, co wiązało się z budowanym reżimem.

¹⁰⁵ M.in. Z. Zblewski, *Między...*, s. 13–14, 211; Ł. Kamiński, *Polacy...*, s. 66, 69, 72, 76, 79, 81, 95; por. Protokół plenarnego posiedzenia KC PPR z 3–4 października 1945, [w:] ARR, t. VII, s. 125.

¹⁰⁶ Zmienioną wersję tego fragmentu podrozdziału opublikowano w artykule: T. Skrzyński, *Polska Partia Robotnicza w województwie krakowskim w latach 1945–1946 (wybrane zagadnienia)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2005, t. 11.

¹⁰⁷ M.in. Z. Kozik, *Partie robotnicze regionu krakowskiego u progu Polski Ludowej (styczeń–czerwiec 1945 r.)*, „Z Pola Walki” 1974, nr 2, s. 60–61; M. Korcuć, *Zostańcie...*, s. 149; J. Andrusikiewicz, *Socjalistyczne...*, k. 213; T. Biedroń, *W pierwszych...*, s. 24–25, 45.

Podkreślano, że nowe władze stoją na gruncie niepodległości i wolności. Niezgodnie z prawdą przekonywano, że korzenie PPR są rdzennie polskie i całą swoją działalnością jest ona związana z narodem, a szczególnie z robotnikami. Zgodnie z ogólnymi instrukcjami, w celu uwiarygodnienia kamuflażu, wykorzystywano rocznice historyczne i państwowe, które najczęściej traktowano instrumentalnie, żeby nie powiedzieć cynicznie¹⁰⁸. Skuteczność tej akcji i frekwencja pozostawiała wiele do życzenia¹⁰⁹. W celu pokazania polskości ugrupowania, ateistyczne kierownictwo partii¹¹⁰ uczestniczyło w głównych uroczystościach najważniejszych świąt kościelnych¹¹¹. Równocześnie jednak, nie bacząc na skojarzenia krakowian, przejęto na potrzeby KW PPR lokal partii hitlerowskiej w Rynku Głównym, a korespondencję z braku papieru pisano często na odwrocie druków Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników¹¹².

Rozrostowi ugrupowania sprzyjały głównie atrakcyjność głoszonych haseł socjalnych, związane z wojną osłabienie więzi społecznych i możliwość awansu społecznego. Decydująco na zahamowanie rozwoju liczebnego wpłynęło postrzeganie PPR w społeczeństwie, nasilenie działalności niepodległościowej partyzantki, rozróżnienie między zapowiedziami propagandy i rzeczywistością, różnorakie konsekwencje braków kadrowych komunistów i postawa wielu działaczy¹¹³.

Werbunek członków przyniósł szybki wzrost szeregów krakowskiej PPR. Według własnych, raczej szacunkowych i zawyżonych danych w marcu posiadano przejściowo ponad 20 tys. członków. Wbrew nazwie partii, największą

¹⁰⁸ M. Zaremba, *Próba legitymizacji władzy komunistycznej w latach 1944–1947 poprzez odwołanie się do treści narodowych*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 1996, t. 2, s. 46; por. J. Holzer, *Dwa stulecia Polski i Europy. Teksty pisane w różnych porach wieku*, Poznań 2004, s. 82.

¹⁰⁹ Przykład: [B. Radwański] Piotr Mniejszy, *Pod Wawelem rok 1947*, Kraków 1999, s. 14–15.

¹¹⁰ W imieniu KC partią kierowało Biuro Polityczne (BP). Organem wykonawczym realizacji jego postanowień był Sekretariat KC. Na jego czele stał Roman Zambrowski. Szerzej o strukturze PPR J. Jakubowski, *Struktura organizacyjna Polskiej Partii Robotniczej (1944–1948)*, „Materiały i studia z najnowszej historii Polski” 1967, t. 3.

¹¹¹ B. Rogowska, *Funkcje polityczne świąt religijnych w Polsce w latach 1945–1950*, „Nomos” 1999, nr 24–25, s. 131. Inna rzecz, że walczący z religią komunizm na wiele sposobów się do niej upodabniał (to ciekawe zagadnienie doczekało się monografii [wydanej zresztą przez to samo wydawnictwo]: M. Kula, *Religiopodobny komunizm*, Kraków 2003).

¹¹² Zob. odwrocia wielu dokumentów przechowywanych w zespole APKr PPR.

¹¹³ M.in. marny poziom moralny, koniunkturalizm, „sekcjarstwo” (np. w jednej z kopalń uchwalono przyłączenie do ZSRR) czy wysoki poziom życia niektórych działaczy robotniczej rzekomo partii. W oczach wielu mieszkańców źle wypadano na tle, ostro krytykowanym, międzywojennych rządów sanacji. Szerzej ten temat: T. Skrzyński, *Polska...*, s. 135–138; zob. też Protokół plenarnego posiedzenia KC PPR 20–21 maja 1945, [w:] *Protokół obrad KC PPR w maju 1945 roku*, oprac. A. Kochański, Warszawa 1992, s. 19.

grupę wśród nich stanowili chłopi¹¹⁴. Wzrost szeregów PPR był na terenie województwa bardzo nierównomierny, najwięcej członków posiadano w mieście Krakowie¹¹⁵, w tym bardzo mało, po odliczeniu funkcjonariuszy milicji, UB i administracji, było pracowników umysłowych (posiadających często jedynie wykształcenie podstawowe)¹¹⁶. W aparacie partyjnym krakowskiej PPR znalazło się nieproporcjonalnie dużo osób postrzeganych przez otoczenie jako Żydzi (z samoidentyfikacją zainteresowanych było różnie)¹¹⁷. Niekorzystnie na działalności ugrupowania odbijał się m.in. niski poziom i postawa części działaczy (np. pijaństwo) oraz zenujący niekiedy poziom szkolenia członków¹¹⁸.

Żłe z punktu widzenia komunistów wyglądała sytuacja w formalnie scentralizowanych i jednolitych po wojnie związkach zawodowych. W województwie krakowskim duży wpływ na sytuację w zakładach miał mniejszy niż w większości kraju stopień dezintegracji tego środowiska oraz wpływy przedwojennych socjalistów i związkowców. Nieco upraszczając, większość związków miała czterostopniową strukturę: Rada Zakładowa, Zarząd Oddziału, Zarząd Okręgu i Zarząd Główny. Drugi i trzeci szczebel był często odpowiednikiem powiatu i województwa. Według założeń komunistów ruch zawodowy miał występować w zakładach pracy jako reprezentant państwa i rozszerzać wpływy nowego systemu. Nadzorowanie związków przez PPR powodowało brak ich działań na rzecz pracowników i niewielki wpływ tych organizacji na robotników¹¹⁹.

¹¹⁴ APKr PPR 1, Protokół I wojewódzkiej konferencji PPR z 11–12 marca 1945; APKr PPR 80, Sprawozdanie z odbytych zebrań na terenie KM PPR w Krakowie za 10–16 lutego 1945. Nadal podstawowymi opracowaniami dotyczącymi zmian w liczebności szeregów krakowskiej PPR i różnicowania jej wpływów na terenie województwa są prace Z. Kozika, *Partie... i K. Cwika, Problemy...*; zob. też N. Kołomejczyk, *PPR 1944–1945 (studia nad rozwojem organizacyjnym partii)*, Warszawa 1965, s. 100–101, 109–110, 112–116, 118–121, 143, 227, 281, 287, 288.

¹¹⁵ Z. Kozik, *Główne kierunki rozwoju ruchu robotniczego w Polsce południowej*, [w:] *Z dziejów ruchu robotniczego w Nowosądeckiem*, Nowy Sącz 1979, z. 1, s. 31.

¹¹⁶ M.in. N. Kołomejczyk, *Z problemów kształtowania się składu społecznego PPR w latach 1944–1946*, „Z Pola Walki” 1961, nr 4, s. 167; Sprawozdanie z krajowej konferencji nauczycieli – członków PPR z 14 maja 1945, [w:] ARR, t. II, dok. 1, s. 250, 252; Okólnik KC PPR w sprawie pracy wśród nauczycieli z maja 1945, [w:] S. Mauersberg i M. Walczak, *Oświata polska 1944–1956, wybór źródeł*, cz. 1, Warszawa 1999, dok. VII 1, s. 449.

¹¹⁷ Więcej na temat przyczyn i konsekwencji tego zjawiska m.in. K. Kersten, *Polacy, Żydzi, komunizm. Anatomia półprawd 1939–1968*, Warszawa 1992; M. Kula, *Narodowe i rewolucyjne*, Londyn–Warszawa 1991; M. J. Chodakiewicz, *Żydzi, Polacy 1918–1955. Współistnienie, zagłada, komunizm*, Warszawa 2000.

¹¹⁸ M.in. IPNkr 075/33, Kopia życiorysu II sekretarza Powiatowego Komitetu (PK) PPS w Żywcu Alojzego Kaczmarczyka z 3 września 1948; BN Mf 87982, S. Wilczyński, *Wspomnienia z lat 1890–1956*, t. 1, cz. 3, *Czasy od dnia 17 stycznia 1945*, k. 22, 160.

¹¹⁹ J. Chumiński, *Ruch...*, s. 235, 236, 245, 248, 264, 268–269, 272–273, 275, 277–278, 282–283, 291, 293, 297, 299, 301–303; S. Ciesielski, *Opinie i nastroje polskiej klasy robotniczej*

Przeprowadzone w części zakładów w drugiej połowie 1945 r. pierwsze wybory do rad zakładowych i do zarządów związków zawodowych wykazały zdecydowaną przewagę socjalistów i przyczyniły się do zakończenia na tym terenie dominacji PPR. W tych ostatnich krakowscy komuniści uzyskali 289 mandatów, PPS 511, SD 26, a bezpartyjni 375¹²⁰. Ci ostatni często sympatyzowali z niezależnym ruchem ludowym i chadecją. W późniejszym czasie, mimo pomocy UB, wyniki także nie zadowalały komunistów. W 1946 r. na październikowym posiedzeniu Sekretariatu KC podkreślono, by: „nie oddawać więcej ani jednej pozycji peperowskiej [...] utrzymać pozycję hegemonia”¹²¹. W tym samym miesiącu, wobec antyrządowych nastrojów, krakowski KW PPR pisał do KC: „Nasi towarzysze nawet najlepiej wygadani boją się iść do fabryki”. W sierpniu 1946 r. na wiecu w jednej z kopalń kierujący Zarządem Głównym Związku Zawodowego Górników groził nawet części obecnych więzieniem i represjami UB, za co robotnicy odwzajemnili się okrzykami „zabić go”. Wielokrotnie aktywiści ruchu zawodowego na terenie województwa zajmowali się ograniczaniem (!) uprawnień pracowniczych i obroną interesów dyrekcyj¹²².

Krajowe władze PPR potępiły dążenie kierownictwa krakowskich komunistów do zbyt szybkiego zdobycia, bez względu na skalę represji, bezpośredniej i niepodzielnej kontroli nad całością życia społecznego i politycznego w województwie. Było ono zgodne z celami, ale sprzeczne z taktyką krajowych władz PPR. Zmiany personalne nie zlikwidowały jednak na terenie województwa „sekcarskiej” postawy wobec sojuszników na scenie politycznej¹²³. Wobec ich instrumentalnego traktowania nie pomogło powołanie Wojewódzkiej i Powiatowych Komisji Porozumiewawczych Stronnictw Demokratycznych. Zgodnie z nazwą mogły być reprezentowane w tych gremiach tylko ugrupowania akceptujące nowy ustrój. Komuniści traktowali komisje instrumentalnie, jako

w latach 1944–1948 (w świetle ocen organizacji i instancji PPR), Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” („ZN WAP”) 1984, z. 121, s. 73, 80; APKr PPR 195, Sprawozdanie I. Mirskiej do KW PPR z wyjazdu do powiatu krakowskiego w maju 1947.

¹²⁰ AAN PPR Mf 2100/11 (295/VII–146), Skład zarządów krakowskich Oddziałów Związków Zawodowych w roku bieżącym, b.d.; zob. też APKr PPS 129, Protokół konferencji powiatowej PPS z 24 lutego 1946. Na niższym szczeblu była to niekiedy zupełna eliminacja. (APKr PPS 60, Przekrój życia partyjnego [krakowskiej PPS], b.d.).

¹²¹ Protokół posiedzenia Sekretariatu KC PPR z 18 października 1946, [w:] *Protokoły...*, dok. 48, s. 364, 265.

¹²² J. Chumiński, *Działalność ruchu zawodowego w środowisku pracowniczym w latach 1945–1948*, „Nauki Humanistyczne” 2000, t. 5, s. 208–225 i nast. (cyt. ze s. 212, 225).

¹²³ M.in. Protokół plenarnego posiedzenia KC..., z 20–21 maja 1945, s. 14, 25, 38, 40, 44, 88 przypis 120; Referat W. Gomułki na plenum KC PPR 20 maja 1945, [w:] ARR 1982, t. VII, s. 11–12; Protokoły posiedzeń Sekretariatu KC PPR z 8 sierpnia, 11 października, 15 listopada 1945, [w:] *Protokoły...*, dok. 12, 20, 23, s. 85–86, 126, 139–142; APKr PPS 8, Protokół posiedzenia WKR PPS 11 maja 1945.

jeszcze jedno narzędzie rozszerzania swych wpływów na inne partie. Partnerzy krakowskiej PPR w tych gremiach rychło zdali sobie sprawę, że by zrealizować swe postulaty, komuniści nie zawahają się przed zignorowaniem wspólnie podjętych decyzji, odwołując się często do kontrolowanych przez siebie instrumentów władzy z UB na czele. Mimo to praktyka obrad Komisji Porozumiewawczych bardzo często w 1945 i 1946 r. daleko odbiegała od pożądanej przez PPR¹²⁴.

Dużo mniejsze sukcesy w kontaktach z partyjnymi przybudówkami młodzieżowymi sojuszników miał działający przy PPR Związek Walki Młodych i Akademicki Związek Młodzieży „Życie”. Miały one rozszerzać wpływy komunistów wśród krakowskiej młodzieży¹²⁵. Wpływy partyjnej przybudówki pozostawały jednak w rażącej dysproporcji np. z bardzo aktywnym, liczącym około 500¹²⁶ studentów, akademickim kołem Stronnictwa Pracy. Równocześnie uświadomienie wielu członków obu wymienionych organizacji komunistycznych długo pozostawało, z punktu widzenia ideowego i moralnego, bardzo wiele do życzenia¹²⁷. Jeszcze w 1946 r. miał miejsce napad aktywistów Związku Walki Młodych na lokal Powiatowego Komitetu PPS w Chrzanowie¹²⁸.

Mimo ukrywania swych rzeczywistych celów politycznych i gospodarczych przed społeczeństwem, oficjalnego odcinania się działaczy krakowskiej PPR od związków z komunizmem¹²⁹ i przypadków dobrych stosunków ludowców z pod-

¹²⁴ Terminów tych (WKPSD i PKPSD) użyto w tekście i przypisach dla wszystkich spotkań międzypartyjnych pełniących tę funkcję. W stosowanym w dokumentach nazewnictwie wielokrotnie brak konsekwencji. Zwycięstwo komunistów w wyborach 1947 r. sprawiło, że z woli krakowskiej PPR w 1947 i 1948 r. zdecydowanie spadła liczba zebrań tych gremiów i znaczenie ich decyzji. Znacznie skuteczniejsze w polityce najważniejszego ugrupowania w kraju stały się bowiem międzypartyjne spotkania dwustronne.

¹²⁵ Zob. B. Bińko, *Akademicki Związek Walki Młodych „Życie” – awangarda nowego porządku na wyższych uczelniach*, „Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały” 1999, t. 4, s. 93, 103–104; H. Świda-Ziemba, *Urwany lot. Pokolenie inteligenckiej młodzieży powojennej w świetle listów i pamiętników z lat 1945–1948*, Kraków 2003, s. 330–333. Tendencyjnie los krakowskich struktur Akademickiego Związku Walki Młodych „Życie” opisał Zenobiusz Kozik, *Krakowska Organizacja AZWM „Życie” (szkie)*, Kraków 1972.

¹²⁶ Szacunek za przewodniczącym sekcji prelegentów tego Koła Władysławem Zawiślakiem (W. Zawiślak, *Wielka próba. Wspomnienia więzienne 1946–1949*, Kraków 2001, s. 16) Podawane są też znacznie wyższe liczby.

¹²⁷ M.in. APKr PPR 778, Sprawozdanie Zarządu Powiatowego Związku Walki Młodych (ZWM) Myślenice za kwiecień 1947; APKr PPR 711, Protokół zebrania „szóstki” politycznej Komitetów Dzielnicowych PPR i PPS Prądnik Czerwony z 24 września 1948.

¹²⁸ M.in. AAN PPR Mf 2136/20 (295/IX–180), Skarga Sekretariatu WK PPS w Krakowie do CKW z 23 października 1946; IPNkr 010/8402, t. 2, Kopia protokołu E. Cekiery z 15 października 1946.

¹²⁹ M.in. APKr PPR 455, Protokół posiedzenia PKPSD w Brzesku z 26 października 1945; IPNkr 075/31, Raport specjalny szefa PUBP Chrzanów do wydziału V WUBP z 17 kwietnia 1946; APKr PPS 129, Protokół konferencji powiatowej PPS w Białej z 3 lutego 1946.

władnymi Gomułki na szczeblu lokalnym¹³⁰, powstanie legalnej opozycji miało na omawianym terenie fatalny wpływ na liczebność partii komunistycznej, szczególnie na wsi. Nawet według tendencyjnych danych KW w grudniu 1945 r. w jej szeregach było niespełna 44% ogólnej liczby chłopów w stosunku do wykazywanej w sprawozdaniach w czerwcu 1945 r. Największy spadek nastąpił w momencie rozpoczęcia działalności przez krakowskie struktury PSL¹³¹. Rzecz tym bardziej znamienna, że w tym samym czasie zbrojna opozycja przejściowo ograniczyła swą aktywność militarną. Tak znaczne zmniejszenie szeregów PPR tylko częściowo tłumaczy zawyżanie partyjnych statystyk czy wyjazdy na Zachód. Dynamiczny rozwój PSL „umocnił wiarę w możliwość pełnego odzyskania niepodległości [...] – drogą wolnych wyborów. W to, że [...] oznaczać [one] będą klęskę komunistów, na ogół nikt nie wątpił”¹³². Stojąc wobec nieuchronnej, jak się wielu wydawało, perspektywy utraty władzy przez PPR, wielu jej dotychczasowych członków wolało wycofać się z działalności. Sprzyjały temu wspomniane wyżej motywy, którymi kierowała się znaczna część z nich, wstępując w szeregi partii komunistycznej. W efekcie już w październiku 1945 r. w strukturach krakowskiej PPR na wsi przeważali pracownicy umysłowi. Koła partyjne istniały w zasadzie „poza wsią lub obok niej”¹³³. Równoległe przeszkodą w uzyskaniu w województwie większych wpływów wśród robotników okazał się liczebny rozwój PPS. Pozyskanie większej liczby sympatyków w szeroko pojętym drobnomieszczaństwie uniemożliwiał stosunek do niego części działaczy PPR. Nazywali tę grupę społeczną kołtunerią. Trafnie scharakteryzował to jeden z ówczesnych krakowskich komunistycznych literatów udzielających się w latach czterdziestych na łamach, mającej niewielki wpływ na społeczeństwo, *pepeerowskiej* prasy – Jerzy Putrament. Pisał on: „[krakowskie] drobnomieszczaństwo zawsze cherlawe i bez charakteru, pokazywało oto swoje ząbki, wąskie, zgięte do tyłu zęby szczura”¹³⁴.

Początkowy okres powojennej działalności PPR zamknął w grudniu 1945 r. I zjazd. Uchwalony na nim, skonsultowany ze Stalinem¹³⁵, program zakładał odbudowę kraju, obronę pokoju i dotychczasowych granic, współdziałanie wszystkich sił popierających nowy system polityczny. Starano się pozyskać większość społeczeństwa „niedojrzałego” jeszcze do przyjęcia perspektywy komunistycznej. Realizację programu zapewnić miała tzw. demokracja ludowa. W rozumieniu kierownictwa partii miała być ona formą przejściową na drodze do ustroju na wzór radziecki. Zakładano, że osiągnięcie programowego celu osta-

¹³⁰ M.in. AZHRL 912.01.06, Odpis protokołu konferencji m.in. prezesów i sekretarzy Zarządów Powiatowych PSL z 16 i 17 marca 1946; APKr PPR 455, Protokół posiedzenia PKPSD w Brzesku 17 kwietnia 1946.

¹³¹ M.in. K. Ćwik, *Problemy...*, s. 39–40, 293.

¹³² M. Korkuć, *Zostańcie...*, s. 270.

¹³³ Cyt. za B. Dereń, *Polskie...*, s. 106.

¹³⁴ J. Putrament, *Pół wieku*, t. 3, Warszawa 1969, s. 6.

¹³⁵ A. Skrzypek, *Mechanizmy...*, s. 133.

tecznego będzie możliwe po pokonaniu konspiracji niepodległościowej i pozyskaniu lub unieszkodliwieniu „sił liberalno-ludowych i liberalno-burżuazyjnych”. Pod tymi pojęciami rozumiano ludowców skupionych wokół Mikołajczyka i dążącą do niezależności od komunistów większość PPS i Stronnictwa Pracy. Umieszczenie w programie PPR stwierdzenia, że celem ugrupowania jest niepodległa i demokratyczna Polska, wynikało jedynie z taktyki, uwarunkowanej aktualną sytuacją polityczną. W rzeczywistości na ówczesnej scenie politycznej omawiana partia znajdowała się na skrajnej lewicy. Usiłowała równocześnie pozyskać ludzi, dla których komunizm, a często i socjalizm były obce. Służyło temu kamuflowanie swojej ideologii i uzależnienie jej od potrzeb bieżącej polityki. Wszystkie podejmowane przez komunistyczne kierownictwo partii działania miały pomóc w zdobyciu i utrwaleniu władzy¹³⁶. Warto tu wspomnieć o ścisłym nadzorze KC nad krakowską organizacją, z ustalaniem składu redakcji pism partyjnych włącznie. Po I zjeździe PPR rozpoczęto kampanię polityczną mającą zapoznać z jego decyzjami członków partii i społeczeństwo. Dla przyspieszenia wzrostu liczebnego ugrupowania opracowano plan werbunku, uwzględniający całe województwo, jednak wobec nastrojów społecznych okazał się on nierealny. Starano się także zwiększyć liczbę członków partii komunistycznej w dystryktach i w szeregach kierowników działów personalnych (tzw. personalników)¹³⁷.

Jak wiadomo struktury PPR, kontrolując organy bezpieczeństwa i znaczną część administracji, posiadały cały czas najmocniejszą pozycję na wojewódzkiej scenie politycznej. Od początku 1946 r. KC, z powodów taktycznych, zakazywał (bezsukcesyjnie) kompletowania egzekutyw komitetów partyjnych wszystkich szczebli „na zasadach przedstawicielstwa (sekretarz partii, starosta, komendant MO [Milicji Obywatelskiej], szef UB itp.)”¹³⁸. Znamienne jednak, że nie jest znany przypadek pociągnięcia kogokolwiek do odpowiedzialności za łamanie tego polecenia...

Należy tu zaznaczyć, że np. w wojsku, szczególnie wśród szeregowych żołnierzy, nastroje były nadal często dalekie od pożądaných przez komunistów. Sympatyków posiadały tu wszystkie partie polityczne. Niechęć wobec reżimu wyrażano m.in. w unikaniu walki z oddziałami partyzanckimi, masowych dżerczjach, śpiewaniu antykomunistycznych piosenek¹³⁹. W październiku 1945 r.,

¹³⁶ K. Kersten, *Narodziny...*, s. 155–157.

¹³⁷ Protokoły posiedzeń Sekretariatu KC PPR z 22 listopada 1945, 2, 20 lutego 1946, [w:] *Protokoły posiedzeń Sekretariatu...*, dok. 24, 27, s. 151, 166–171, 177; APKr PPR 2, Protokół obrad wojewódzkiej konferencji sprawozdawczo-wyborczej PPR z 13–14 kwietnia 1946; Z. Kozik, *Partie...*, s. 281–282, 287.

¹³⁸ M.in. APKr PPR 774, Kopia pisma KC PPR do wszystkich KW PPR z 9 lutego 1946, dokument na podstawie innego egzemplarza został opublikowany [w:] *PPR. Rezolucje, odezwy, instrukcje i okólniki Komitetu Centralnego*, t. 2, I 1946–I 1947, Warszawa 1961, dok. 7, s. 27–30.

¹³⁹ Pismo Szefa Głównego Zarządu Informacji Wojska Polskiego do Ministra Obrony Narodowej z 20 grudnia 1945, [w:] Ł. Kamiński, *Nastroje w Wojsku Polskim w październiku 1945*

by zlikwidować zwiększanie się liczby żołnierzy i oficerów zapisujących się do pozostałych legalnych ugrupowań (np. krakowskiej PPS¹⁴⁰), zakazano w wojsku tworzenia struktur partyjnych i prowadzenia pracy propagandowej w celu pozyskiwania członków. Uzasadnieniem było zapobieżenie powstaniu sytuacji korzystnej dla osób niechętnie nastawionych do komunistów, „które utworzyłyby sieć pozornie demokratycznych, a faktycznie zdradzieckich organizacji”¹⁴¹. Zakaz nie dotyczył w praktyce struktur PPR. Były one jednak w wojsku tajne do schyłku 1948 r.¹⁴²

Wiele do życzenia z punktu widzenia komunistów pozostawiała też sytuacja w krakowskiej milicji. Ulegała ona stopniowo zmianie, głównie w związku z przeprowadzoną w dwóch turach tzw. akcją weryfikacyjną. W skład powołanych do tego celu komisji poza milicjantami wchodziłi przedstawiciele PPR i UB. Działania tych gremiów, usuwające ze służby setki nieodpowiadających komunistom funkcjonariuszy, doprowadziły do dramatycznego zwiększenia liczby wakatów¹⁴³. Równocześnie tylko we wrześniu 1946 r. krakowskie KW nakazało skierować do milicji i UB 109 członków PPR¹⁴⁴. Mimo to jeszcze w końcu 1946 r., według obliczeń Stanisława Rutkowskiego, krakowska PPS posiadała tu najsilniejszą reprezentację w skali kraju – tylko dwukrotnie mniejszą niż PPR¹⁴⁵.

roku, „Studia Rzeszowskie” 1999, t. 6, s. 191–201; E. Kamiński, *Formy oporu społecznego w Polsce w latach 1944–1948*, „Polska 1944/45–1989 Studia i Materiały” 1999, nr 4, s. 59–60.

¹⁴⁰ Odnośnie do omawianego województwa: APKr PPS 8, Sprawozdanie z posiedzenia aktywu krakowskiego PPS 30 stycznia 1945.

¹⁴¹ Cyt. za A. Zebrowski, M. Żmigrodzki, J. Babuła, *Rola służb specjalnych w silach zbrojnych. Wywiad i Kontrwywiad*, Kraków 1999, s. 106–111.

¹⁴² M.in. Protokoły posiedzeń BP KC PPR z 8 i 12 września 1948, [w:] *Protokoły...*, dok. 62, 63, s. 271, 277. Szerzej na temat polityki PPR wobec Wojska Polskiego w: *Kierownictwo PPR i PZPR wobec wojska 1944–1956*, oprac. J. Poksiński, A. Kochański, K. Persak, Warszawa 2003, dok. 1–7, s. 63–87; N. Kołomejczyk, *PPR...*, s. 228–229.

¹⁴³ M.in. APKr PPR 31, Pismo zastępcy dowódcy komendanta wojewódzkiego Milicji Obywatelskiej do zastępcy dowódcy Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej z 12 listopada 1946; APKr PPS 227, Pismo PPS w Myślenicach do WK PPS z 5 października 1946; APKr PPS 39, Praca wyborcza PPS w Dąbrowie Tarnowskiej z 4 stycznia 1947; Z. Jakubowski, *Milicja Obywatelska 1944–1948*, Warszawa 1988, s. 125–126, 130, 143–154, 175–176, 178–182, 186, 189, 199–202, 204, 222–230, 233; Rozkaz Komendanta Głównego Milicji Obywatelskiej z 1 sierpnia 1946, [w:] P. Majer, *Milicja Obywatelska w systemie organów władzy PRL (zarys problematyki i źródła)*, Toruń 2003, dok. A3, s. 228–230; APKr PPR 26, Specjalny meldunek o stosunkach panujących w Milicji Obywatelskiej województwa krakowskiego do szefa Oddziału Kontrwywiadu KBW i Milicji Obywatelskiej z 29 grudnia 1945; zob. też APKr PPR 778, Sprawozdanie z pracy Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej w Myślenicach z 30 listopada 1946; IPNKr 075/33, Raport Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (MUBP) Zakopane do naczelnika Wydziału V WUBP z 28 lipca 1948 [!].

¹⁴⁴ APKr PPR 775, Pismo KW PPR do I sekretarza KP PPR z 12 września 1946.

¹⁴⁵ S. Rutkowski, *Organizacje PPR w organach Milicji Obywatelskiej*, „Zeszyty Naukowe Akademii Spraw Wewnętrznych” („ZN ASW”) 1978, Nr 19, s. 49.

Ceną za uznanie przez mocarstwa zachodnie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej było szybkie przeprowadzenie wolnych wyborów parlamentarnych. Dla kierownictwa PPR nie ulegało wątpliwości, że równa się to utracie władzy. W tej sytuacji były dwa rozwiązania: albo wybory jako głosowanie na jedną listę zablokowanych wszystkich legalnych partii, włączając w to PSL, albo wyeliminowanie opozycji i sfalszowanie wyników. Pierwsze wymagało zgody zainteresowanych, drugie zastraszenia społeczeństwa i umocnienia swej władzy¹⁴⁶. Rozmowy z PSL zakończyły się fiaskiem. Sięgnięto wówczas po koncepcję przeprowadzenia referendum, w którym społeczeństwo miało odpowiedzieć na trzy pytania dotyczące: zniesienia senatu, aprobaty dla przeprowadzonych w kraju reform społecznych oraz poparcia powojennej granicy zachodniej Polski. Sprawy poddane pod głosowanie same w sobie były wówczas powszechnie akceptowane, co stawiało opozycję w niezręcznej sytuacji. Liczono więc, że wynik wykaże akceptację społeczeństwa dla przekształceń ustrojowych realizowanych według koncepcji i pod kierownictwem PPR. PSL wezwało jednak do głosowania przeciw zniesieniu senatu. Wobec tego kierownictwo PPR potraktowało referendum jako „przymiarę” do przyszłych wyborów¹⁴⁷.

Fatalnie na skuteczności prowadzonej z potężnym rozmachem kampanii propagandowej komunistów odbił się zakaz organizowania uroczystości rocznicowych Konstytucji 3 maja i będące jego konsekwencją represje wobec uczestników¹⁴⁸. Sama akcja propagandowa w województwie krakowskim też nie była wolna od błędów. Przykładowo na jednym z wieców oddelegowany do Wojska Polskiego z Armii Czerwonej oficer radziecki przekonywał po rosyjsku do głosowania tak, jak chce władza narzucona przez Moskwę¹⁴⁹.

Jak wiadomo, wyniki referendum okazały się dla PPR druzgocące. Miażdżąca większość głosujących potraktowała głosowanie jako plebiscyt wobec narzuconych przez ZSRR władz. Odpowiedzią partii na wyniki było ich sfalszowanie¹⁵⁰.

Wedle wiedzy KW, w momencie referendum krakowska PPR liczyła 22 571 członków, a 31 grudnia 1946 r. 28 563. Z różnych przyczyn dane te były

¹⁴⁶ K. Kersten, *Narodziny...*, s. 208.

¹⁴⁷ Najszerzej genezę przebiegu referendum omawia Cz. Osekowski, *Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Warszawa 2000.

¹⁴⁸ Szerzej m.in.: Cz. Brzoza, *3 maja 1946 w Krakowie. Przebieg wydarzeń i dokumenty*, Kraków 1996; *3 Maja 1946 w Krakowie. Materiały sesji naukowej odbytej 11 maja 1996 roku*, Kraków 1997; W. Mazowiecki, *Pierwsze starcie. Wydarzenia 3 maja 1946*, Warszawa 1998.

¹⁴⁹ IPNKr 075/35, Protokół posiedzenia międzypartyjnego WKPSD z 19 listopada 1946.

¹⁵⁰ Najszerzej o wynikach w województwie krakowskim: *Referendum z 30 czerwca 1946 r. Przebieg i wyniki*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1993; Cz. Brzoza, *Referendum w województwie krakowskim w świetle interpelacji PSL*, „Studia Historyczne” 1993, z. 1 (140); B. Dereń, *Referendum 1946 roku w Krakowskim*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1992, nr 27, s. 69–85.

znacznie przesadzone¹⁵¹. Podejmowano różnorodne działania mające związać z partią wielu niezbyt ideowych szeregowych członków¹⁵². Sytuacja gospodarcza nie sprzyjała rządzącym. Jeden z szeregowych komunistów pisał do sekretarza generalnego PPR „o nędzy, trudach, niedomaganiach ogółu pracowników [...], którzy pracują jak woły, a chodzą prawie, że boso, bez kalesonów i koszul [...]. Między załogą niezadowolenie, mieliśmy strajk. My z partii tłumaczymy, ale cóż z tego, żądania są słuszne”¹⁵³.

Dla uzyskania popularności i pragnąc odwrócić uwagę społeczeństwa od rzeczywistych problemów gospodarczych i społecznych, wykorzystano w tym czasie walkę ze spekulacją i bardzo trudną sytuację mieszkaniową¹⁵⁴.

Przygotowania PPR do wyborów rozpoczęły się w sierpniu 1946 r. Opierały się w województwie krakowskim na wpływach, mobilizacji szeregów, agitacji wyborczej, organizacji wyborów oraz wykorzystaniu UB, milicji, wojska, administracji do eliminacji przeciwników politycznych, zastraszania społeczeństwa i manipulacji wyborczej. Nie cofnięto się nawet przed próbami cynicznego wykorzystania dla celów politycznych Bożego Narodzenia i święta zmarłych. Zwycięstwo miało utrwalić pozycję komunistów i unicestwić w społeczeństwie przekonanie o tymczasowym charakterze władzy PPR. Równocześnie jednak nie wahano się przed różnymi posunięciami mającymi niekorzystny wpływ na poglądy wyborców w województwie.

PPR i jej sojusznicy powołali Blok Stronnictw Demokratycznych i Związków Zawodowych (stąd określenie partii bloku). Koordynacją kampanii wyborczej wchodzących w jego skład ugrupowań zajmowały się specjalne komitety powołane na wszystkich szczeblach organizacyjnych. W omawianej części kraju w wielu gminach powstały one jedynie na papierze¹⁵⁵. Źle układała się współpraca partii sojuszniczych także na szczeblu powiatów i województwa.

¹⁵¹ Zob. Sprawozdanie z odprawy kierowników WUBP z 30 listopada i 1 grudnia 1945, [w:] *Aparat bezpieczeństwa...*, cz. I, dok. 1, s. 22; *PPR. Rezolucje...*, t. 2, s. 212; K. Cwik, *Problemy...*, s. 131, 291; Z. Kozik, *Partie...*, s. 291–292, 294–295; Sprawozdanie z pracy Wydziału Personalnego KC PPR do Sekretariatu KC PPR, sierpień 1946, [w:] A. Paczkowski, *System nomenklatury kadr w Polsce (1950–1970)*, Warszawa 2000, dok. 2, s. 39.

¹⁵² M.in. APKr PPR 775, Pismo Wydziału Rolnego KW PPR do KP PPR Myślenice z 25 lipca 1946.

¹⁵³ APKr PPR 312, Odpis pisma Franciszka Kramarza do sekretarza generalnego PPR z 23 sierpnia 1946; zob. tamże, Sprawozdanie specjalne Wydziału Przemysłowego KW PPR do Wydziału Przemysłowego KC z 14 sierpnia 1946, APKr OKZZ 1129, Sprawozdanie referatu organizacyjnego OKZZ województwa krakowskiego [po listopadzie 1946].

¹⁵⁴ Szeroko na jej temat w mieście Krakowie: I. Paczyńska, *Gospodarka mieszkaniowa a polityka państwa w warunkach przekształceń ustrojowych w Polsce w latach 1945–1950 na przykładzie Krakowa*, Kraków 1994.

¹⁵⁵ Nie dziwi to, zważywszy że powstawały pod odgórną presją np. wojska: m.in. APKr Gmina Swoszowice 45, Protokoły utworzenia Gromadzkich Komitetów Wyborczych w gminie Swoszowice ze stycznia 1947.

Bezpośrednie kierowanie ówczesną działalnością krakowskich komunistów w powiatach, miastach i gromadach spoczywało na powołanych na wszystkich szczeblach trójkach wyborczych PPR. W wielu obwodach na terenie województwa nie udało się ich jednak powołać. Tam gdzie powstały, często nie były w stanie wywiązać się z postawionych przed nimi zadań¹⁵⁶. Każdemu członkowi KW przydzielono więc powiat dla wspierania działań partii na szczeblu lokalnym¹⁵⁷.

W toku kampanii starano się zmylić wyborców co do prawdziwych celów partii komunistycznej. Przykładowo na wiecu II sekretarz krakowskiego KW PPR Stanisław Łapot¹⁵⁸ zapewniał: „My [tzn. PPR – przyp. TS] do Polski komunistycznej nie [sic!] dążymy i nie [sic!] będzie Polski komunistycznej, jak również sowieckiej, my będziemy Polską samodzielną, niezależną od nikogo, my tak samo dążymy do demokracji zachodniej [sic!] Angielskiej i Amerykańskiej, a nie Polski komunistycznej, a tym bardziej, że Polska Partia Socjalistyczna idzie z nami w bloku wyborczym i my wybory wygrać musimy”¹⁵⁹. Wielu komunistycznych mówców na wiecach nie spełniło jednak pokładanych w nich przez władze PPR oczekiwań¹⁶⁰. Poważnym problemem była też niechęć wielu członków i aktywistów do angażowania się w kampanii wyborczej¹⁶¹.

Ta sytuacja nie dziwi. Mimo weryfikacji szeregów, nadal na omawianym terenie można było znaleźć w partii komunistycznej ludzi, którzy prywatnie wcale jej nie popierali. Nieprzypadkowo w trakcie amnestii przeprowadzonej po wyborach parlamentarnych w każdym powiecie województwa krakowskiego, wśród ujawniających się członków organizacji podziemnych i dezertersów znajdowało się przynajmniej kilku lub kilkunastu członków PPR (w skali kraju zapewne ponad 1,7 tys.¹⁶²). Dokładnych danych nie da się ustalić, gdyż wielu

¹⁵⁶ Cz. Osękowski, *Wybory do sejmu z 19 stycznia 1947 roku w Polsce*, Poznań 2000, s. 41, 46–47, 53, 54–56, 67–68, 86, 92; Z. Zblewski, *Wybory 1947 r. w województwie krakowskim, „Arkana”* 1996, nr 6; APKr PPR 220, Sprawozdanie trójki wyborczej powiatu wadowickiego z 3 listopada 1946; AZHRL 912.01.05, Protokół konferencji przewodniczących Powiatowych Komitetów Gospodarczych PSL przy udziale działaczy spółdzielczych i społecznych z 1 grudnia 1946; IPNkr 010/8402 t. 3, Wyciąg z raportu dekadowego WUBP 15 [listopada] 1946; APKr PPS 39, Pismo OKR PPS w Białej do WK PPS z 23 stycznia 1947.

¹⁵⁷ R. Szydłowski, *Wojna zaczęła się w Tarnowie: wspomnienia*, Kraków 1991, s. 203.

¹⁵⁸ Stanisław Łapot (1914–1972) II, a następnie I sekretarz krakowskiego KW PPR, 1948–1954 zastępca członka KC PZPR, 1954–1959 członek KC PZPR, 1954–1956 wicepremier.

¹⁵⁹ IPNkr 075/34, Sprawozdanie V referatu PUBP Chrzanów z wiecu wyborczego w fabryce lokomotyw w Chrzanowie w grudniu 1946.

¹⁶⁰ M.in. APKr PPS 39, Pismo OKR PPS w Białej do WK PPS z 23 stycznia 1947.

¹⁶¹ Np. APKr PPR 775, Pismo KW PPR do KP PPR z 3 stycznia 1947.

¹⁶² Szacunek na podstawie: AAN PPR Mf 2100/16 (295/VII–161), Spisy imienne ujawniających się członków PPR, PPS, SL i SD w pięciu (?) województwach z marca 1947; Biuletyn Informacyjny MBP z 11 kwietnia 1947, [w:] *Biuletyn Informacyjny...*, s. 29; Protokół odprawy szefów WUBP w MBP z 28 kwietnia 1947, [w:] *Aparat bezpieczeństwa...*, cz. I, s. 115; AAN PPR Mf 2093/1 (295/VII–3), Protokół posiedzenia Sekretariatu KC PPR z 5 czerwca 1947.

z nich, słusznie obawiając się konsekwencji, nie ujawniało swej przynależności partyjnej. Ułatwiała to nieścista ewidencja członków w krakowskiej PPR¹⁶³.

Stan tej ostatniej był konsekwencją m.in. rozpoczętego we wrześniu 1946 r., często niedobrowolnego, werbunku członków. Konieczność pozyskania do krakowskiej PPR wyznaczonej ogólnie liczby osób spowodowała m.in. werbowanie setek osób z szeregów pozostałych ugrupowań politycznych¹⁶⁴.

Realizacji planów zwiększania szeregów sprzyjał terror wobec opozycji i zastraszenie znacznej części społeczeństwa. Według zawyżonych danych KW, o ile w sierpniu 1946 r. szeregi krakowskiej PPR nie urosły w ogóle, to we wrześniu powiększyły się o 2,7%, w październiku o 6,1%, w listopadzie 5,5%, w grudniu 6,7%, a w styczniu 12,7%¹⁶⁵. Jak jednak wskazuje stopień ściągalskości składek, tysiące członków krakowskiej PPR istniało jedynie w statystykach¹⁶⁶.

Na to ostatnie wskazuje też fakt, że mimo tak dużego wzrostu szeregów przy organizacji wyborów parlamentarnych okazała się konieczna pomoc z zewnątrz. Z Zagłębia Dąbrowskiego przysłano aktywistów do obsady komisji obwodowych. W niektórych rejonach województwa „element napływowi” miał stanowić 70% reprezentacji PPR w tych organach. Poziom ideowy i moralny wielu oddelegowanych do omawianej części kraju był niski i tylko nieliczni byli przedwojennymi członkami lub sympatykami komunistów¹⁶⁷.

Po rozpoczęciu ofensywy styczniowej, także tzw. „lubelska” PPS rozpoczęła budowę swych struktur na zajmowanych przez Armię Czerwoną obszarach. By przyciągnąć członków byłej PPS-WRN, na omawiany obszar starano się kierować ludzi aktywnych tam przed wojną. Nieprzypadkowo na czele władz wojewódzkich stanął Bolesław Drobner. Przy budowie ugrupowania natrafiono

¹⁶³ Niepełne imienne wykazy ujawnionych członków krakowskiej PPR znajdują się głównie w aktach UB: np. IPNKr 075/33, Karty osobowe amnestionowanych członków partii politycznych powiatu odkuskiego, limanowskiego; tamże, Charakterystyki ujawnionych członków PPR i PPS w ramach amnestii w powiecie żywieckim, b.d.; IPNKr 075/32 p. 153, Wykaz imienny ujawnionych członków podziemia z przynależnością partyjną, b.d.; oraz APKr PPR 775, Pismo KP PPR Myślenice do Wydziału Kontroli Partii KW PPR w Krakowie z 21 kwietnia 1947; APKr PPR 404, Pismo PUBP Wadowice do Naczelnika Wydziału IV WUBP Kraków z 10 listopada 1948 przesłane do Wydziału Personalnego KW PPR.

¹⁶⁴ M.in. Cz. Osękowski, *Wybory...*, s. 77; *Wieś Polska...*, 335; por. R. Terlecki, *Dyktatura zdrady. Polska w 1947 roku*, Kraków 1991, s. 11; APKr PPR 2, Protokół obrad wojewódzkiej konferencji sprawozdawczo-wyborczej PPR z 13–14 kwietnia 1946; APKr PPR 775, Pismo I sekretarza KW PPR do I sekretarza KP PPR z 12 września 1946.

¹⁶⁵ Obliczenia na podstawie: Z. Kozik, *Partie...*, s. 299–300; AAN PPR 295/VII–211, Wzrost organizacji partyjnych w poszczególnych województwach w styczniu 1947; APKr PPR 7, Stenogram z odprawy wojewódzkiego aktywu PPR w Krakowie z 24 stycznia 1947.

¹⁶⁶ AAN PPR 295/VII–211, Ściągalskość składek partyjnych w październiku 1946.

¹⁶⁷ M.in. APKr PPR 80, Lista członków komisji obwodowych przybyłych do Wadowic z Zagłębia Dąbrowskiego; APKr PPR 3, Sprawozdanie z akcji wyborczej WK PPS do CKW z 25 stycznia 1947.

na liczne przeszkody ze strony krakowskiej PPR. W miarę, związanego m.in. z represjami organów bezpieczeństwa, napływu byłych działaczy PPS-WRN udało się rozbudować ugrupowanie, reaktywować Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego¹⁶⁸ oraz struktury młodzieżowe – Organizację Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego. By pozyskać popularność w społeczeństwie odwoływano się m.in. do przedwojennych niepodległościowych tradycji ruchu socjalistycznego¹⁶⁹. W końcu czerwca 1945 r. posiadano w województwie więcej członków niż komuniści, zajmując pierwsze miejsce w całej PPS. Największym ośrodkiem był Kraków. Aktyw stanowili głównie działacze przedwojennej PPS, często do niedawna zaangażowani w PPS-WRN. Główną bazą rekrutacyjną byli robotnicy. Liczni byli także przedstawiciele pozostałych grup społecznych¹⁷⁰.

Wiele o stosunku do konspiracyjnego ruchu socjalistycznego mówią np. rozważania na posiedzeniu aktywu krakowskiego wysunięcia kandydatury na prezydenta tego miasta spośród pozostających w podziemiem czołowych działaczy PPS-WRN¹⁷¹. W wielu powiatach nawiązano bliskie stosunki z SL „Roch”¹⁷².

Kierownictwo krakowskiej PPS musiało podjąć starania, by majowe obrady pierwszego powojennego zjazdu wojewódzkiego nie miały charakteru opozycyjnego wobec rządu¹⁷³. Nastrój wielu obecnych trafnie wyraził jeden z liderów tarnowskiej PPS, Władysław Lorenc: „Chcemy pracować [na rzecz nowego

¹⁶⁸ Szerzej na jego temat m.in. S. Mauersberg, *Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego w latach 1944–1948*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.

¹⁶⁹ Nieprzypadkowo w 1945 r., w rocznicę powstania Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, na wiecu w Wiśniczu Nowym znający obawy słuchaczy Stanisław Żarek z Bochni miał podkreślać m.in. „że naród Polski zawsze bił się o swoją wolność i chce być wolny i nie chce być 17 republiką”. (AZHRL 931.J.01, T. Jarosz, *Wspomnienia z lat 1945–1949*).

¹⁷⁰ M.in. A. Reiss, *Z problemów odbudowy i rozwoju organizacyjnego PPS 1944–1946*, Warszawa 1971, s. 55–56, 74–75, 78–82, 97–98, 113, 116, 118–119, 123, 156–158, 175, 218–219, 290–291, 323–325, 331–333, 339; M. Borwicz, *Spod szubienicy w teren*, Paryż 1980, s. 143; AMHMK r. 964, Zaświadczenie Prezydium Rządu Tymczasowego dla B. Drobnera z 18 stycznia 1945; K. Hałoń, *W pracy i walce. Wspomnienia*, Kraków 1996, s. 206–208; Relacja S. Mandackiego z 26 kwietnia 2001, w zbiorach autora; APKr PPR 1, Protokół I wojewódzkiej konferencji partyjnej PPR z 11–12 marca 1945; APKr PPS 8, Protokół posiedzenia WKR PPS w Krakowie z 16 lutego 1945.

¹⁷¹ APKr PPS 8, Sprawozdanie z posiedzenia aktywu krakowskiego PPS 30 stycznia 1945.

¹⁷² AZHRL 912.01.06, Odpis protokołu konferencji m.in. prezesów i sekretarzy Zarządów Powiatowych PSL z 16 i 17 marca 1946; APKr PPS 8, Posiedzenie WK PPS z 27 listopada 1945; Protokół posiedzenia KC PPR i CKW PPS z 12 lipca 1945, [w:] ARR, t. VII, s. 168; IPNKr 075/33, Raport PUBP Olkusz do WUBP z 26 września 1946. Szerzej o stosunkach krakowskich socjalistów i PSL w 1945 i 1946 r.: B. Dereń, *Polskie...*, s. 36–37, 71, 79 przypis 26, 103, 105, 109–112, 114–115, 117, 129–130, 149–151, 156, 171–172.

¹⁷³ APKr PPS 8, Protokół posiedzenia WKR PPS w Krakowie z 11 maja 1945; por. K. Ćwik, *Niektóre...*, s. 62.

ustroju – przyp. TS], ale w pracy tej chcemy mieć [...] równą odpowiedzialność i równe prawa”¹⁷⁴.

Na rozpoczętym 29 czerwca 1945 r. XXVI Kongresie PPS zebrani uznali współpracę z PPR za naczelną zasadę działania partii w budowie socjalistycznej Polski. Opowiadano się za istnieniem trzech sektorów w gospodarce. Do czołowych działaczy domagających się pełnej suwerenności ugrupowania należał Drobner. Spółdzielczość uznawano za najlepszą formę gospodarowania¹⁷⁵. Stawiający znak równości między hasłem samodzielności i równorzędności, a uleganiem wpływom „reakcji” stanowili zdecydowaną mniejszość. Mieli jednak poparcie PPR. Tego typu stanowisko określane było jako „jednolitifrontowe”¹⁷⁶.

Dzięki projektowi statutu, będącym wytycznymi na najbliższy okres, chciano m.in. zwiększyć dyscyplinę partyjną¹⁷⁷.

W skład wybranych na kongresie władz PPS weszli też krakowianie. Rada Naczelna wybrała sekretarzem generalnym CKW PPS¹⁷⁸ aktywnego na tym terenie już przed wojną działacza PPS-WRN Józefa Cyrankiewicza. Jej wiceprzewodniczącym został, kierujący nadal organizacją krakowską, Drobner.

Rozwój partii na omawianym terenie hamowała równoczesna działalność części czołowych działaczy byłej PPS-WRN. Po formalnym rozwiązaniu swego ugrupowania podejmowali oni próby zorganizowanego wejścia do PPS. Zagroźało to pozycji aktualnego kierownictwa tej partii, posiadającego wielokrotnie mniejszy autorytet wśród socjalistów. Wobec negatywnego stanowiska PPR, próby działaczy PPS-WRN zakończyły się fiaskiem, podobny los spotkał legalizację powołanej przez nich, akceptującej z konieczności sojusz z ZSRR, Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej¹⁷⁹. Dyrektor V Departamentu Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, Julia Brystygierowa, poleciła krakowskiemu UB zatrzymanie jej inicjatorów na 24 godziny¹⁸⁰, a kierownik V Wy-

¹⁷⁴ IPNkr 075/32 p. 157, Fragmenty kopii protokołu ze zjazdu wojewódzkiego PPS z 1945.

¹⁷⁵ M.in. S. Ciesielski, J. Juchnowski, *Dylematy i poszukiwania. Studia nad polską myślą socjalistyczną 1939–1948*, Wrocław 1991, s. 202–203; Projekt uchwały programowej XXVI Kongresu PPS z czerwca 1945, [w:] *Dokumenty Odrodzonej PPS...*, dok. 8 i 9, s. 197–214.

¹⁷⁶ J. Wrona, *System...*, s. 224. Nazwa pochodziła z okresu II RP. W ostatnich latach swego istnienia KPP, wykonując instrukcje Międzynarodówki Komunistycznej, usiłowała stworzyć tzw. jednolity front z PPS i SL.

¹⁷⁷ *Statut Organizacyjny PPS*, „Biblioteczka Socjalisty” 1946, z. 5, s. 10–11.

¹⁷⁸ Szerzej o strukturze organizacyjnej PPS T. Sierocki, *Struktura organizacyjna Polskiej Partii Socjalistycznej (1944–1948)*, „Materiały i studia z najnowszej historii Polski” 1967, t. 3.

¹⁷⁹ M.in. *My tu żyjemy...*, dok. 124, 127–131, 133, 135, (39)–(48)!, s. 340–341, 343–353, 358–359, 363, 480–500; AMHMK R. 761/2, Z. Żuławski, *Życie z burzliwej epoki*, cz. 2, k. 298–301, 308–315, 318–319; L. Zajączkowska-Mitznerowa, *Pertraktacje z Żuławskim*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1989, nr 90, s. 227–229.

¹⁸⁰ IPNkr 075/32 p. 143, Pismo dyrektora V departamentu MBP do WUBP z 27 października 1945.

działu WUBP nakazał traktowanie ugrupowania jako „organizację nielegalną ze wszystkimi wynikającymi stąd konsekwencjami”¹⁸¹. Ostatecznie w grudniu 1945 r. część tej grupy, na czele z działającym na terenie Małopolski przed 1939 r. przedwojennym sekretarzem generalnym Komisji Centralnej Związków Zawodowych Zygmuntem Żuławskim¹⁸², zawarła nierównoprawne (niedotrzymane zresztą przez drugą stronę) porozumienie z PPS. Niektórzy opuścili kraj. Na czele socjalistów, pozostających odtąd na emigracji, stali przedwojenny lider tarnowskiej PPS Adam Ciołkosz, działający niegdyś w powiecie olkuskim członek przedwojennej Rady Naczelnej Jan Kwapiński i były lider PPS-WRN, działający tuż po wojnie m.in. w Krakowie – Zygmunt Zaremba¹⁸³. Wbrew twierdzeniom komunistycznej propagandy nic nie wskazuje na to, by PPS-WRN kontynuowała działalność po 1946 r. Pozostali w kraju działacze, nie tworząc struktur organizacyjnych, skupili się jedynie na przesyłaniu na emigrację informacji, ocen sytuacji i pomocy aresztowanym¹⁸⁴. Włączenie do PPS części czołowych działaczy najważniejszego ugrupowania socjalistycznego czasu okupacji miało w planach komunistów zwiększyć zasięg oddziaływania budowanego przez nich systemu politycznego, podważało jednocześnie zarzut nie-reprezentatywności sojusznika.

Wspomniane porozumienie spowodowało znaczny wzrost szeregów krakowskiej PPS. W województwie w marcu 1946 r., według zapewne nieco przesadzonych danych, liczbę osób, które wypełniły odpowiednie deklaracje, obliczano na prawie 45 tysięcy. Wzrosły nastroje opozycyjne. Mimo aresztowań omawiany region zaliczany był do najbardziej zdominowanych przez zwolenników niezależności PPS od PPR w kraju. Nieprzypadkowo na marcowym posiedzeniu Miejskiego Komitetu PPS w Krakowie wygwizdano referenta mówiącego o zacieśnianiu politycznej i gospodarczej „przyjaźni” z ZSRR. Pojawiały się okrzyki: „My nie chcemy współpracy ze Zw[iązkiem] Radzieckim,

¹⁸¹ IPNkr 075/32 p. 157, Kopia pisma kierownika V Wydziału WUBP w Krakowie do PUBP z 8 listopada 1945.

¹⁸² Najszerzej na temat najwybitniejszego działacza grupy wchodzącej do „oficjalnej” PPS: M. Śliwa, *Zygmunt Żuławski...*

¹⁸³ O poglądach wobec komunizmu Zygmunta Zaremby: A. Jaeschke, *Zygmunt Zaremba wobec komunizmu w latach 1917–1965*, [w:] *Człowiek i wartości. Księga pamiątkowa Profesora Jana Szmyda*, pod red. A. Komendery, R. Padoła i M. Śliwy, Kraków 1997. Najszerzej na temat losów emigracji socjalistycznej i jej stosunku do sytuacji w kraju: A. Siwik, *Polska Partia Socjalistyczna na emigracji w latach 1945–1956*, Kraków 1998; R. Stefanowski, *Polska Partia Socjalistyczna na emigracji 1939–1965*, Kraków 1996. Odnośnie do wcześniejszych losów socjalistów na emigracji m.in. D. Urzyńska, *Polski ruch socjalistyczny na obczyźnie w latach 1939–1945*, Poznań 2000.

¹⁸⁴ M.in. Z. Z. Kaleniecki, *Konspiracja WRN-owska w Polsce Ludowej (1944–1948)*, Warszawa 1986, s. 150–236 (tendencyjnie); A. Friszke, *Sprostowania do artykułu Z. Woźniczki, Podziemna PPS-WRN w latach 1945–1948*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1996, z. 118, s. 235.

my chcemy pomocy z Zachodu”¹⁸⁵. Po przemówieniu przedstawiciela PSL na odbywającym się w marcu 1946 r. drugim zjeździe wojewódzkim PPS 30% obecnych miało mu zgotować entuzjastyczne oklaski¹⁸⁶. Zygmunt Żuławski – wybrany na tym zebraniu wiceprzewodniczącym Wojewódzkiego Komitetu (WK) – mówił na tym forum: „nie ma demokracji tam, gdzie nie lud decyduje o rządzie, lecz rząd o ludzie”¹⁸⁷.

Na terenie województwa krakowskiego było szczególnie wielu działaczy opowiadających się za blokiem wszystkich polskich partii w wyborach parlamentarnych lub popierających w nich samodzielny start socjalistów. Na marcowy zjazd wojewódzki zgłoszono wniosek o zwołanie specjalnego kongresu w tej sprawie, obawiano się bowiem, nie bez racji, że w razie uczciwej konfrontacji wyborczej z PSL, PPS uzyska w bloku mniej głosów niż gdyby wystawiła własną listę¹⁸⁸.

Aktywiści socjalistyczni znajdowali się pod presją „dołów” partyjnych, znośzących na co dzień fatalną sytuację gospodarczą w rządzonym przez PPR kraju – w lutym 1946 r., według wiedzy krakowskiego UB, „pracownicy fabryk po tygodniu i więcej nie otrzymują chleba”¹⁸⁹. Nieprzypadkowo liczba strajkujących w kraju w 1946 r. sięgała 28% ogółu zatrudnionych, a województwo krakowskie zajmowało pod tym względem trzecie miejsce w Polsce. O nadaniu strajkom charakteru politycznego decydowały głównie władze, ponieważ z punktu widzenia komunistycznej ideologii trudno byłoby im inaczej używać represji przeciw rzekomym (w nowym ustroju) właścicielom warsztatów pracy. Stosowano je często, nie stroniąc od „zastraszania oficjalnego po linii Urzędu Bezpieczeństwa”¹⁹⁰.

W związku z tym, że podobne nastroje panowały też w innych województwach, w prasie socjalistycznej zabrał głos przewodniczący Rady Naczelnej

¹⁸⁵ IPNkr 075/34, Sprawozdanie 10-dniowe WUBP w Krakowie do MBP za 1–10 marca 1946 (cytat); zob. AAN Spuścizna Drobnera 421/III–2, Przemówienie Drobnera na posiedzeniu rozszerzonego plenum WK PPS 11 października 1948 (!).

¹⁸⁶ IPNkr 075/32, Sprawozdanie referenta I sekcji V Wydziału WUBP w Krakowie z II zjazdu wojewódzkiego PPS 16 marca 1946.

¹⁸⁷ Przemówienie Żuławskiego na zjeździe wojewódzkim PPS 16 marca 1946, [w:] Z. Żuławski, *Listy, przemówienia i artykuły 1945–1948. Ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, oprac. I. Lipiński, J. Tyszkiewicz, Wrocław 1998, dok. 10, s. 85.

¹⁸⁸ APKr PPS 2, Niegłosowany wniosek na II zjazd wojewódzki PPS z 17 marca 1946; Przemówienie Żuławskiego na miejskiej konferencji PPS w Krakowie 3 marca 1946, [w:] Z. Żuławski, *Listy...*, cz. 2, dok. 9, s. 82; APKr PPS 8, Protokół posiedzenia WK PPS w Krakowie 27 listopada 1945; F. Ziemiński, *Rady...*, s. 116.

¹⁸⁹ IPNkr 075/31, Charakterystyka Stronnictwa Pracy za luty 1946, notatka na marginesie. Chodzi o chleb przydzielany na kartki pracownikom. Na wolnym rynku był wielokrotnie droższy.

¹⁹⁰ A. Paczkowski, *Strajki, bunty, manifestacje jako „polska droga” przez socjalizm*, Poznań 2003, s. 34–35, 37–39, 43; cyt. z IPNkr 075/32 p. 150, Raport I sekcji V Wydziału WUBP do MBP za 15 kwietnia–1 maja 1947.

ugrupowania. Stwierdził kategorycznie, że piastowanie w PPS wysokich stanowisk przez członków byłego głównego konspiracyjnego ugrupowania socjalistycznego jest uwarunkowane ich zgodą „na nową linię partii [...]”. Dla tych wszystkich, którzy są innego zdania, miejsca w partii nie ma i być nie może, albowiem odrodzona PPS nie jest dalszym ciągiem WRN, lecz jej zaprzeczeniem”¹⁹¹.

Pierwsze lata powojenne to początki tzw. humanizmu socjalistycznego. Przejął on większość programu przedwojennej PPS i miał poparcie zdecydowanej większości członków ugrupowania. Jego zwolennicy popierali ustroj wielopartyjny, uważając, że władza państwowa powinna być zdecentralizowana. Dążyli do rozbudowy samorządu, autentycznych form spółdzielczości i podkreślali swoistą rolę ruchu zawodowego jako niezależnego od partii politycznych reprezentanta bezpośrednich interesów robotników. Przestrzegano jednocześnie, by wzrost zakresu i siły aparatu władzy nie sprowadzał obywatela do funkcji narzędzia wykonującego jedynie polecenia elity, podkreślając, że przebudowa gospodarki nie jest celem samym w sobie, lecz jej zadaniem jest zaspokojenie potrzeb ludzi. Nawiązywano do przedwojennego programu PPS. Podkreślano, że nieliczące się z prawem zwalczanie przeciwników politycznych jest stanem przejściowym w dążeniu do państwa praworządnego. Należy natychmiast po umocnieniu podstaw władzy obozu rządzącego instytucjonalnie zagwarantować obumieranie dyktatorskich metod rządzenia¹⁹².

Te poglądy były powszechne w krakowskiej PPS. Jak stwierdził Drobner, „my Bezpieczeństwo popierać będziemy do tego czasu, dokąd reakcja będzie nas biła, ale życzę sobie, żeby jak najprędzej Ministerstwa Bezpieczeństwa nie było, żeby nie miało co robić”¹⁹³. Nie brano pod uwagę, iż program ten jest sprzeczny z celami PPR i jako taki nie będzie mógł być wcielony w życie. Nie-

¹⁹¹ Cyt. za [J. Holzer] Waclaw Pański, *PPS w latach 1944–1948*, b.d. i m.w., s. 9; zob. IPNkr 075/32 p. 157, Pismo kierownika I Wydziału V Departamentu MBP do Kierownika V Wydziału WUBP z 8 lutego 1946.

¹⁹² Szerzej m.in. M. Śliwa, *Polska myśl polityczna w I połowie XX wieku*, Wrocław 1993, s. 220–222, 225–226, 228–232, 234–236, 238; J. Itrich-Drabarek, *Dylematy polskich socjalistów wobec przemian ustrojowych w Polsce (1944–1948)*, [w:] *Pamiętny rok 1947*, pod red. M. E. Ozóg, Rzeszów 2001, s. 20–23, 27; M. Śliwa, *Sylwetki polskich socjalistów. Studia i szkice*, Kraków 2000, s. 120–139; zob. też M. Chałubiński, *Polityka i socjalizm. Studium koncepcji społeczno-politycznych Juliana Hochfelda*, Warszawa 1990, s. 102–163. Odnośnie do stosunku do chłopów m.in. M. Śliwa, *Myśl agrarna socjalistów polskich w XIX i XX wieku*, Kraków 1993, szczególnie s. 189–191. Najszerzej o poglądach PPS pisano w okresie PRL, np. J. Jagiełło, *O polską drogę do socjalizmu. Dyskusje w PPR i PPS w latach 1944–1948*, Warszawa 1984; B. Burlikowski, *Spory o marksizm w Polsce Ludowej (lata czterdzieste)*, Warszawa 1986, s. 101–257; J. Itrich-Drabarek, *Socjalistyczny humanizm w myśli Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1945–1948*, Warszawa 1989; M. Śliwa, *Polska myśl socjalistyczna (1918–1948)*, Wrocław 1988, s. 261–303.

¹⁹³ IPNkr 075/32 p. 157, Sprawozdanie referenta I sekcji V wydziału WUBP z zebrania aktywu PPR i PPS w Krakowie 3 grudnia 1946.

przypadkowo wiosną 1946 r. na omawianym obszarze najważniejszym „wuere-nowcem” dla UB był Drobner, a następnie, kolejno, czołowi tutejsi działacze PPS-WRN – Zygmunt Żuławski, Stefan Rzeźnik i Marian Bomba¹⁹⁴. Podobne zdanie o Drobnerze miano znacznie wyżej, np. doradca radzieckich służb bezpieczeństwa przy Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego donosił do Ministra Spraw Wewnętrznych ZSRR: „grupa WRN na czele z Żuławskim i Drobnerem [...]”¹⁹⁵. W listopadzie 1946 r. Roman Zambrowski, zajmujący się w Biurze Politycznym KC PPR polityką wobec partii politycznych, określił Drobnera jako „Enfant terrible PPS”¹⁹⁶.

Równocześnie na polecenie „Warszawy” zwiększyły w początkach 1946 r. swą działalność organa bezpieczeństwa¹⁹⁷. Między styczniem 1946 r. a styczniem 1947 r. tylko w powiecie nowosądeckim UB aresztowało przynajmniej 17 socjalistów¹⁹⁸. Należy jednak pamiętać, że z polecenia PPR niektórych działaczy (np. Drobnera, Władysława Lorenca, przewodniczącego tarnowskiego Komitetu Powiatowego, i Eugeniusza Sita, prezydenta Tarnowa) UB rozpracowywało już w 1945 r.¹⁹⁹

Mimo podejmowanych przez PPS prób nie udało się, jak wiadomo, uniknąć konfrontacji między blokiem a ugrupowaniem popieranym przez większość społeczeństwa. Po odrzuceniu wspólnej listy wyborczej sześciu stronnictw (PPR, PPS, PSL, SL, SD i Stronnictwa Pracy) przez niezależny ruch ludowy liderzy socjalistów, pod patronatem Stalina, zawarli, mimo niechęci wielu szeregowych członków, umowę o jedności działania z PPR i w kampanii wyborczej poparli komunistów. Na kształt umowy mogły mieć wpływ przeprowadzone w przededniu jej podpisania aresztowania czołowych działaczy PPS-WRN²⁰⁰. Dokument ten mówił m.in. o zjednoczeniu obu partii w przyszłości i zwalczaniu w swych

¹⁹⁴ IPNkr 075/32 p. 146, „Lista podejrzanych PPS-WRN-u”, b.d. [po 24 maja 1946]; zob. też np. IPNkr 010/9173 t. 1, Postanowienie UB o założeniu tzw. sprawy na kierownika wydziału personalnego fabryki „Solway” M. Bombę z 28 marca 1946.

¹⁹⁵ Raport do Ministra Spraw Wewnętrznych ZSRR od zastępcy doradcy z ramienia tego ministerstwa przy MBP [nie wcześniej niż 31 marca 1946], [w:] *Sowietskij faktor...*, dok. 92, s. 276.

¹⁹⁶ AAN PPR Mf 2093/1 (195/VII-2), Protokół rozszerzonej narady I sekretarzy KW PPR z 13 listopada 1946 (wydany [w:] *Protokoły posiedzeń Sekretariatu KC...*, dok. 55, cytowany fragment na s. 432).

¹⁹⁷ IPNkr 075/32 p. 157, Pismo MBP do WUBP w Krakowie z 8 lutego 1946.

¹⁹⁸ IPNkr 075/33, Sprawozdanie PUBP Nowy Sącz do WUBP z 11 sierpnia 1947. Zawarte w dokumencie zestawienie może częściowo lub całkowicie pomijać aresztowania dokonane np. przez IV sekcję PUBP.

¹⁹⁹ M.in. IPNkr 075/33, Charakterystyka delegata na kongres PPS W. Lorenca z 20 lutego 1948; Protokół posiedzenia Sekretariatu KC PPR z 3 i 4 lipca 1945, [w:] *Protokoły...*, dok. 10, s. 77.

²⁰⁰ Zob. Z. Woźniczka, *Procesy polityczne działaczy PPS-WRN w latach 1946–1948*, [w:] *Rok 1948. Nadzieje i złudzenia polskich socjalistów*, pod red. M. E. Ożóg, Rzeszów 2000, s. 50; A. C. [Adam Ciołkosz], „Spisek” WRN, „Robotnik Polski w Wielkiej Brytanii” 1947, nr 7, s. 1.

szeregach prób powrotu do poglądów sprzecznych z zasadami tzw. jednolitego frontu, który jednak był przez obie strony odmiennie rozumiany. Komuniści promowali taką wizję tzw. jednolitego frontu, w której mieli odgrywać decydującą rolę. Miał być realizacją ich doktryny. Każde naruszenie interesów PPR traktowano jako „antyfrontowe”²⁰¹.

Szczególną, niewygodną dla wielu pozycję w krakowskiej PPS nadal zajmował Zygmunt Żuławski. Jeden z czołowych działaczy socjalistycznych w województwie miał stwierdzić: „chcemy Żuławskiemu sprawić ładny pogrzeb jednak cholera licząca 68 lat nie chce umierać, przez co byśmy mieli większy spokój w partii”²⁰². Wobec podobnego nastawienia większości czołowych działaczy osoba mająca największy autorytet w krakowskiej PPS wystąpiła z ugrupowania, by w styczniu 1947 r. otwierać w okręgu krakowskim wspólną listę wyborczą z PSL.

Z winy PPR wyniki referendum odbiły się niekorzystnie na wzajemnych relacjach obu ugrupowań. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego nakazało krakowskiemu UB dalszą intensyfikację działań wobec PPS²⁰³. Nasiliły się aresztowania, a równocześnie nastroje członków i sympatyków nie sprzyjały zacieśnieniu współpracy z PPR. Wielu zgodziłoby się z górnikiem z kopalni „Artur” w Sierszy, który w sierpniu, wymachując pięścią, zwrócił się do reprezentantów partii komunistycznej: „wy złodzieje czekajcie, bo wasz rząd jest tymczasowy i wyście też tymczasowi. Niedługo się zmieni [i] my wam pokażemy”²⁰⁴.

Do zmiany sytuacji doszło dopiero pod naciskiem CKW na krakowskich socjalistów i wielu zmianach personalnych w WK. Ważną rolę odgrywał odtąd Józef Machno²⁰⁵. Wkrótce objął on kluczowe stanowisko pierwszego sekretarza WK i odtąd stopniowo ograniczał pozycję przewodniczącego WK Drobnera²⁰⁶. Rozpoczęto wspólną z PPR walkę z PSL. Kierownictwo wojewódzkie PPS mia-

²⁰¹ Umowa PPR i PPS o jedności działania i współpracy z 28 listopada 1946, w: *Dokumenty programowe polskiego ruchu robotniczego 1878–1984*, pod red. N. Kołomejczyka i B. Syzdka, oprac. J. Jakubowski i in., Warszawa 1986, dok. 68, s. 384–386; Stenogram obrad wspólnego posiedzenia KC PPR i CKW PPS z 10 grudnia 1947, [w:] ARR 1982, t. 11, s. 393; S. Ciesielski, J. Juchnowski, *Dylematy...*, s. 203–228.

²⁰² IPNkr 075/34, Sprawozdanie dekadowe I sekcji V Wydziału WUBP w Krakowie za 10–20 lipca 1946.

²⁰³ Pismo dyrektora V Departamentu MBP do ministra MBP z 7 października 1946, [w:] *Głosowanie ludowe z 30 czerwca 1946 r. w raportach Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego*, oprac. T. Kisielewski i M. Strzelecki, Bydgoszcz 2000, s. 192, 214.

²⁰⁴ APKr PPR 312, Odpis protokołu do przewodniczącego rady zakładowej kopalni „Artur” w Sierszy z 2 sierpnia 1946.

²⁰⁵ Józef Machno (1914–1976) – działacz PPS „Lewica”, PPS, w latach 1948–1964 członek KC PZPR, minister.

²⁰⁶ Kompetencje Sekretariatów WK zwiększono w sierpniu 1946 r. Podlegał im cały aparat partyjny. Były one podporządkowane Sekretariatowi Generalnemu (B. Syzdek, *Polska...*, s. 370). Podobną pozycję zajmowali sekretarze w PK. Był to krok w kierunku upodobnienia organizacyjnego do PPR.

ło stwarzać przez swe dyrektywy dogodny dla komunistów klimat do budowy tzw. jednolitego frontu, który był interpretowany przez PPR jako dostosowywanie się do jej posunięć. Nie oznacza to, że nie było kolejnych aresztowań. Wśród zatrzymanych był przynajmniej jeden kandydat na posła. W grudniu 1946 r. powołano w V Wydziale WUBP specjalną sekcję „rozpracowującą” tylko to ugrupowanie. Wpływ zatrzymań, np. członków powiatowych komitetów PPS czy Organizacji Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, na postawę krakowskich socjalistów był zapewne znaczny²⁰⁷. Swoją wagę miała tu też świadomość nieporównanie większych represji, jakim równocześnie poddawano PSL. Skreślanie z list wyborczych miało dotknąć przejściowo około 10% członków PPS na omawianym terenie²⁰⁸.

Równolegle w listopadzie 1946 r. rozpoczęto akcję werbunkową, mającą podwoić w województwie szereg ugrupowania. Wyniki akcji były jednak poniżej oczekiwań, głównie z powodu coraz ściślejszej współpracy z komunistami, wystąpienia z partii Zygmunta Żuławskiego, prowadzonej często za pomocą gróźb akcji werbunkowej PPR oraz rolniczego charakteru województwa. O nastrojach wielu lokalnych socjalistów świadczy m.in. przekonywanie przez Drobnera na listopadowym plenum WK.: „Co do naszego stanowiska w bloku to wiem doskonale, że na 104 członków 100 chce pójść osobno, ale my nie możemy iść osobno, tylko musimy pójść w bloku”. Rozpracowywany przez UB²⁰⁹ lider chrzanowskiej PPS Henryk Bromboszcz narzekał: „Wyrzuca się stale i wciąż PPSowców zarówno z MO [Milicji Obywatelskiej] jak i innych instytucji, mówi się, że po wyborach wszyscy z PPS pójdą pod klucz. [...] Obawiam się, aby nie doszło do tego [...], że starych działaczy partyjnych się usuwa a młody narybek zajmuje ich miejsce”²¹⁰.

Na mocy rozmów w Moskwie, poprzedzających powstanie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (powołanego 28 czerwca), wszystkie partie wcho-

²⁰⁷ APKr UW II 835, Pismo wicestarosty krakowskiego do wojewody z 26 sierpnia 1946; IPNkr 075/33, Pismo WK PPS do WUBP z 18 grudnia 1946; APKr PPR 455, Protokół posiedzenia międzypartyjnego PPR i PPS w Brzesku z 7 listopada 1946; T. Skrzyński, *Z dziejów Polskiej Partii Socjalistycznej w województwie krakowskim w 1945 i 1946 r.*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2005, nr 9, s. 177.

²⁰⁸ M.in. APKr PPS 3, Kopia sprawozdania WK PPS do CKW z akcji wyborczej z 25 stycznia 1947; APKr PPS 39, Sprawozdanie Powiatowego pełnomocnika wyborczego WK PPS na powiat Nowy Sącz z 23 stycznia 1947.

²⁰⁹ IPNkr 010/8402 t. 3, Pismo WUBP do MBP o przesłaniu materiałów obciążających H. Bromboszcza z 30 marca 1946. O zdecydowaniu Henryka Bromboszcza w interwieniu w UB – relacja Zygmunta Chmielewskiego z 10 maja 2001, w zbiorach autora.

²¹⁰ IPNkr 075/32 p. 154, Odpis protokołu plenum WK PPS z 20 listopada 1946 (oba cytaty w akapicie); zob. też IPNkr 075/32 p. 155, Protokół zebrania przedwyborczego w fabryce Dr A. Wander Fabryka Chemiczno-Farmaceutyczna w Krakowie z 20 grudnia 1946; *Sprawozdanie CKW na XXVII Kongres we Wrocławiu 14–17 grudnia 1947*, b.d. i m.w., s. 97.

dzące w skład koalicji rządowej miały otrzymać pełną swobodę pracy organizacyjnej, prasy i propagandy. Wicepremierem został faktyczny lider niezależnego ruchu ludowego Stanisław Mikołajczyk, z którym większość społeczeństwa wiązała nadzieje na odsunięcie PPR od władzy.

Stworzyło to SL „Roch” szansę na wejście na oficjalną scenę polityczną, zwycięstwo w wyborach parlamentarnych i likwidację rachitycznego rywala w ruchu ludowym. Kierownictwo PPR postanowiło utrzymać istnienie „lubelskiego” SL, uniemożliwiając tym samym zjednoczenie ruchu ludowego. Wobec tego stanu rzeczy zwolennicy Mikołajczyka zmienili nazwę swej partii na PSL²¹¹. Głównymi atutami stronnictwa była osoba lidera oraz program ugrupowania.

Domagano się dla chłopów przodującej roli w kraju. Ustrój polityczny miał być oparty na zasadach demokratycznych, z szerokim przedstawicielstwem społeczeństwa. Podkreślano, że prawdziwym źródłem władzy jest wola narodu. Krytykowano sposób odbudowy gospodarki głównie kosztem rolnictwa. Nie kwestionowano zdeterminowania sytuacji wewnętrznej w Polsce przez układ sił międzynarodowych²¹².

Wykorzystując sprzyjającą sytuację polityczną, ujawniły się krakowskie władze wojewódzkie SL „Roch”, rozpoczęła się ożywiona działalność organizacyjna. Krakowskie PSL było jednym z najsilniejszych w kraju i mimo represji organów bezpieczeństwa uzyskało rychło wpływy we wszystkich grupach społecznych, m.in. wśród miazdzącej większości chłopów. Wiosną 1946 r. posiadało na terenie województwa więcej członków niż pozostałe ugrupowania razem wzięte²¹³. W szeregach stronnictwa była większość wójtów i sołtysów. Kontrolowało m.in. Związek Samopomocy Chłopskiej²¹⁴ na poziomie gmin i najsilniejsze w kraju krakowskie struktury Związku Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”²¹⁵.

Wobec fiaska wiosennych rozmów o bloku wyborczym, PSL zepchnięto ostatecznie do opozycji, mimo jego dalszego uczestnictwa w Tymczasowym

²¹¹ A. Paczkowski, *Zdobycie władzy 1945–1947*, Warszawa 1993, s. 21, 23–24, 37–38; K. Kersten, *Między wyzwoleniem a zniewoleniem. Polska 1944–1956*, Londyn 1993, s. 23–24; [A. Paczkowski] Jakub Perkal, *Historia polityczna Polski 1944–1948*, Warszawa 1985, s. 13–16, 27–28.

²¹² Najnowszą monografią programu PSL jest praca L. Błądek, *Wizja Polski w programie Polskiego Stronnictwa Ludowego 1945–1947*, Warszawa 1996.

²¹³ M.in. B. Dereń, *Polskie...*, s. 83–88, 135, 149, 151; AZHRL 912.01.10, Stan organizacyjny PSL według sprawozdań prezesów powiatowych na 17 marca 1946. M. Szpytma, *Aparat bezpieczeństwa wobec ruchu ludowego w województwie krakowskim w 1945 r. w świetle dokumentacji WUBP w Krakowie*, [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego 1939–1945*, t. 3, pod red. J. Gmitruka, E. Leniart, Warszawa 2009.

²¹⁴ Jak wiadomo, celem powstałego z inspiracji komunistów Związku było rozszerzenie wpływów PPR na wsi i przyzwyczajanie chłopów do gospodarki społecznej. Miał to być swoisty odpowiednik ruchu zawodowego dla rolników. Przyzwyczajanie chłopów do gospodarki społecznej było związane z wymuszonymi realiami, czasowym odejściem kierownictwa PPR od planów kolektywizacji.

²¹⁵ Najszerzej na jego temat B. Dereń, *Wojewódzki Związek Młodzieży Wiejskiej w Krakowie 1945–1948*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1994, nr 28.

Rządzie Jedności Narodowej²¹⁶. Zarząd Okręgowy w Krakowie pouczał: „Celem PPR, PPS, SD i SL jest wprowadzenie ustroju komunistycznego. Wybory zatem są bardzo ważną sprawą i dlatego należy się do nich dobrze przygotować i nie lekceważyć przeciwnika. Wnikać do samorządu i zwalczać wpływy PPR. Gdy wybory będą się zbliżać, należy zachować postawę godną polskiego chłopca, nie ugiąć się mimo groźby czy szykan ze strony PPR”²¹⁷.

Mimo skali terroru zastosowanego w toku kampanii przed referendum wobec PSL (z zabójstwami włącznie) stronnictwo zorganizowało własny system zbierania informacji o frekwencji i wynikach głosowania²¹⁸.

Próby kierownictwa PPS włączenia ugrupowania Mikołajczyka do bloku wyborczego zakończyły się fiaskiem, co przesądziło o konfrontacyjnym charakterze kampanii wyborczej. Efekty rosnących represji łagodziły m.in.: autorytet kierujących partią, przyzwyczajenie wielu członków do działalności konspiracyjnej (okres wojny), wchodzenie nowych działaczy na miejsce aresztowanych i idących na kompromis z władzą, złe zaopatrzenie, drożyzna oraz doświadczenia międzywojennych represji sanacji²¹⁹.

Terror wobec krakowskiego PSL należał do największych w kraju. W okresie kampanii wyborczej m.in. dokonano na terenie województwa masowych aresztowań, rewizji, wzywano na przesłuchania, torturowano, dokonywano zabójstw, skreślano z list wyborczych, zdelegalizowano większość zarządów powiatowych, rozwiązywano koła, usuwano ze spółdzielczości, rad narodowych i administracji. Na tysiącach osób wymuszono przejście do SL i PPR²²⁰.

Mimo represji krakowskiego PSL i poparcia dla niego wśród większości społeczeństwa nie udało się zniszczyć.

Powstanie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej zdawało się otwierać Stronnictwu Pracy drogę do oficjalnego życia politycznego. Powrócił do kraju jego faktyczny przywódca, przyszły prezes Zarządu Głównego, Karol Popiel, jednak postulaty stronnictwa zachowania swobody działalności religijnej Kościoła oraz opieki nad drobną i średnią tzw. prywatną inicjatywą²²¹ były sprzeczne z planami PPR.

²¹⁶ Szerzej m.in. R. Turkowski, *Polskie Stronnictwo Ludowe w obronie demokracji 1945–1949*, Warszawa 1992, s. 119–131; R. Buczek, *Na przełomie dziejów. Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1947*, Wrocław 1989, s. 152–165.

²¹⁷ Cyt. za B. Dereń, *Polskie...*, s. 112; zob. APKr PPR 27, Stenogram zjazdu powiatowego PSL w Nowym Sączu 18 sierpnia 1946 (wypowiedź Jana Witaszka).

²¹⁸ Z. Zblewski, *Między...*, s. 60–62.

²¹⁹ Najszerzej o przygotowaniach krakowskiego PSL do wyborów: m.in. T. Skrzyński, *Przygotowania PSL do wyborów na przykładzie Krakowskiego*, [w:] *Koniec jałtańskich złudzeń. Sfałszowane wybory – 19 I 1947*, pod red. M. Wenklara, Kraków 2007.

²²⁰ Szerzej B. Dereń, *Polskie...*; M. Szpytma, *Działalność represyjna UB wobec PSL w powiecie krakowskim w latach 1945–1947*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2002, nr 18.

²²¹ *Program Stronnictwa Pracy*, Kraków, b.d.w. [1945].

Obawy komunistów przed zbyt dużym wzrostem znaczenia stronnictwa zaowocowały poparciem wątego, odwołującego się nieoficjalnie do idei neopogańskich Stronnictwa Zrywu Narodowego („Zryw”). Równocześnie odmówiono uznania chadecji. Represjami wymuszono rozmowy ze „Zrywem”. W listopadzie 1945 r. na mocy porozumienia uzyskał on znaczną reprezentację w kierownictwie uznanego oficjalnie ugrupowania²²².

Od końca 1945 r. rozpoczął się szybki rozwój stronnictwa w województwie krakowskim²²³. Członkowie rekrutowali się ze wszystkich warstw społecznych, a bardzo nielicznych zwolenników „Zrywu” tolerowano we władzach jedynie ze względu na groźbę rozłamu w stronnictwie²²⁴. Obowiązywał tymczasowo „popielowski” program ugrupowania z 1944 r.²²⁵

Krakowskie struktury należały do najściślej współpracujących z PSL w kraju²²⁶. Reprezentacja stronnictwa w międzypartyjnych komisjach porozumiewawczych i radach narodowych była mniejsza niż wpływy ugrupowania. Z inicjatywy kierownictwa PPR UB szykanowało i aresztowało działaczy. Sytuację ugrupowania pogorszył jeszcze stosunek krakowskich zwolenników Karola Popiela („popielowców”) do referendum. Głosowali tak samo jak PSL i samodzielnie ustalili prawdziwe wyniki głosowania w wielu obwodach wyborczych²²⁷.

„Zryw” poparł w referendum komunistów. Inspirowany przez kierownictwo PPR konflikt w ugrupowaniu zakończył się 18 lipca 1946 r. zawieszeniem stronnictwa przez „popielowską” część Zarządu Głównego. Podporządkowała się temu większość krakowskich władz wojewódzkich i wszystkie struktury powiatowe. Mimo działań UB i PPR w ich ślady poszli niemal wszyscy członkowie.

²²² K. Turowski, *Historia ruchu chrześcijańsko-demokratycznego w Polsce*, Warszawa 1989, t. 2, s. 495–514.

²²³ Poniższy fragment podrozdziału w zmienionej wersji zamieszczono w artykule T. Skrzyński, *Losy Stronnictwa Pracy w województwie krakowskim (lipiec 1946–lipiec 1950)*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2002, t. 8.

²²⁴ IPNkr 075/31, Raport specjalny WUBP do MBP z 2 kwietnia 1946.

²²⁵ Tak poinformowano cenzurę (AAN Stronnictwo Pracy (SP) 392, Pismo Zarządu Głównego SP do Wojewódzkiego Biura Kontroli Prasy w Krakowie z 10 grudnia 1945). Zob. *Tezy programowe Stronnictwa Pracy z 16 grudnia 1945*, [w:] *Polska w latach 1944–1948. Dokumenty i materiały*, oprac. A. Hutnikiewicz i A. Wątor, Szczecin 1998, dok. 49, s. 197–208; szerzej A. Siwiec, *Założenia ideowe programu Stronnictwa Pracy w świetle katolickiej nauki społecznej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 1996, t. 24, z. 1.

²²⁶ APKr PPR 775, Wzór miesięcznego sprawozdania Komitetu Powiatowego PPR z 1946; IPNkr 075/31, Wyciąg ze sprawozdania dekadowego PUBP Limanowa z 7 czerwca 1946; APKr PPR 27, Charakterystyka PSL w Limanowej, b.d. [po 25 marca 1946]; A. Andrusicz, *Stronnictwo Pracy 1945–1950*, „Z Pola Walki” 1986, nr 1, s. 135.

²²⁷ M.in. IPNkr 08/62, Zestawienie wyników referendum w województwie krakowskim według odpisów protokołów dokonanych przez członków SP, b.d. [lipiec 1946] zob. APKr Powiatowa Rada Narodowa w Krakowie 14, Wykaz przewodniczących i ich zastępców obwodowych Komisji Głosowania Ludowego w powiecie krakowskim w 1946.

W nowym krajowym kierownictwie Stronnictwa Pracy można w zasadzie wyróżnić dwie dyspozycyjne wobec PPR frakcje. Pierwsza – „Zryw”, traktująca katolicyzm instrumentalnie, posiadała lepsze kontakty z komunistami. Druga, podzielając ideologię Karola Popiela, wystąpiła przeciwko niemu tylko ze względu na „samobójczą” taktykę lidera chadecji. W tej sytuacji nie udało się wypracować wspólnego programu²²⁸.

Głównym obszarem aktywności krakowskich zwolenników współpracy z komunistami była stolica województwa. W powiatach natrafiano często na niechęć działaczy PPR i jej sojuszników. Jednym ze sposobów odbudowy struktur były „odpowiednie” działania UB wobec „popielowców”. Stronnictwo wystawiło na omawianym terenie własną listę w wyborach parlamentarnych, zgodnie z planami PPR miano odebrać głosy PSL. Episkopat odmówił ugrupowaniu prawa do reprezentowania katolików²²⁹.

Tylko formalnie ugrupowanie było traktowane na równi z partiami bloku²³⁰. Zarząd Wojewódzki łudził się, że za nieprzychylny stosunek do ugrupowania odpowiadają nadgorliwi lokalni działacze PPR i PPS „wbrew intencjom swoich ośrodków centralnych i wbrew oczywistemu interesowi państwa, aby w parlamencie istniała względnie liczebna rozsądna opozycja rzeczowa”²³¹.

Wobec słabości „odbudowywanego” stronnictwa, jesienią 1946 r. doszło do bezowocnych rozmów o powrocie niezależnej chadecji na scenę polityczną. Uczestniczyli w nich „popielowcy”, Kościół, władze i popierająca komunistów grupa katolików skupionych wokół pisma „Dziś i Jutro”. Ten periodyk zaczął ukazywać się w końcu 1945 r. Początkowo publikowali w nim m.in. sympatycy konspiracyjnego ruchu narodowego, jednak wobec coraz wyraźniejszego popierania przez to środowisko PPR, w pierwszej połowie 1946 r. było ono traktowane przez sekretarza Zarządu Wojewódzkiego Stronnictwa Pracy jako „piąta

²²⁸ M.in. W. Bujak, *Historia Stronnictwa Pracy 1937–1946–1950*, Warszawa 1988, s. 192–193, 211.

²²⁹ Komunikat z plenarnej sesji konferencji episkopatu Polski 10 września 1946, [w:] *Polska w latach...*, dok. 59, s. 258–259. Jedynym księdzem w krakowskim „odbudowywanym” stronnictwie był popierający reżim wiceprezes Tymczasowego Zarządu Wojewódzkiego ks. Henryk Weryński. Jednak około 25 października nawet on wystąpił z jego szeregów. Wkrótce został zastępcą dziekana Krakowskiego Okręgu Wojskowego. Wrócił oficjalnie do działalności w SP 14 listopada 1949 r. (M.in. AAN SP 382, Protokoły zebrań Tymczasowego ZW SP z 30 lipca, 18 i 25 października 1946; IPNkr 08/62, Charakterystyka UB krakowskiego SP za 1–30 listopada 1949; Archiwum Jerzego Turowicza, Kartka pocztowa H. Weryńskiego do redaktora „Tygodnika Powszechnego” z 2 kwietnia 1947).

²³⁰ W rzeczywistości funkcjonariusze UB i Milicji Obywatelskiej, grożąc bronią, zerwali plakaty stronnictwa nawet z jego siedziby przy Rynku Głównym w Krakowie. (IPNkr 075/31, Pismo ZW SP do zastępcy naczelnika V Wydziału WUBP z 18 stycznia 1947; tamże, Pismo dwóch wartowników ORMO do ZW SP w Krakowie, b.d. [z 17 stycznia 1947]).

²³¹ Tamże, Odpis pisma ZW do Zarządu Głównego SP z 30 stycznia 1947.

kolumna”²³². Większe znaczenie od niego posiadało środowisko skupione wokół wydawanego pod patronatem metropolity krakowskiego „Tygodnika Powszechnego”. Według oceny Wydziału Propagandy KW PPR w 1946 r. miało ono, w odróżnieniu od PSL, „poważne wpływy” w „kulturze”²³³.

Wkrótce po wkroczeniu Armii Czerwonej do Krakowa powołano, uznając zwierzchność „lubelskiego” SL, Tymczasowy Zarząd Wojewódzki. Ugrupowanie nie uzyskało żadnego poparcia. W omawianej części Polski działacze SL „Roch” powołali zdecydowaną większość władz powiatowych „lubelskiego” SL. Nie uznawały one jednak współpracujących z PPR władz tego ugrupowania²³⁴. W drastyczny sposób słabość „lubelskiego” SL obnażyło powstanie PSL. Mimo wsparcia komunistów na krakowskiej wsi jedynie w dwóch powiatach pozostały pozabawione zaplecza struktury powiatowe²³⁵.

Fatalnie na kilkadziesiąt razy mniejszym od krakowskiego PSL ugrupowaniu odbijał się brak dobrych aktywistów i stosunek PPR. SL było dla komunistów narzędziem rozszerzania wpływów na wsi i ograniczania znaczenia niezależnego ruchu ludowego. Formalnie jednak ze względów taktycznych KC nie potwierdzało oficjalnie uznania przez kierownictwo SL hegemonii komunistów na scenie politycznej²³⁶.

Zależność od komunistów fatalnie odbijała się na popularności SL w omawianej części kraju i stosunkach z innymi partiami. Ugrupowanie było często lekceważone nawet przez komunistycznych aktywistów²³⁷, a przejawy samodzielności działaczy stronnictwa postrzegali oni niekiedy jako wrogie wobec siebie²³⁸.

²³² Zarejestrowane zostało przez władze dopiero w 1952 r. jako Stowarzyszenie „PAX” (najszerzej o nim A. Dudek, G. Pytel, *Bolesław Piasecki. Próba biografii politycznej*, Londyn 1990).

²³³ APKr PPR 212, Materiały Wydziału Propagandy KW PPR do sprawozdania rocznego za 1946 (oba cytaty); zob. IPNkr 075/32 p. 157, Kopia pisma kierownika WUBP w Krakowie do MBP z 7 czerwca 1945. Najszerzej o stosunku tego środowiska do PPR: M. Jagiełło, *Próba rozmowy*, t. 2, „Tygodnik Powszechny” i komunizm 1945–1953, Warszawa 2001.

²³⁴ Szeroko o równoczesnych represjach wobec krakowskiego SL „Roch”: A. Fitowa, *Stanisław Mierzwa „Słomka” na tle swoich czasów*, Wierchosławice 1994, s. 150–157 i in.; M. Korcuć, *Zostańcie...*, s. 200–212.

²³⁵ M.in. Sprawozdanie z odprawy kierowników WUBP..., 30 listopada i 1 grudnia 1945, s. 23; S. Łach, *Polskie Stronnictwo Ludowe w latach 1945–1947*, Gdańsk 1995, s. 76, 78; *Wiś Polska...*, s. 305, 359; zob. E. Bielenin, *Szkice...*, k. 228.

²³⁶ Zob. Stenogram konferencji międzypartyjnej kierownictw partii bloku z 29 listopada 1946, [w:] *Kampania wyborcza i wybory do Sejmu Ustawodawczego 19 I 1947*, oprac. J. Wrona, Warszawa 1999, dok. 45, s. 158; Protokół plenarnego posiedzenia KC... z 3–4 października 1945, s. 131.

²³⁷ Z. Kozik, *Partie...*, s. 355–356.

²³⁸ M.in. APKr PPR 30, Pismo II sekretarza KP Myślenie do I sekretarza KW PPR z 7 stycznia 1947; APKr PPR 19, Sprawozdanie z posiedzenia komisji międzypartyjnej PPS,

Ważną przeszkodą w rozwoju ugrupowania na omawianym terenie był także konflikt wewnątrz kierownictwa wojewódzkiego²³⁹. Z polecenia „Warszawy” sprawą interesowały się organa bezpieczeństwa. Założono na Zarząd Wojewódzki teczkę obiektową pod wymownym kryptonimem „Przyszłość”. Rozpoczęto prowadzenie tzw. sprawy przeciwko jednemu z liderów, prezesowi Rady Naczelnej Józefowi Putkowi. Przy wsparciu PPR i dzięki nadużyciom na zjeździe wojewódzkim kryzys zakończył się jesienią 1946 r. Zwycięstwo odniosła bardziej prokomunistyczna grupa kierowana przez Józefa Blaka. Naczelny Komitet Wykonawczy SL zatwierdził nowy Zarząd Wojewódzki dopiero po interwencji KW PPR²⁴⁰.

W celu budowy SL na szczeblu lokalnym krakowska PPR wykorzystywała różne środki, z wojskiem włącznie²⁴¹. W KC planowano, że ugrupowanie wchłonie po wyborach PSL i PSL „Nowe Wyzwolenie”²⁴². Mimo wsparcia komunistów SL cały czas bardzo znacznie ustępowało legalnej opozycji w liczbie obsadzonych stanowisk w województwie²⁴³.

W toku kampanii wyborczej do sejmu, głównie w następstwie terroru, setki członków i działaczy krakowskiego PSL przeszło do SL²⁴⁴.

Wobec rychłego zaprzestania działalności przez Zjednoczenie Demokratyczne i włączenia Stronnictwa Polskiej Demokracji do SD, w szeregi tego

PPR i SL w Myślenicach z 31 grudnia 1946; APKr PPR 7, Stenogram z odprawy wojewódzkiego aktywu PPR 24 stycznia 1947.

²³⁹ R. Halaba, *Stronnictwo Ludowe 1944–1946. Niektóre problemy rozwoju organizacyjnego i działalności politycznej*, Warszawa 1966, s. 209–210, 212; zob. Protokół plenarnego posiedzenia KC..., z 20–21 maja 1945, s. 19, 25.

²⁴⁰ Sprawozdanie stenograficzne plenarnego posiedzenia KC PPR z 2 czerwca 1946, [w:] ARR 1986, t. X, s. 304–305; Protokół rozszerzonej narady I sekretarza KW PPR 13 listopada 1946, [w:] *Protokoły posiedzeń Sekretariatu KC...*, dok. 55, s. 452; IPNkr 010/9100 t. 5, Streszczenie sprawy „Łysi”, b.d. [po 21 lutego 1950]; IPNkr 010/8169, Pismo kierownika I sekcji V Wydziału WUBP do kierownika WUBP z 31 stycznia 1946; B. Dereń, *Polskie...*, s. 132; tenże, *Ruch ludowy w Krakowskim w latach 1945–1947. Problemy polityczno-organizacyjne*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie” 1997, nr 181, s. 149; T. Fellner, *Etapy przeobrażeń w ruchu ludowym na terenie województwa krakowskiego w latach 1945–1948*, „Studia Historyczne” 1980, z. 2, s. 270–271; APKr PPR 30, Kopia pisma 3 członków Rady Naczelnej SL do Naczelnego Komitetu Wykonawczego SL z 21 października 1946.

²⁴¹ T. Skrzyński, *Ludowcy w Małopolsce 1945–1947*, [w:] *Wokół legendy „Ognia”, opór przeciw zniewoleniu: Polska–Małopolska–Podhale 1945–1956*, pod red. R. Kowalskiego, Nowy Targ 2008, s. 170.

²⁴² J. Wrona, *System...*, s. 255; Cz. Kozłowski, *Rok 1948*, Warszawa 1988, s. 16 przypis 4. Według krakowskiego UB w marcu 1946 r. w SL rozważano wystawienie własnej listy wyborczej w wyborach parlamentarnych (m.in. IPNkr 075/34, Sprawozdanie 10 dniowe WUBP do MBP za 1–10 marca 1946).

²⁴³ M.in. F. Ziemiński, *Rady...*, s. 188, 194 przypis 22, 290.

²⁴⁴ Z. Zblewski, *Wybory...*, s. 131; M. Korcuć, *Zostańcie...*, s. 324; H. Dominiczak, *W walce o Polskę Ludową. Udział Wojska Polskiego w przeobrażeniach ustrojowo-społecznych i gospodarczych 1944–1948*, Warszawa 1980, s. 165.

ostatniego napłynęło wielu członków obu ugrupowań²⁴⁵. Głównym ośrodkiem stronnictwa w Małopolsce był Kraków. Nieprzypadkowo – komuniści dążyli do zdobycia, a przynajmniej zneutralizowania za pomocą SD na początku budowy nowego systemu politycznego przebywającej w tym mieście inteligencji²⁴⁶ oraz do pozyskania dla swego obozu części niedawnych sympatyków prawicy²⁴⁷. Rychło jednak, wbrew odgórnym instrukcjom, wielu działaczy SD nawiązało sojusze z PSL i PPS²⁴⁸. Województwo krakowskie stało się najważniejszym ośrodkiem zwolenników niezależności stronnictwa od PPR²⁴⁹. Jednym z następstw tego stanu rzeczy były działania UB²⁵⁰.

Na początku 1946 r. krajowe władze stronnictwa zadeklarowały udział ugrupowania w wyborach u boku PPR²⁵¹, co wywołało protesty wielu członków. Złe przyjęli oni też postawę krakowskich władz stronnictwa wobec represjonowania uczestników obchodów Konstytucji 3 maja²⁵². Po referendum komuniści rozprawili się z dążeniami do samodzielności w SD. Na lipcowym kongresie ugrupowania pokonano zwolenników przekształcenia stronnictwa w partię niezależną od PPR i grupującą wszystkie warstwy społeczne – SD miało skupiać inteligencję, rzemieślników i drobnomieszczaństwo. Odmienne potoczyły się lipcowe obrady krajowego zjazdu młodzieżowej przybudówki stronnictwa.

²⁴⁵ Szersze omówienie pozycji krakowskiego SD na scenie politycznej w latach 1945–1947 umieszczono w artykule T. Skrzyńskiego, *Polityka PPR wobec Stronnictwa Demokratycznego w Krakowskim w 1947 r.*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” 2007, t. 13.

²⁴⁶ A. Hołowaty-Winogrodzki, *Początki „władzy ludowej” w zapiskach Jana Karola Wędego*, „Teki Archiwalne” 2004, t. 8 (30), s. 269.

²⁴⁷ Komuniści uniemożliwili zalegalizowanie Stronnictwa Narodowego. Chętnie widzieli natomiast angażowanie się nawet znanych jego działaczy w instytucje niemające politycznego charakteru. „Wygodnie było mieć »własnych endeków«, niebezpiecznie dopuszczenie do głosu partii”. (A. Paczkowski, *Stanisław Mikołajczyk, czyli kłeska realisty*, Warszawa 1991, s. 158). Szerzej o powojennych losach tego nurtu politycznego m.in. L. Kulińska, *Narodowcy. Z dziejów obozu narodowego w latach 1944–1947*, Warszawa–Kraków 1999; K. Komorowski, *Polityka i walka. Konspiracja zbrojna ruchu narodowego 1939–1945*, Warszawa 2000, s. 495–539.

²⁴⁸ A. Fitowa, *Stanisław Mierza...*, s. 70; AZHRL 912.01.06, Odpis protokołu konferencji m.in. prezesów i sekretarzy Zarządów Powiatowych PSL z 16–17 marca 1946.

²⁴⁹ Protokół odprawy sekretarzy KW PPR z Krakowa, Łodzi, Katowic, Kielc i Dolnego Śląska z 17–18 sierpnia 1945, [w:] *Protokoły posiedzeń Sekretariatu KC...*, dok. 15, s. 96; A. Andrusiewicz, *Stronnictwo Demokratyczne w systemie politycznym Polski Ludowej*, Warszawa 1985, s. 52, 65, 181.

²⁵⁰ M.in. IPNkr 075/34, Sprawozdanie dekadowe WUBP z 15 czerwca 1946; zob. też IPNkr 075/31, Pismo Szefa PUBP Limanowa do V Wydziału WUBP w Krakowie [po 7 czerwca 1946].

²⁵¹ Zob. m.in. Z rezolucji politycznej I zjazdu Rady Naczelnej SD z 23 stycznia 1946, [w:] *Wspólne cele. Polityczne podstawy współdziałania międzypartyjnego w latach 1944–1978. Wybór dokumentów i materiałów*, pod red. J. Fajkowskiego i in., Warszawa 1980, dok. 21, s. 81; AAN SD 107, Protokół posiedzenia Prezydium Centralnego Komitetu SD z 26 lutego 1946.

²⁵² APKr PPR 212, Materiały Wydziału Propagandy KW PPR do sprawozdania rocznego za 1946.

Rychło jednak prokomunistyczne władze SD ogólnie przejęły kontrolę nad jej warszawską centralą jak i krakowskimi strukturami, należącymi do bardziej propeeselowskich w kraju²⁵³. Na omawianym terenie wielu członków przybudówki wstąpiło do młodzieżowych struktur m.in. PPS i PSL. Nastąpiły też gruntowne zmiany personalne w krakowskim Zarządzie Wojewódzkim SD²⁵⁴, którym towarzyszył poważny kryzys ugrupowania na omawianym terenie i duży odpływ członków. Nie zmieniło zasadniczo sytuacji, powitane zapewne z dużymi nadziejami, omówione wyżej zawieszenie działalności znacznie silniejszego w omawianym województwie Stronnictwa Pracy.

Mimo ogólnych nacisków, ugrupowanie nie posiadało większych wpływów wśród rzemieślników, kupców i drobnych przedsiębiorców. Wśród tych pierwszych, szczególnie w powiatach, krakowska PPR miała znacznie więcej członków niż stronnictwo²⁵⁵.

Następstwem czystek było lekceważenie SD na wojewódzkiej scenie politycznej²⁵⁶. Niektórych działaczy, zbyt niezależnych wobec PPR, aresztowano²⁵⁷, a pozostałych często usuwano ze stanowisk w różnych instytucjach lub pomijano przy ich obsadzie. Jedną z przyczyn było antyinteligentne nastawienie wielu działaczy PPR²⁵⁸. Protesty lekceważonych przez komunistów władz SD nie odnosiły skutku.

Jednym z następstw terroru wobec PSL było powstanie wewnątrz partii opozycji. W czerwcu 1946 r., przy wsparciu PPR i UB, powstało Polskie Stronnictwo Ludowe „Nowe Wyzwolenie”. Było wynikiem pierwszej próby rozbicia partii Mikołajczyka, słusznie więc postrzegano je w kraju jako narzędzie PPR

²⁵³ Rezolucje II kongresu SD 15 lipca 1946, [w:] *Stronnictwo Demokratyczne w Polsce Ludowej*, cz. 1, Warszawa 1968, dok. 22, s. 92–116; A. Czubiński, *Stronnictwo Demokratyczne (1937–1989). Zarys dziejów*, Poznań 1998, s. 163–168; D. Winiarska-Tworóg, *Kształtowanie się oblicza ideowo-politycznego Związku Młodzieży Demokratycznej*, [w:] *Ruch młodzieżowy w początkach Polski Ludowej 1944–1947*, pod red. Z. J. Hirsza, Warszawa 1987, s. 213–216; por. J. Skarbowski, *ZMD w regionie krakowskim*, [w:] *Ruch młodzieżowy w regionie krakowskim w latach 1945–1948*, Kraków 1973.

²⁵⁴ T. Nowiński, *Stronnictwo Demokratyczne w województwie krakowskim w latach 1945–1975*, Warszawa 1981, s. 36 przypis 19, 47; T. Biedroń, *Polityczne aspekty działalności studentów demokratów w krakowskich wyższych uczelniach w latach 1945–1948*, „Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego” 1982, z. 1–2, s. 87, 91 przypis 24.

²⁵⁵ M.in. N. Kołomejczyk, *Z problemów...*, s. 159–160, 163–164, 166.

²⁵⁶ M.in. AZHRL 912.03.01, Protokół posiedzenia WKPSD z 29 listopada 1946; AAN Związek Młodzieży Demokratycznej 415/32, Sprawozdanie Komisarza Wyborczego Związku Młodzieży Demokratycznej z działalności przedwyborczej Związku w okręgu Kraków z 29 stycznia 1947.

²⁵⁷ M.in. AZHRL 912.03.01, Protokół posiedzenia WKPSD z 13 grudnia 1946.

²⁵⁸ Żądania lokalnych działaczy PPR usunięcia członków SD, którzy są „nieodpowiedni na to stanowisko” można spotkać już w pierwszej połowie 1945 r. (APKr PPR 499, Sprawozdanie Gminnego Komitetu PPR z terenu Gminy Zbiorowej Babice za maj 1945).

i PPS. Nowe ugrupowanie deklarowało oficjalnie dążenie do równoprawnej współpracy z komunistami i ich sojusznikami oraz odcinało się od opozycyjnej polityki PSL. W referendum poparło PPR, ale nie uzyskało poparcia wśród ludowców. Na omawianym terenie secesjoniści nie podjęli działalności. Natomiast grupka ludowców częściowo związanych przed wojną z sanacją uzyskała wsparcie kierownictwa PPS i zaczęła od maja 1946 r. wydawać w Krakowie pismo „Jedność Ludowa”²⁵⁹.

Struktury stronnictwa zaczęto budować w województwie dopiero od października 1946 r. Decydujące znaczenie miało tu wejście do PSL „Nowe Wyzwolenie” grupy skupionej wokół „Jedności Ludowej”; w co najmniej dziesięciu powiatach podjęto częściowo udane próby powołania struktur i miano uzyskać wpływy w niektórych miejscowościach²⁶⁰. Socjaliści, chcąc mieć sojusznicze ugrupowanie na wsi, wspierali PSL „Nowe Wyzwolenie”, co ściągało na stronnictwo niechęć przynajmniej części lokalnych działaczy PPR i funkcjonariuszy UB²⁶¹. Niewielkie poparcie komunistów miało podstawowe znaczenie dla słabego rozwoju ugrupowania. Równocześnie w planach PPR Stronnictwo w wyborach parlamentarnych miało odebrać część głosów PSL²⁶², nieprzypadkowo więc w województwie krakowskim poszło do wyborów „osobno, ale przy współpracy z blokiem”²⁶³.

Decydujące znaczenie dla stosunku polskich ugrupowań do partii żydowskich była niewielka liczba ocalałych z kataklizmu wojennego członków tej mniejszości²⁶⁴, w województwie krakowskim nie przekraczała ona 1% ogółu mieszkańców, co dawało drugie lub trzecie miejsce w województwie (po Łemkach i Słowakach)²⁶⁵. Pomijając zagadnienia związane z wspomnianym wyżej

²⁵⁹ Szerzej na temat genezy grupy M. Szpytma, *Próby dezintegracji ruchu ludowego w Polsce południowej na przykładzie Małopolskiej Grupy „Jedność Ludowa” (1946–1947)*, [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944–1956)*, pod red. J. Gmitruka i Z. Nawrockiego, t. 1, Warszawa 2003, s. 117–120; zob. też M. Korcuć, *Skrywana okupacja. Polska 1934–1956*, [w:] *W cieniu czerwonej gwiazdy. Zbrodnie sowieckie na Polakach (1917–1956)*, Kraków 2010, s. 477.

²⁶⁰ Np. w Niegowici (AAN PPR Mf 2100/12 (295/VII–148) Wywiad I w Związku Samopomocy Chłopskiej powiatu bocheńskiego z 28 listopada 1946).

²⁶¹ Np. APKr PPR 27, Pismo KP PPR w Myślenicach do Wydziału Organizacyjnego KW z 30 grudnia 1946.

²⁶² M.in. Protokół posiedzenia KC PPR z 18 września 1946, [w:] *Kampania...*, dok. 33, s. 136.

²⁶³ AZHRL 912.03.01, Odpis protokołu posiedzenia WKPSD w Krakowie z 8 listopada 1946.

²⁶⁴ Najszerzej na temat wpływu wojny na psychikę ocalałych z rąk hitlerowców I. Hurwic-Nowakowska, *Żydzi Polscy (1947–1950). Analiza więzi społecznej ludności żydowskiej*, Warszawa 1996.

²⁶⁵ Najszerzej o ludności żydowskiej w województwie krakowskim: J. Kwiek, *Żydzi. Łemkowie, Słowacy w województwie krakowskim w latach 1945–1949/50*, Kraków 2002, s. 11–192; A. Cichopek, *Pogrom Żydów w Krakowie 11 sierpnia 1945*, Warszawa 2000.

antysemityzmem, problemy tej społeczności znajdowały się z reguły na marginesie zainteresowań władz, mając jednocześnie dla mniejszości znaczenie podstawowe. Jak pisze jeden ze znawców przedmiotu, asymetria ta była jedną z najtrwalszych cech wzajemnych stosunków²⁶⁶.

Najważniejszą instytucją udzielającą pomocy tej społeczności był Centralny Komitet Żydów w Polsce, któremu podlegały komitety wojewódzkie i powiatowe, uważane przez władze za reprezentantów tej mniejszości. W ich skład wchodziła przedstawiciele partii politycznych. O odbudowie działalności tych ugrupowań po wojnie, w związku ze specyfiką żydowską (odrębne szkolnictwo, służba zdrowia, spółdzielnie itp.), znaczna część urzędników i większość mieszkańców województwa po prostu nie wiedziała²⁶⁷.

Ze względu na niewielkie znaczenie na scenie politycznej partii tej mniejszości na omawianym terenie pozostawały na marginesie opisanej wyżej polityki komunistów. Frakcja PPR nie była tu wyjątkiem²⁶⁸. Na stosunek członków tej mniejszości do nowego ustroju wpływała polityka komunistów, zmierzająca, w celu pozyskania popularności, do budowy nie obywatelskiej, ale etnicznej wspólnoty narodowej. Tolerowanie nielegalnej emigracji Żydów wynikało z nadziei części działaczy PPR, że zniknięcie tej społeczności osłabi stereotyp „żydokomuny” i pozwoli uniknąć pogromów, poprawiając tym samym wizerunek rządzących Polską na Zachodzie²⁶⁹.

W 1945 r. na terenie Polski działało w tym środowisku jedenaście wspomnianych wyżej ugrupowań. W świetle badań Juliana Kwieka i Natalii Aleksium wszystkie posiadały swoje struktury lub działaczy w omawianym województwie (zakładając, że próby rewizjonistów w tym zakresie (miasto Kraków) zakończyły się powodzeniem). Komuniści zalegalizowali ostatecznie osiem partii. Decydującym kryterium była ich działalność i programy w okresie II Rzeczypospolitej oraz akceptacja nowego ustroju. Tę ostatnią postawę ułatwiało nastawienie części struktur konspiracji niepodległościowej²⁷⁰. Po wojnie Żydzi kilka razy częściej niż Polacy wstępowali do partii politycznych, ponieważ, odlicza-

²⁶⁶ M. Pisarski, *Emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1951*, [w:] *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*, pod red. J. Tomaszewskiego, Warszawa 1997, s. 28–29.

²⁶⁷ Np. APKr UW II 780, Pismo do Wydziału Społeczno-Politycznego UW z 11 kwietnia 1946, notatka na dokumencie.

²⁶⁸ AAN, Spuścizna Sz. Zachariasza 476/25, Kopie pism Frakcji Żydowskiej PPR przy Wojewódzkim Komitecie Żydowskim w Krakowie do KM PPR w Krakowie 11 i 17 kwietnia 1946.

²⁶⁹ L. Olejnik, *Polityka narodowościowa Polski w latach 1944–1960*, Łódź 2003, s. 366.

²⁷⁰ Np. APKr WiN 5, Uwagi do planu pracy WiN na lipiec–wrzesień 1946, załączniki: referat pt. „Uboje rytualne», czyli tępienie elementu polskiego w sposób krwawy przez UB i PPR” (był on przeznaczony do rozpowszechnienia w społeczeństwie). Stosunek podziemia niepodległościowego do krakowskich Żydów wykracza poza ramy niniejszej pracy (najszerszej M. Korcuć, *Zostańcie...*, s. 436–444; por. R. Wnuk, *Lubelski okręg AK, DSZ i WiN 1944–1947*, Warszawa 2000, s. 199–219).

jąc komunistów, były to ich ugrupowania, a nie tworzone przez reprezentantów obcego mocarstwa. W przeciwieństwie do PSL za przynależność do nich nie groziły (z wyjątkiem rewizjonistów) represje. Stąd nie dziwi, że w województwie krakowskim niektóre partie żydowskie miały więcej członków niż np. PSL „Nowe Wyzwolenie”. Szczególnie liczni byli popierający emigrację syjoniści. Zdaniem Natalii Aleksium byli (szczególnie Ichud) „ideologiczną alternatywą dla nieakceptowanego systemu politycznego”. Wielu, „którzy chcieliby pozostać w Polsce mimo antysemityzmu, czuło, że muszą uciekać przed komunizmem”. Równocześnie „ze względu na lepsze możliwości utrzymania działalności w konspiracji” od lutego do jesieni 1945 r. centrala organizacji kierującej nielegalną emigracją Żydów z Polski mieściła się w Krakowie. Zdaniem Aleksium na szczeblu lokalnym nie przestrzegano rygorystycznie przynależności do konkretnej partii i organizacji syjonistycznej, a ideologiczne różnice odgrywały drugorzędną rolę²⁷¹.

Wszystkie te czynniki fatalnie wpływały w województwie na pozycję i liczebność PPR w tym środowisku. Dodatkową przeszkodą był brak odrębnych kół grupujących żydowskich komunistów²⁷².

Omawiane ugrupowania zbyt mało znaczyły na scenie politycznej, by znaleźć swe miejsce w polityce krakowskich ludowców²⁷³. Wśród Żydów miała natomiast wpływ PPS²⁷⁴.

Mimo odmiennych poglądów wielu swych sympatyków, w referendum legalne ugrupowania żydowskie poparły blok i tutaj najaktywniejsi byli komuniści. Należy jednak pamiętać o proporcjach w stosunku do głównych polskich partii. Nieprzypadkowo kierownictwo krakowskiej PPS pominęło milczeniem, w odnośnym sprawozdaniu, działalność żydowskich ugrupowań w czasie referendum²⁷⁵.

W celu włączenia jedynej mniejszości posiadającej legalne partie polityczne w realizację polityki gospodarczej i społecznej państwa budowanego przez PPR, po referendum powołano Urząd Komisarza Rządu do Spraw Produktywi-

²⁷¹ N. Aleksium, *Dokąd...*, s. 125, 138–141, 150–151, 153 (też wszystkie cytaty w akapicie). Tam też dalsza literatura przedmiotu.

²⁷² AAN, Spuścizna Sz. Zachariasza 476/25, Sprawozdanie z działalności Frakcji Żydowskiej PPR przy Wojewódzkim Komitecie Żydowskim od początku 1947 do października 1947.

²⁷³ M.in. Relacja A. Podrazy z 6 grudnia 2002 r. w zbiorach autora; *Kongres Polskiego Stronnictwa Ludowego 19–21 styczeń 1946 R. (stenogram)*, oprac. J. Gmitruk, J. Mazurek, Warszawa 1999, s. 232.

²⁷⁴ M.in. AN PAN i PAU, Spuścizna J. Aleksandrowicza 86, Kopia pisma J. Aleksandrowicza do Zarządu Wojewódzkiego Komitetu Żydowskiego z 25 lipca 1945. Autor pisma, związany z PPS jeszcze przed wojną, był jej członkiem do 1948 r. W szeregach krakowskiej PPS byli też Polacy o korzeniach żydowskich. Najbardziej znanym z nich jest B. Drobner.

²⁷⁵ APKr PPS 38, Pismo I sekretarza WK PPS do Sekretariatu Generalnego CKW z 6 lipca 1946.

zacji Ludności Żydowskiej w Polsce. Komisarzem wojewódzkim został działacz PPR. Zdaniem krakowskich komunistów miało to doprowadzić do „przemiany psychicznej społeczności żydowskiej”²⁷⁶. Tak zwana produktywizacja spotkała się także z poparciem syjonistów. Traktowali ją jako ważny element przygotowujący przyszłych osadników do pracy w Palestynie²⁷⁷.

Na terenie województwa w kampanii wyborczej do sejmu z inicjatywy PPR partie żydowskie wystąpiły wspólnie, popierając komunistów i ich sojuszników²⁷⁸. Przyczynami było m.in. uzależnienie od władz dotyczące tolerowania masowych wówczas wyjazdów Żydów z Polski do Palestyny, wspomniana wyżej negatywna postawa części podziemia niepodległościowego i brak zainteresowania ze strony krakowskiego PSL. Wbrew skierowanym do KW PPR zapewnieniom Wojewódzkiego Komitetu Żydowskiego²⁷⁹ można przypuszczać, że podobnie jak w czasie referendum, sympatycy syjonistów i Bundu częściowo głosowali w styczniu 1947 r. wbrew zaleceniom tych partii. W obecnym stanie badań skali odmowy poparcia dla komunistów i sympatii dla opozycji w tym środowisku nie da się ustalić. Wynika to z braków źródłowych, tendencyjności dokumentów Frakcji PPR i WiN w tej kwestii oraz uwarunkowania opisaną wyżej sytuacją oficjalnego stanowiska ugrupowań żydowskich²⁸⁰.

W 1945 i 1946 r. krakowscy komuniści na scenie politycznej zmagali się z bardzo silnym podziemiem niepodległościowym, najpotężniejszą w kraju organizacją wojewódzką PSL i, mimo zablokowania rozwoju niekoncesjonowanego ruchu socjalistycznego, znacznie silniejszą od nich PPS. Dzięki bezwzględnej kampanii przed referendum i wyborami oraz fałszerstwom wyników PPR udało się pobić legalną i nielegalną opozycję, ale nie udało się jej unicestwić. Na krakowskiej wsi nadal największe wpływy miał niezależny ruch ludowy, a wśród robotników socjaliści.

²⁷⁶ cg. *Działalność WKŻ w Krakowie*, „Echo Krakowa” z 5 kwietnia 1947, nr 85, s. 7.

²⁷⁷ N. Aleksium, *Dokąd...*, s. 234–235.

²⁷⁸ M.in. IPNkr 075/32 p. 154, Pismo Ogóln żydowskiego Komitetu Wyborczego przy Wojewódzkim Komitecie Żydowskim do UB w Krakowie z 10 stycznia 1947; *Komunikaty Wyborcze*, „Echo Krakowa” 18 i 19 stycznia 1947, nr 17 i 18, s. odpowiednio 7 i 9; *Zawiadomienie o wiecu Ogóln żydowskiego Komitetu Wyborczego*, „Dziennik Polski” z 11 stycznia 1947, nr 10, s. 5; N. Aleksium, *Ruch syjonistyczny...*, s. 248.

²⁷⁹ APKr PPR 74, Pismo władz Wojewódzkiego Komitetu Żydowskiego w Krakowie do plenum KW PPR z 25 stycznia 1947; APKr PPR 209, Kopia sprawozdania Wojewódzkiego Komitetu Żydowskiego w Krakowie z działalności w 1946.

²⁸⁰ Por. np. A. Grabski, *Działalność Frakcji...*, s. 91–94; tenże, *Działalność komunistów wśród Żydów w Polsce (1944–1949)*, Warszawa 2004, s. 178–182, 187, 195–201, 230, tam też wybór literatury przedmiotu.

Zakończenie

Komuniści użyli sojuszników na scenie politycznej do zwiększenia wpływów w społeczeństwie i uwiarygodnienia nowego systemu w oczach Zachodu. Stąd dążenie do nadania im takiej autonomii, by byli atrakcyjni dla pewnych odłamów społeczeństwa, a zarazem nie wymknęli się spod kontroli.

Po legitymizujących system sfalszowanych wyborach do sejmu znaczenie sojuszników stopniowo spadało. Specyfiką województwa krakowskiego był duży stopień niezależności socjalistów, wynikający m.in. z niespotykanej w innych rejonach Polski przewagi liczebnej PPS nad tutejszymi strukturami PPR oraz skupianie w 1947 r. przez PSL większości członków tego ugrupowania w kraju, przy słabym, na tle innych województw, SL.

Wobec stopniowej likwidacji opozycji, zagrażającej bezpośrednio władzy PPR, oraz wyłącznej kontroli nad UB i wojskiem, partnerskie traktowanie PPS na scenie politycznej było komunistom niepotrzebne. Nieuchronne stawało się ograniczanie autonomii wszystkich struktur organizacyjnych sojuszników na scenie politycznej na czele z PPS, zawadzali oni komunistom na drodze do absolutnej pełni władzy, zwłaszcza że cechą PPR była potrzeba ciągłego mobilizowania członków do walki z kolejnymi wrogami, do których zaliczono także „WRN” w PPS. Jedynym minusem tej polityki było ograniczanie wpływu poprzez sojusznika na społeczeństwo województwa.

Krajowe kierownictwo socjalistów przyjęło współdziałanie z PPR jako konieczność. Jak wykazała praktyka, skazywano się w ten sposób na schodzenie po równi pochyłej coraz większych ustępstw we wszystkich dziedzinach, jednak wbrew twierdzeniom ówczesnej komunistycznej propagandy, nie otrzymano w zamian zabezpieczenia samodzielnego i równorzędnego funkcjonowania dla PPS. Nie mogły zmienić sytuacji nastroje jej członków i lokalnych aktywistów, przeciwnych stopniowej utracie niezależności swego ugrupowania. Różnorodnie represje stosowane przez komunistów miały przekonać struktury sojusznika, że jeśli PPR zechce, socjaliści mogą podzielić los partii Mikołajczyka. O skuteczności tego typu działań wobec władz PPS przekonały władze komunistyczne, następujące po fali aresztowań, czerwcowe uchwały Rady Naczelnej. Następujące po nich posunięcia PPR radykalnie zawęziły stopień niezależności krakowskich socjalistów.

W 1948 r. taktyka krajowego kierownictwa PPS doprowadziła do ubezwłasnowolnienia tej partii w województwie. Po wiosennych zmianach w Wojewódzkim, Powiatowych, Miejskich i Fabrycznych Komitetach PPS faktyczne kierownictwo nad ugrupowaniem było w rękach PPR. Komunistom pozostało tylko wchłonąć partię, dbając równocześnie, by przejąć w całości jej wpływy w społeczeństwie. Jak słusznie zauważono, w końcu 1948 r., zgodnie z kryteriami obowiązującymi wówczas w międzynarodowym ruchu komunistycznym, na wchodzących do PZPR socjalistach wymuszono odcięcie się od wszystkich kluczowych wartości określających wcześniej tożsamość ich ugrupowania¹ i podeptanie ich. Równoległe podobną politykę komuniści stosowali wobec innych ugrupowań, szczególnie „odrodzonego” PSL i Bundu².

Jak pisze Andrzej Friszke, mimo tworzenia pozorów, w istocie komuniści „z przyczyn doktrynalnych nie akceptowali żadnej opozycji i pluralizmu, nie potrafili myśleć w kategoriach kompromisu, rozumianego inaczej niż gra i taktyczne ustępstwo, nie uznawali równorzędności partnerów i traktowali ich jako przedmiot manipulacji”. Zakładanie moralnej wyższości budowanego systemu, „walczącego o świat bez wyzysku, o złamanie barier społecznych, o dźwignięcie warstw upośledzonych, szybką odbudowę i rozwój ekonomiczny kraju, pozwoliło komunistom usprawiedliwić przemoc, kłamstwa, fałszerstwa wyborcze w myśl zasady »cel uświęca środki«³. W budowanym ustroju, opartym na utopijnej zasadzie jedności interesów i pełnej harmonii między partią komunistyczną a społeczeństwem, nie było miejsca dla dezaprobaty wobec ocen, diagnoz, interpretacji i decyzji PPR. Nie można tu pominąć dużego znaczenia na terenie województwa krakowskiego, szczególnie na szczuble KW, przedwojennych komunistów. W PPR odrzucano też możliwość współlistnienia na dłuższą metę z innymi prądami ideologicznymi, uznając jedynie okresowe, nierównoprawne, taktyczne sojusze. Niewielkie poparcie społeczne, połączone „z poczuciem historycznej misji oraz ideologicznym zaciętrzewieniem, generowały specyficzne sprzężenia zwrotne”. Tworzony przez komunistów obraz rzeczywistości prowadził do zamknięcia się we własnym „politycznie pewnym” kręgu współtowarzyszy i sojuszników oraz stosowania terroru jako istotnego elementu sprawowania władzy⁴.

¹ S. Ciesielski, J. Juchnowski, *Dylematy...*, s. 190.

² Dla Żydów-komunistów odrębność i samodzielność tej mniejszości nie przedstawiała większej wartości. W ostatecznym rozrachunku działalność Frakcji PPR „wpisywała się w ten zestaw działań obozu rządzącego w Polsce, który przekształcił Polskę w kraj monoetniczny. Jeśli bowiem druga wojna światowa spowodowała śmierć około trzech milionów Żydów żyjących na terenie państwa polskiego, to ostateczne zniszczenie samodzielności życia żydowskiego w Polsce nastąpiło dopiero w procesie przebudowy kraju według komunistycznych wzorców”. (M. Pisarski, „*Na żydowskiej...*”, s. 48).

³ A. Friszke, *Polska...*, s. 156 (oba cytaty).

⁴ B. Barnaszeński, *Polityka...*, s. 217 (też oba cytaty).

Z tych powodów powiatowe struktury krakowskiej PPR w praktyce nie uznawały za celowe w omawianym okresie utrzymywać partnerskich stosunków z którąkolwiek z pozostałych partii. Odliczono tu oczywiście, motywowane względami utylitarnymi i z biegiem czasu coraz rzadsze, taktyczne sojusze. Wobec umacniania swej pozycji także z miesiąca na miesiąc coraz mniej liczyło się z PPS, realizując na tym polu polecenia KC.

Mimo oficjalnej retoryki PPR, jej kierownictwo krajowe i wojewódzkie swoimi posunięciami wymuszało w praktyce na aktywistach komunistycznych niższych szczebli działania uniemożliwiające harmonijną współpracę z krakowską PPS (np. werbunek członków, przejmowanie kontroli nad administracją itp.).

Oficjalnie jednak kierownictwo PPR zwalczało taki sposób postępowania (zwany „sekcjarstwem”). Nasuwa się tu porównanie z kolektywizacją, gdzie też nakazywano przekonać chłopów do nowej formy gospodarowania bez stosowania przymusu. Problem w tym, że jedyną skutecznym sposobem osiągnięcia nakazywanych przez Biuro Polityczne KC celów były właśnie potępiane przez to kierownictwo metody, uciekające się, jak wiadomo, do bezwzględnej presji i terroru.

O pełnej aprobacie „Warszawy” dla opisanych w niniejszej pracy działań w województwie świadczy m.in. polityka kadrowa. Nieprzypadkowo kierownictwo ugrupowania, oficjalnie potępiając powstające tendencje monopartyjne, nie sięgało w celu ich zwalczania po będące do jego dyspozycji ostre środki. Tymczasem, jak pisze Andrzej Paczkowski, od lat trzydziestych jednym z najcięższych oskarżeń, jakie jeden komunista mógł postawić drugiemu, był zarzut frakcyjności⁵.

Przedstawiony obraz trzeba jednak uzupełnić zróżnicowaniem sytuacji na najniższym szczeblu. W niektórych regionach omawianego obszaru, bardziej lub mniej przejściowo, stosunki z PPS układały się znacznie lepiej (albo znacznie gorzej) niż np. na poziomie województwa. Należy jednak pamiętać o znikomej ilości skarg (do KW i KC) na zbytne tolerowanie „reakcji” na szczuble lokalnym i znaczną ich ilość na „sekcjarstwo”. Można stąd wnosić, że przypadki dobrej współpracy, także na poziomie gmin i miast na terenie województwa, były przejściowe i często wynikały z taktyki. Nie miały też większego wpływu na realizowanie, opisanej w niniejszej pracy, polityki wobec socjalistów.

Ważnym czynnikiem zwiększającym skuteczność działań PPR był również coraz skuteczniejszy nadzór nad członkami partii komunistycznej⁶, w wyniku

⁵ A. Paczkowski, *Wprowadzenie*, [w:] *System...*, s. 6 przypis 5.

⁶ W 1947 i 1948 r. nie było możliwe, by, jak na odbytej w 1946 r. konferencji wojewódzkiej PPR, reprezentujący Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego działacz komunistyczny Władysław Tęcza (aktor i były pracownik obserwatorium astronomicznego) protestował przeciw bezpodstawnemu wyrzuceniu z sali reprezentanta PSL. Dodajmy, że wystąpienie to już wówczas spotkało się z oburzeniem decydentów partyjnych i znacznej części (większości?) aktywistów obecnych

czego w miarę upływu czasu sytuacja na terenie województwa ulegała niekorzystnemu dla PPS ujednoczeniu.

Partnerskim relacjom nie sprzyjała oczywiście częsta (i łatwa do wyjaśnienia) niechęć do dzielenia się profitami ze sprawowania władzy oraz inne demoralizujące przejawy skutecznie odgórnie wpojonego działaczom i członkom krakowskiej PPR przekonania, że „Nasza partia Polska Partia Robotnicza to [mający rządzić krajem] przodujący oddział skupiający najbardziej uświadomione elementy klasy robotniczej”⁷. Stąd, jak pisze Janusz Wrona, często właśnie na szczeblu lokalnym najpełniej i najdobitniej ujawniała się hegemoniczna rola PPR w systemie władzy⁸. Ignorowano tu często swój brak przygotowania merytorycznego w sferze polityki, administracji, samorządu, gospodarki itp.

Politykę władz partii komunistycznej na szczeblu lokalnym realizowali często ludzie niemający nic wspólnego z ideami komunizmu, a których do PPR przyciągała możliwość uzyskania władzy nad innymi i czerpania z tego profitów. Było to zjawisko nie do uniknięcia. Trzeba tu wziąć pod uwagę postrzeganie PPR w społeczeństwie (partia władzy) i politykę masowego werbunku do ugrupowania. Ponadto „dyktatura potrafi złamać wolę wielu ludzi, wielu uczynić podłymi”⁹, co dotyczyło także pozostałych ugrupowań bloku.

Omawiając posunięcia PPR wobec socjalistów w latach 1947 i 1948, należy pamiętać, że równocześnie współpracowali oni w tworzeniu reżimu, m.in. pomagali w pokonaniu opozycji. Należenie do PPS, przy nieprzeszkadzaniu PPR w rządzeniu, zapewniało awans lub utrzymanie różnych posad w aparacie administracyjnym, gospodarczym itp. Socjaliści ułatwiali komunistom obsadę stanowisk w administracji, gospodarce, kulturze itp., a z drugiej strony w latach 1947–1948 we wspólnym bloku PPR coraz lepiej kontrolowała PPS i stopniowo na wszystkich szczeblach organizacyjnych wypierała ze stanowisk w partii, związkach zawodowych, radach narodowych itp. osoby jej zdaniem za mało dyspozycyjne wobec najważniejszej partii w kraju.

Warto przypomnieć, że zwalczanie przez rządzących innych ugrupowań politycznych w organizacjach niemających związku z polityką (np. strażę pożarną) miało w Polsce miejsce także przed II wojną światową. Nowością była jednak skala tego zjawiska i bezwzględność środków, jakimi posługiwali się komuniści dla osiągnięcia swych celów.

na sali. (APKr PPR 2, Protokół obrad wojewódzkiej konferencji sprawozdawczo-wyborczej PPR z 13–14 kwietnia 1946).

⁷ APKr PPR 209, Materiały do szkolenia (?) partyjnego PPR z 1948.

⁸ J. Wrona, *Zależni czy suwerenni? Stronnictwo Demokratyczne w województwie lubelskim 1944–1975*, Lublin 1998, s. 26–27.

⁹ A. Daszkiewicz, *Polskie Stronnictwo Ludowe na Rzeszowszczyźnie 1945–1947, lata walki*, Rzeszów 1993, s. 108.

Nie można stracić z oczu dysproporcji w skali represji wobec legalnej opozycji i socjalistów. Krajowe kierownictwo PPS przyjęło i realizowało opcję polityczną wykluczającą odrzucenie sojuszu z PPR, więc likwidacja autonomii tego ugrupowania w województwie krakowskim nie wymagała od komunistów użycia tak drastycznych środków jak wobec PSL¹⁰.

W powiązaniu ze świadomością skali represji, jakim poddawano niezależny ruch ludowy, UB odegrało jednak bardzo istotną rolę w polityce PPR wobec socjalistów. Jak podkreślał Radkiewicz: „Wszystkie te sprawy – PSL, PPS i kleru – są sprawami przede wszystkim naszej partii. We wszystkich tych sprawach my jesteśmy czynnikiem dodatkowym, pomocniczym. Bardzo ważnym, mogącym wiele pomóc partii w rozwiązaniu tych zagadnień, ale czynnikiem pomocniczym”¹¹.

Duży wpływ na działania lokalnych komunistów i reakcje ich sojuszników oraz przeciwników miała oczywiście niewiedza ówczesnych, co przyniesie przyszłość (stąd np. nadzieje na III wojnę światową); niedawne straszliwe represje, jakim poddano mieszkańców województwa w okresie okupacji hitlerowskiej i przystosowywanie przez komunistów rzeczywistości do ich doktryny (np. rzekomo dobrowolna kolektywizacja, zjednoczenie PPR i PPS). Należy pamiętać, że komunistyczna propaganda starała się ukryć przed społeczeństwem skalę omówionych wyżej represji wobec politycznych sojuszników i PSL.

Na wszystkich szczeblach organizacyjnych wybierający drogę kompromisu z hegemonem sceny politycznej prędzej czy później stawali przed wyborem albo całkowitego, bezwarunkowego podporządkowania się mu, z współdziałaniem w niszczeniu niedawnych współpracowników włącznie, lub wycofania się z życia politycznego, co groziło utratą dotychczasowego stanowiska i „zainteresowaniem” UB.

¹⁰ B. Barnaszewski, *Polityka...*, s. 178–179.

¹¹ Protokół odprawy szefów..., z 13 listopada 1947, s. 235.

Indeks osób

(Indeks nie obejmuje bibliografii)

A

- Adamczyk Danuta 326
Adamczyk Mieczysław 94
Ajnenkiel Andrzej 37
Albert Andrzej – zob. Roszkowski Wojciech
Albrecht Jerzy 212
Aleksander Tadeusz 35, 191
Aleksandrowicz Julian 75
Aleksiun Natalia 32, 74–76, 121, 122
Alster Antoni 209
Aman Zbigniew 309
Andrusiewicz Andrzej 38, 67, 71
Andrusikiewicz Janusz 22, 27, 45, 309
Andrzejewski J. – zob. Paczkowski Andrzej
Anhalt Maurycy 123, 177
Antoniszczak Jan 27, 186, 291
Arciszewski Tomasz 45, 298
Artymiak Regina 18, 42, 125, 180, 209, 237, 238

B

- Babinicz Waldemar 322
Babula Julian 52
Bachula Edward 295
Baczkowski Krzysztof 20
Balbus Tomasz 113
Baliszewski Dariusz 39
Bałaban Henryk 138
Baran, działacz PPS 219
Barciak Antoni 16
Barnaszewski Bogusław 11, 12, 15, 115, 116, 149, 159, 211, 221, 224, 225, 230, 252, 289, 332, 335
Bartkowski Andrzej 93
Bartošek Karel 35
Bartoszewicz Henryk 118, 172
Basta Jan 171
Bazylewicz Tadeusz 89, 114
Bąk Leopold 17
Bednarz Stefan 344
Bedyński Krystian 87
Berbelicki Władysław 185
Berendt Grzegorz 32, 33, 121
Berger Antoni 323
Berman Jakub 101, 214, 325
Bertiari Józef 277
Będkowski Julian 78, 344
Biedroń Tomasz 16, 35, 45, 72, 217, 321
Biela Władysław 302
Bielenin Eugeniusz 44, 69
Biera Franciszek 81, 154
Bierut Bolesław 262, 274, 277, 291, 320
Bilińska-Gut Anna 80
Bińko Beata 49
Bitner Piotr 345
Blak Józef 70, 96
Blatman Daniel 33
Błatonowa Olena (Elena) 82
Błazyński Zbigniew 324
Błądek Lidia 65
Bobak Albin 86
Bocian Zygmunt 131, 199, 226, 227, 239, 295
Bojanowski Julian 344

Bomba Marian 62, 82, 154, 164
 Bordiugow Giennadij A. 34
 Borejsza Jerzy 34, 35
 Borek Stanisław 312
 Borkowski Jan 27
 Borodziej Włodzimierz 118
 Borowski Julian 283
 Borwicz Michał 57, 123
 Boryń Józef 344
 Bromboszcz Henryk 64, 83, 84, 98, 163, 198,
 225, 226, 230, 242, 245, 295, 300, 321
 Brożek Stefan 290

C

Cała Alina 33
 Cebula Kazimierz 84, 85, 97, 177, 220, 294
 Cekiera Edward 49
 Cetnarowicz Antoni 215
 Chabaj, działacz socjalistyczny 295
 Chałubiński Mirosław 61, 325
 Chechelski Franciszek 290
 Chlebowski Jan 344
 Chmielewski Zygmunt 64
 Chmielewski, aktywista komunistyczny 303
 Chmura E. 34
 Chodakiewicz Marek J. 24, 47, 273
 Chojnecki Stefan 97
 Chowaniec Czesław 276, 323
 Chrobaczyński Jacek 33, 44
 Chumiński Jędrzej 18, 19, 35, 42–44, 47, 48,
 97, 99, 125, 127, 132–134, 139, 156, 159,
 160, 202, 205, 208, 234, 235, 239, 249,
 253, 274, 275
 Chwałba Andrzej 16, 26, 44
 Cichopek Anna 73

Ć

Ćwierniak Ryszard 316, 343
 Ćwik Józef (Cwik Józef) 345
 Ćwik Kazimierz 11, 17, 28, 47, 50, 54, 57,
 89, 93, 94, 108, 111, 115, 117, 146, 163,

Brystygierowa Julia 58
 Brzoza Czesław 16, 25, 40, 41, 53, 280
 Buczek Roman 66
 Budka Aleksander 153
 Budziwojski Maksymilian 344
 Buhler Pierre 154
 Bujak Waldemar 68
 Burlikowski Bronisław 61
 Burmistrz Marian 196
 Byrczek Józef 290
 Bywalec Czesław 322

Ciepielowa Helena 117, 227, 303, 319, 328,
 329
 Ciesielski Stanisław 13, 18, 24, 36, 47, 58,
 63, 125, 154, 176, 194, 259, 274, 332
 Cieślik A. 209, 244
 Cimek Henryk 23
 Ciołkosz Adam 31, 59, 62, 135, 146, 159,
 162, 174, 195, 196, 211, 290, 292
 Ciołkoszowa Lidia 29, 30
 Courtois Stéphane 35
 Cukerberg, dziennikarz 100
 Cygan Antoni 309
 Cygan Marian 235
 Cygan Stanisław 345
 Cyrankiewicz Józef 58, 115, 132, 133, 167,
 194, 225, 328
 Czarniecki Wacław 21
 Czarniecki Stefan 151, 195
 Czerpak Stanisław 24
 Czerwonka Ludwik 196
 Czubiński Antoni 72, 200, 265

177, 179, 180, 183, 184, 226, 227, 241,
 243, 257, 260, 263, 265–267, 291, 300,
 307, 323, 343, 348
 Ćwik Tadeusz 220, 257, 279, 293, 296, 303

D

Daszkiewicz Andrzej 165, 295, 334
 Daszyński Ignacy 194, 195, 280
 Datner-Śpiewak Helena 33
 Davies Norman 31
 Dąbrowski Stanisław 274
 Dereń Bolesław 12, 16, 17, 50, 53, 57, 65,
 66, 70, 92, 118, 126, 138, 169, 170
 Djilas Milowan 114
 Dobosz Stanisław 147
 Dobrowolski Henryk 127, 343
 Dominiczak Henryk 36, 70
 Drewnowski Jan 116

Drobner Bolesław 14, 18, 29–31, 39, 56–58,
 60–64, 75, 82, 109, 117, 128, 131, 136,
 146, 152, 154–157, 162, 167, 173, 174,
 195, 198–200, 227, 230, 241, 245, 280,
 290, 295, 296, 325, 326, 328, 329
 Duda Teodor 263, 294
 Dudek Antoni 69
 Dunin-Wąsowicz Krzysztof 21, 30
 Dymek Benon 230, 259, 265, 288, 309, 323,
 328, 329
 Dziak Waldemar 325
 Dziuba Feliks 239
 Dziwlik Stefan 24

E

Edgaro Mariusz 259
 Eisler Jerzy 265

Estreicher Karol 92, 166, 296, 318

F

Fajkowski Józef 71
 Feldmanowa Józefa 276, 323
 Fellner Tadeusz 70
 Fiedorczyk Piotr 38
 Fijałkowska Barbara 165, 216
 Filipowicz Leon 259, 345
 Firllet Elżbieta 42
 Firla Władysław 151

Fitowa Alina 22, 69, 71, 118, 119
 Flacht Jan 84, 326
 Flacht Piotr 84, 244, 325
 Florczyk Czesław 154
 Fogelzang-Adler Ewa 22
 Fortuna Marian 16, 40
 Frazik Wojciech 36
 Friszke Andrzej 28, 43, 59, 82, 106, 262, 286,
 332

G

Gabor Władysław 130
 Gadziła Alojzy 17
 Gajewski Władysław 84
 Gajewski, robotnik 243
 Gajzler Andrzej 135, 168, 287, 288, 303
 Gallet Piotr 277
 Gałoński Jan 96
 Gancarczyk Ludwik 202
 Garlicki Andrzej 34
 Garlicki Jan 296

Gawęda Stanisław 16
 Gawlicki, działacz PPR 213
 Gawron Stanisław 154
 Gawron Walenty 33
 Gąsiorowski Teodor 154
 Gibadło Józef 228, 253, 280, 321
 Giedrojc Marzenna 32
 Głomb Eugeniusz 284
 Głowacki Albin 35, 229, 303
 Głowacz Józef 344

Główka Eugeniusz 344
 Gmitruk Janusz 65, 73, 75, 94, 99
 Gnatowska Helena 18, 92, 126, 127, 160, 274, 313
 Goczał Władysław 135
 Gofroń, kierownik kina 164
 Golikow Filip Iwanowicz 39
 Golon Mirosław 11, 34, 36, 90
 Gołąb Marcin 255
 Gołąbowa Bolesława 280
 Gołda Stanisław 85
 Gołębiowski Janusz Wojciech 109
 Gomułka Władysław 13, 29, 42, 48, 50, 82, 89, 114, 118, 119, 138, 143–145, 147, 153, 173, 174, 231, 242, 245, 258, 262, 277, 278, 285, 338
 Gontarczyk Piotr 24, 26
 Gostwicki Jacek 344
 Gotlob Lipek 123

H

Haberny Tadeusz 290
 Hajdzicki Marian 290
 Halaba Ryszard 70
 Halewicz Henryk 345
 Hałoń Kazimierz 57
 Hampel Józef 16
 Hanuszkowa Helena 344
 Harnisz Zbigniew 345
 Hass Ludwik 27
 Hauschild Bolesław 151
 Hebanowska Maria 346
 Hemmerling Zygmunt 95
 Hensel Jurgen 192
 Herling-Grudziński Gustaw 109
 Herod, działacz PPS 244

I

Islamov Tofik Muslim 15
 Itrich-Drabarek Jolanta 21, 61

Góra Józef 113
 Góra Władysław 17, 109, 126, 161, 246, 252
 Grabowska Ewa 133
 Grabski Andrzej Feliks 194
 Grabski August 32, 33, 76, 121, 122, 272
 Greń Adolf 208, 300
 Grohs Edmund 82
 Grohs Franciszek 82
 Groniek Bernadetta 160
 Gross Jan Tomasz 42, 44
 Grünberg Karol 126, 161
 Gruszczyński Michał 344
 Gryciuk Franciszek 28, 40
 Grynberg Michał 123
 Grzesik Anna 318
 Grzyb Alojzy 153
 Guzek Stanisław 344
 Guzik Józef 130

Hillebrandt Bogdan 88, 147, 216
 Hirsch Zbigniew Jerzy 72, 275, 287, 288
 Hitler Adolf 12, 112, 166
 Hliniak Eugeniusz 222
 Hochfeld Julian 199
 Hojny Franciszek 344
 Holzer Jerzy (pseud. Pański Waclaw) 29, 46, 61, 199, 222
 Hołowaty-Winogrodzki Andrzej 71
 Hornung Feliks 232, 283
 Horst Władysław 14
 Hryniewicz Janusz Tadeusz 275
 Hübner Piotr 276
 Hurwic-Nowakowska Irena 73
 Hutnikiewicz Artur 67

Iwasiów-Pardus Bożena 255

J

Jaeschke Andrzej 59
 Jagiełło Jerzy 61
 Jagiełło Michał 69
 Jaich Franciszek 280, 297
 Jakowlew Władimir 214, 227, 230
 Jakubowicz, fabrykant 37
 Jakubowski Grzegorz 32, 37, 174
 Jakubowski Józef 29, 46, 63, 276
 Jakubowski Wojciech 38
 Jakubowski Zenon 52, 86, 182
 Janas Franciszek 324
 Janc Franciszek 215
 Jania Władysław 80
 Janik Tadeusz 226
 Jankowski Stanisław 42
 Janowski W. 286–288
 Jarosz Dariusz 38, 158, 265, 274–276, 318
 Jarosz Teofil 57

Jasionowski Franciszek 138
 Jaskowicz Jan 25
 Jastrzębski Włodzimierz 11
 Jaśkiewicz Bronisław 284
 Jaworski Jerzy 345
 Jaworski Mieczysław 40, 195
 Jaworski Wojciech 122
 Jaźborowska Inessa 278
 Jechymek Jan 32
 Jedynak Józef 280, 293, 298, 329
 Jedynak Wanda 298
 Jentczak Teadolinda 263
 Jerzyk Emil 219
 Jeziorowski Józef 196
 Jędo Marian 92
 Jędruszczak (Imbs) Hanna 126, 193
 Jodłowski Antoni 16
 Juchnowski Jerzy 58, 63, 154, 332

K

Kaczmarczyk Alojzy 47
 Kaczmarczyk Andrzej 219
 Kaczmarczyk Jan 290
 Kaczorowski Kazimierz 344
 Kajtoch Eugeniusz 227
 Kaleniecki Zbigniew Zenon 59
 Kalicki Wojciech 99, 102, 143, 146, 160, 161, 218, 244, 258, 319
 Kaliński Janusz 92
 Kaliński Mirosław 108
 Kamiński Adam 99, 345
 Kamiński Łukasz 18, 45, 51, 52, 113, 125, 126, 325
 Kamiński Stefan 344
 Kania Zygmunt 344
 Kaniowa Maria 24
 Kantyka Jan 17, 214, 303
 Kardas, działacz związkowy 235
 Karpus Zbigniew 115
 Kastory Andrzej 17
 Kazuba Józef 345
 Kądziołka Stanisław 302
 Kersten Krystyna 15, 28, 44, 47, 51, 53, 65, 127, 149, 265, 279, 303
 Kiełbicka Aniela 127, 275

Kiryk Feliks 16, 17, 33, 95
 Kisielewski Stefan 271
 Kisielewski Tadeusz 63
 Klich-Kluczevska Barbara 125
 Klimczak Rudolf 155
 Kloc Kazimierz 43
 Kloze Józef 25
 Klaczkow Jarosław 115
 Kładoczny Piotr 37
 Knyt Agnieszka 93
 Kochanowicz Joanna 287
 Kocharński Aleksander 12, 30, 33, 34, 45, 52, 231, 232, 278, 279
 Kołakowski Piotr 23, 36
 Kołodziej Walenty 164
 Kołodziejczyk Ryszard 95, 149
 Kołomejczyk Norbert 47, 52, 63, 72, 109, 127, 316
 Komarnicki Henryk 184
 Komendera Antoni 59
 Komorowski Krzysztof 71
 Konopka Antoni 186
 Konopka S. 306
 Kopacz Andrzej 163
 Korczyński Janusz 345

Kordas Jerzy 43
 Korcuć Maciej 16, 25, 28, 36, 37, 40, 45, 50,
 69, 70, 73, 74, 82
 Koseski Adam 34
 Kosiński Krzysztof 16
 Kosmaczewski J. 30
 Kościałek Henryk 98
 Kowal Jan 283
 Kowalczyk Jan 344
 Kowalczyk Stanisław 117, 157, 251, 303,
 313, 328, 329
 Kowalik Aleksander 145, 185, 222, 294, 298
 Kowalik Tadeusz 93
 Kowalski Aleksander 165
 Kowalski Robert 70
 Kowalski Witold 18, 141, 149, 171
 Kozaczka Marian 253
 Kozak Jan 283
 Kozakiewicz Alfred 154
 Kozakiewicz Zygmunt 154
 Kozanecki Andrzej 24, 25
 Koziak Marian 344
 Koziarz Stanisław 281
 Kozik Zenobiusz 11, 17, 19, 23, 25, 45, 47,
 49, 51, 54, 56, 69, 84, 94, 108, 110, 111,
 115, 133, 136, 162, 183, 185, 228, 241,
 308, 329, 348
 Kozioł Emil 96
 Kozłowski Czesław 70, 147, 216, 217, 255,
 283, 301
 Kozłowski Jan 343
 Kozłowski Janusz Krzysztof 20
 Kozłowski Kazimierz 303
 Kozłowski Marian 79, 153, 154, 157, 158,
 199, 219
 Kozłowski Ryszard 285
 Kozub Władysław 239, 343
 Kozub-Ciembroniewicz Wiesław 37

Krach, działacz PPS 298
 Krajewski Kazimierz 36
 Krajewski Mirosław 11
 Kramarz Franciszek 54
 Krawczyk Andrzej 99
 Kricki A. F. 39
 Krogulski Mariusz Lesław 33, 35
 Król Jan 229, 253, 303
 Kruczała Roman 344
 Krupiński Edward 219
 Kruszewski Roman 292
 Krzemień Jan 219
 Krzyżanowski Witold 93
 Księżarczyk Franciszek 25, 27, 90
 Kubicki Włodzimierz 80, 84, 140, 162
 Kudas Józef 297
 Kudłaszuk Andrzej 43
 Kuhl Jan 290
 Kula Marcin 31, 46, 47, 204
 Kulczykowski Mariusz 152
 Kulesza Bronisław 134, 135
 Kulesza Witold 37
 Kulińska Lucyna 71
 Kumoś Zbigniew 15, 16
 Kunert Andrzej Krzysztof 39
 Kurczab Janina 25
 Kurowski, sekretarz powiatowy SD 79
 Kuryluk Karol 34
 Kuśmierski Stanisław 99
 Kutynski Włodzimierz 176
 Kuźnicki Emil 159
 Kwapiński Jan 59, 162
 Kwaśniak Gustaw 164
 Kwaśny Emanuel 116
 Kwaśny Kazimierz 344
 Kwiecień Andrzej 219
 Kwiek Julian 73, 74, 121

L

Lange Oskar 230
 Laska Józef 290
 Laskowski Stanisław 196
 Legomska Bronisława 204, 218
 Legomski Kazimierz 155, 166, 211, 344
 Leinwand Artur (pseud. Szary Karol) 233
 Leja Leon 176, 177, 321

Lempart Józefa 81
 Leniart Ewa 65
 Leonhard Bolesław 191
 Lesiakowski Krzysztof 86, 256
 Leś Ewa 205
 Leśniak Tadeusz 287
 Leśniak Władysław 345

Lewandowski Antoni 346
 Lewandowski Czesław 27, 43, 193
 Lewandowski Jan 135
 Libionka Dariusz 114

Lipiński Ireneusz 60
 Lisowska Urszula 99
 Litewka Aleksander 325
 Lorenc Władysław 57, 62, 83

Ł

Łabuszewski Tomasz 36
 Łabuz Józef 164, 316, 343, 346
 Łach Stanisław 69, 86
 Łapot Stanisław 55, 166, 170, 175, 183, 201,
 214, 230, 242, 243, 245, 248, 256, 258,
 272, 277, 286, 324, 328, 343

Łatka Melchior 311
 Łatyński Marek 15, 159, 184, 262, 302, 308, 328
 Łazowski Zbigniew 346
 Łucko, dyrektor fabryki 219
 Łuczak Aleksander 95
 Łuczak Czesław 41

M

Machno Józef 63, 117, 133, 144, 145, 154,
 157, 161, 162, 186, 199, 224, 227, 241,
 242, 251, 280, 295, 296, 301, 326, 328
 Mackiewicz Józef 23
 Magdoń Franciszek 139
 Majchrowski Jacek Maria 22, 37
 Majer Piotr 25, 38, 52, 85, 86, 88, 128
 Majkowska Rita 20
 Malec Jerzy 16
 Malinowski Marian 25, 185, 316
 Małeckie Jan Marian 20, 322
 Mandecki Stanisław 57, 182, 254, 303
 Marchlewski Józef 124
 Marciniakowa Kazimiera 218
 Marcinkowski Józef 22
 Marek Paweł Lew 209
 Margolin Jean-Louis 35
 Mark Edwarda 28
 Markiewicz Henryk 102
 Markowska Jadwiga 329
 Markowski Wincenty 329
 Marszałek Stanisław 159
 Marszewski Tomasz 196
 Mastalerz Witold 284
 Materski Wojciech 35, 36
 Mathiasowa Elżbieta 176, 204, 218
 Matias Karol 343
 Matusak Piotr 28, 40
 Matuszewska Władysława 322
 Matwiejew Giennadij F. 34
 Matwiejewa H. 234

Mauersberg Stanisław 47, 57, 195, 221, 322
 Mazowiecki Wojciech 53
 Mazur Franciszek 290
 Mazur Mariusz 328
 Mazurek Jerzy 75, 94
 Mazurkowski 306
 Mądzik Wacław 306
 Miąsko Józef 345
 Michalski Józef 343
 Michta Norbert 135
 Mieczkowski Antoni 30
 Mielczarek Ferdynand 110
 Mierzwa Stanisław 71, 159
 Migalski Marek 121
 Mika, działacz związkowy 239
 Mikołajczyk Stanisław 45, 51, 65, 66, 72,
 93, 119, 148, 177, 178, 180, 183, 184, 187,
 192, 194, 197, 255, 331, 339
 Mikułowski Pomorski Jerzy 33, 125
 Miliński Antoni 135
 Mine Hilary 133, 320
 Mirowski, działacz PSL 141
 Mirska Irena 48
 Mitera Jan 253, 255
 Młynarski Zygmunt 344
 Mojek Jan 324
 Moorhouse Roger 31
 Moskal Józef 324
 Motyka Grzegorz 99
 Możdziej Julian 130
 Mroczo Ludwik 44

Mroczkowski Władysław 144, 147, 204
 Mrożek Józef 87
 Mrzygłód Stefan 345
 Mulak Jan 24, 27

N

Nadolski Marek 26, 41, 171
 Nalepa Edward 39
 Nałęcz Dariusz 101
 Namiotkiewicz Walery 198
 Naumiuk Jan 180, 210
 Naumowicz Mieczysław 37

O

Obarski Adam 196
 Olejnik Leszek 74, 122
 Olkowski Jan 296
 Omiecki Edmund 135
 Orman Elżbieta 215
 Osekowski Czesław 53, 55, 56, 106

P

Pacholczykowa Alicja 222
 Pachótek Stefan 344
 Paciorek Anna 34, 202
 Paczkowski Andrzej (pseud. Perkal Jakub, Andrzejewski J.) 15, 19, 32, 34–36, 39, 44, 53, 54, 60, 65, 71, 84, 90, 104, 160, 174, 176, 193, 213, 222, 277, 278, 293, 333
 Paczyńska Irena 54, 152
 Padoł Roman 59
 Pajdak Janina 220
 Pajor Jan 197
 Palácký Franciszek 277
 Palarczykówna Anna 34
 Palczak Andrzej 99, 101, 104
 Pałka Jan 25
 Pałkowski Wiesław 328
 Panek Eugeniusz 17
 Panné Jean-Louis 35
 Pański Wacław – zob. Holzer Jerzy
 Paruch Waldemar 32
 Paryła Władysław 17, 284

Muraško Galina P. 15
 Murzyński Stanisław 42
 Musiał Filip 36, 37

Nawrocki Zbigniew 36, 73, 150, 294
 Nieć Mateusz 27
 Niedziałkowski Mieczysław 195
 Nowak Kazimierz 27, 102, 103, 151, 234, 291
 Nowiński Tadeusz 72
 Noworyta Jan 153

Osiecki Julian 219
 Osóbka-Morawski Edward 25, 45, 90, 91, 95, 115, 135, 148, 152, 153, 174–176, 195, 198, 239, 242, 317, 329
 Ożóg Maria Ewa 61, 62, 106, 278, 288

Pasenkiewicz Kazimierz 90, 227, 228, 251, 295, 329
 Pasztor Maria 158
 Patek Artur 190, 272
 Pauk Bronisław 283
 Pawlak Mikołaj 345
 Pawlik Bronisław 344
 Pawlikowski Władysław 135
 Paździora Marek 172
 Peller Jerzy 226
 Peplowski Andrzej 23
 Perkal Jakub – zob. Paczkowski Andrzej
 Perkowska Urszula 16, 318
 Perl Feliks 195
 Persak Krzysztof 52
 Peter Bolesław 232, 295
 Peter Mieczysław 215
 Piasecki Adam 135
 Piasecki Bolesław 69
 Piasecki Sergiusz 34
 Piątek Jan 98

Pietrzykówna Aleksandra 284
 Pilarczyk Wojciech 344
 Pilch Andrzej 23, 115
 Piotr Mniejszy – zob. Radwański Bogusław
 Piotrowicz Józef 16
 Piotrowski Mirosław 35, 294
 Piotrowski, działacz PPS 297
 Piórecka, działaczka PPR 327
 Pisarski Maciej 74, 272, 273, 332
 Piszczyk Jan 129
 Podraza Antoni 75, 124
 Poksiński Jerzy 52
 Polewka Adam 103, 128, 146, 175, 210, 316
 Polit Jakub 16, 77, 112

Popiel Karol 66–68, 120, 271
 Popow Jerzy 344
 Porębski Emil 343
 Prandota Wiktor 104
 Prus Józef 298
 Przewłocka-Okecka Janina 93
 Przybysz Kazimierz 30, 31, 40
 Pułaski Michał 19, 172, 272
 Putek Józef 70, 103, 119, 268, 276, 277
 Putrament Jerzy 50
 Pużak Kazimierz 21, 153, 292
 Pytel Grzegorz 69
 Pytel Jan 88
 Pytel Józef 156

Q

Quirini-Popławska Danuta 16

R

Raczkowski Wacław 251, 294, 308, 328
 Radkiewicz Stanisław 225, 335
 Radwański Bogusław (pseud. Piotr Mniejszy) 46
 Rakowski, robotnik 213
 Ratajczak J. 286
 Ratyński Władysław 236
 Rawicz J. 107
 Reale Eugenio 33
 Rechowicz Henryk 303
 Redelbach Andrzej 180
 Reiss Antoni 57, 196, 198, 200
 Rejdych Bolesław 310
 Rejman Jan 199, 296
 Reński Edmund 220
 Rogowska Barbara 27, 46, 205
 Romanow Eugeniusz 297

Roszkowicz Karol 345
 Roszkowski Wojciech (pseud. Albert Andrzej) 43, 219
 Różański Józef 199
 Rusek Franciszek 92
 Rusinek Kazimierz 207
 Ruta Zygmunt 16, 17
 Rutkowski Józef 125
 Rutkowski Stanisław 52, 86, 97
 Ryba Jakub 324
 Rybczyński Eugeniusz 239
 Rympel Emanuel 123
 Ryś Władysław 159
 Ryter Henryk 251
 Rzepliński Andrzej 37
 Rzeźnik Stefan 62, 154, 282

S

Saczewska Maria 283
 Sady Roman 16, 199, 255, 328
 Samuś Paweł 194
 Sankunas Maria 344
 Sapeta Bronisław 138

Sapeta Jan 137
 Sapeta Marcin 137, 210
 Sapeta Stanisław 137
 Sapeta Stefan 137
 Sapieha Adam Stefan 121, 275

Sawicki Wojciech 113
 Schab Wincenty 218, 226, 233
 Schweitzer G. 84
 Serkowski Roman 239
 Serwa Edward 11, 108, 110, 179
 Sewiotek Waclaw 312
 Sękowski Paweł 152
 Siatka Jan 344
 Sieradzki Józef 166
 Sierocki Tadeusz 58, 144, 147, 204
 Sikora Franciszek 156
 Sikora, oficer 97
 Sikorski, oficer 37
 Sit Eugeniusz 62, 81, 154, 155, 158, 198, 222, 300
 Siwiec Andrzej 67
 Siwik Anna 59, 147, 169, 217, 253
 Skarbowski Jan 72
 Skorpiński Tadeusz 309
 Skorut Paweł 24
 Skotarski Stanisław 290
 Skrzyński Tomasz 45, 46, 64, 66, 67, 70, 71, 118–121, 140, 187, 189, 257, 267, 268, 270, 271
 Skrzypek Andrzej 34, 35, 50, 115, 225, 291
 Skrzypek Józef 83
 Stabek Henryk 27, 43, 44, 181, 206, 263
 Szuszkiewicz Barbara 12
 Słysz Józef 164, 222
 Smardzewski Edmund 226
 Smykowski, referent gosp. 313
 Sobanek Antoni 226
 Sobczak Jan 23
 Sobolewski Feliks 219
 Sobór-Świdarska Anna 131
 Sordyl Stanisław 345
 Sowa Andrzej Leon 15, 19, 23, 25, 103, 205
 Spyt Stanisław 344
 Stachula Adolf 99
 Stadnicki Marcin 153
 Stalin Józef 22, 26, 28, 50, 62, 104, 190, 230, 262, 277, 291
 Stanek, członek SD 79, 296
 Starzec Adolf 343
 Statter Maksymilian 233
 Stefaniak Janusz 99
 Stefanowski Roman 59
 Stępień Stefan 27, 161, 169, 218, 250, 299, 300, 324
 Stolarczyk M. 288
 Stolarczyk Władysław 164, 290
 Strzelecki Michał 63
 Strzelecki Ryszard 79, 89, 128, 129, 134, 135, 144, 146, 155, 166–168, 193, 201, 328, 343
 Suleja Włodzimierz 229
 Surowiecki Piotr 344
 Susuł Stanisław 313
 Synowiec, górnik bocheński 281
 Syrwid Robert 10, 19, 171, 178, 242, 246, 247, 256, 291, 310
 Syzdek Bronisław 29, 63, 131, 138, 173, 242, 245, 251, 258, 294, 316
 Syzdek Eleonora 245, 294
 Szado Kazimierz 309
 Szafirowski Walerian 78, 344
 Szaflik Józef Ryszard 104
 Szanc-Leźnicki Edward 93
 Szarota Tomasz 15, 32
 Szary Karol – zob. Leinwand Artur
 Szatan Piotr 344
 Szaynok Bożena 192, 273
 Szczeblewski Jan 29, 256, 288, 308, 316, 317
 Szczepaniak Jan 120
 Szczepańczyk Czesław 18, 315
 Szczepański Tadeusz 222
 Szelązek Tadeusz 172
 Szepeida Kazimierz 227
 Szmidt Longin 84
 Szopska Izabela 25
 Szota Józef 154
 Szpytma Mateusz 36, 65, 66, 73, 269
 Szuba Ludwik 193
 Szwagrzyk Krzysztof 113
 Szwalbe Stanisław 146, 151, 195
 Szydłowski Roman 55, 102, 327, 343
 Szymczak, działacz PPS 153
 Szyr Eugeniusz 275

Ś
 Ślęzak Tadeusz 21
 Śliwa Michał 18, 21, 61, 93, 142, 156, 227, 290
 Śliwiński Bolesław 153, 154
 Ślufińska Monika 156

Ślusarek Krzysztof 152
 Ślusarz, działacz związkowy 239
 Światło Józef 84, 96
 Świda-Ziemba Hanna 49
 Świerczewska A. 204

T
 Tarko Edward 345
 Tatarczuch Stanisław 130
 Terlecki Ryszard 36, 56, 120
 Tęcza Władysław 333
 Thomas Józef 344
 Tkaczew Władysław 97
 Tomaszewski Edmund 23
 Tomaszewski Jerzy 74
 Tomicki Jan 30, 200, 328
 Torañska Teresa 34
 Trębaczewicz Krzysztof 147

U
 Ufniański Marian 80
 Ulatowski Stanisław 239
 Ulman Józef 344

Urasiański Adam 17, 91, 146, 147, 255, 267, 301, 302
 Urzyńska Dorota 21, 59

V
 Volokitina Tatiana V. 15

W
 Wadowski Władysław 164, 165, 222, 245, 293, 298, 300
 Wadra Michał 130
 Walczak Jan 254
 Walczak Marian 47
 Walczak S. 24
 Walochowa Danuta 343
 Wałęga Marian 260
 Wancierz-Gluza Alicja 93
 Waniolka Franciszek 168, 343
 Wardecki Piotr Eugeniusz 188
 Wardała Michał 324
 Wawrzyński Hieronim 275
 Wązniewski Władysław 91, 289
 Wątor Adam 67
 Wegner Jacek 24
 Wende Jan Karol 71
 Wenklar Michał 36, 66
 Werblan Andrzej 152
 Wereszycki Henryk 215

Werfel Roman 152, 159
 Werth Nicolas 35
 Weryński Henryk 68
 Widawska Edyta 109
 Wielgosz Julian 251
 Wieliczko Mieczysław 44
 Wierzbicki Marek 286
 Wilczyński Józef 320
 Wilczyński Stanisław 47, 93, 182
 Wilkoń Piotr 162, 163
 Winiarska-Tworóg Danuta 72, 217
 Wiórkowski Jan 344
 Wirski Juliusz 102
 Wiśnicki Janusz 345
 Wiśniewski Henryk 207
 Witaszek Jan 66, 119
 Witowski Józef 283
 Włosek Piotr 283
 Wnuk Rafał 74
 Wojtas Andrzej 40

Y

Yoshioka Jun 40

Z

Zachariasz Szymon 74, 75, 190–192, 272
 Zajączkowska-Mitznerowa Larysa 58
 Zambrowski Roman 11, 12, 38, 46, 62, 89,
 91, 94, 115, 120, 128, 129, 134, 144, 147,
 148, 151, 157, 182, 224–226, 241, 245,
 258, 302
 Zapalski Franciszek 219
 Zaremba Marcin 23, 46
 Zaremba Zygmunt 31, 59, 82, 109, 143, 292
 Zawadzki Władysław 345
 Zawadzki Włodzimierz 24, 27
 Zawadzki Zygmunt 148

Wojtasow, działacz PPR 303
 Wolas Gustaw 344
 Wolsza Tadeusz 38
 Wołos Mariusz 115
 Woźniczka Zygmunt 62, 105, 154
 Wójcik Piotr 219
 Wójcik Przemysław 36
 Wójcik Władysław 309
 Wójtowicz, oficer 99
 Wrona Janusz 11, 15, 30, 58, 69, 70, 94, 128,
 154, 221, 278, 289, 291, 334
 Wróbel Kazimierz 82
 Wróbel Mieczysław 153
 Wróbel Stanisław 284
 Wróbel Tadeusz 82
 Wróbel Wilhelm 343
 Wrzesiński Wojciech 13, 18, 113
 Wyka, działacz PPS 244
 Wyrozumski Jerzy 20, 42

Ż

Żaba Stanisław 235, 283
 Żak Józef 247
 Żakowski Jacek 100
 Żarek Stanisław 57, 232, 295, 298, 300, 321
 Żebrowski Andrzej 52

Żebrowski Leszek 24
 Żebrowski Waldemar 22
 Żmigrodzki Marek 52
 Żuławski Zygmunt 18, 58, 59, 62–64, 93,
 114, 132, 157, 239, 297

Opracował: Krzysztof W. Zięba

